İSMAİL HÂMİ DANİŞMEND

Garb Menba'larına Göre

ESKİ TÜRK SECİYYE VE AHLÂKI

ÜÇÜNCÜ BASKI

İSTANBUL KİTABEVİ
Beyazıt PK. 5 Tel: 22 81 44
İSTANBUL

İSTANBUL KİTABEVİ YAYINLARI : 46

TARİH KİTAPLARI DİZİSİ : 4

1 9 8 2

Dizgi, baskı :
FATİH YAYINEVİ MATBAASI
Alibaba Türbe Sok. No. 21/3
Nuruosmaniye — İSTANBUL
Telefon : 27 23 72

TARİHÎ BAHİSLER

«GARP MENBA'LARINA GÖRE ESKİ TÜRK SECİYYE ve AHLÂKI» (1)

Büyük bir medeniyet kurmuş olan Osmanlı Türkleri, asırlarca üç kıtada hükümran olmuşlar ve girdikleri memleketlere insan hakları, dinlerde serbestlik ve medeniyet getirmişlerdir. Bugün, terkettiğimiz eski memleketlerde medeniyetimizin ve içtimaî hayatımızın izleri, hâlâ canlılığını muhafaza etmektedir. Yükselme devirlerinde, Osmanlı cemiyetinin büyük vasıflarından birini sağlam bir ahlâk prensibi teşkil ediyordu. İnhitata doğru, bu ahlâk prensiplerinin sarsıldığı ve cemiyetin bu yüzden çözülmeğe başladığı görülmektedir. Bize göre, yabancı ülkelerde Türk hükümranlığını asırlarca pâyidar eden kuvvet bu ahlâk ve seciye üstünlüğüdür.

Bir muharririmiz, yalnız garp kaynaklarına müracaat ederek **«Eski Türk Seciyye ve Ahlâkı»** nı muhtelif yönlerden izah eden bir eser vücude getirmiştir. Bu eserin bilhassa genç nesiler tarafından, dikkatle okunması ve mazimiz hakkında esaslı bilgiler edinilmesi pek faydalı olur, kanaatindeyiz.

Kitap, «Eski Türkün En Muhteşem Cephesi» mukaddemesinden sonra şu fasılları ihtiva etmektedir: «I— Zabıta vukuatı olmıyan memleket; II — Eşsiz doğruluk ve namus; III — Edep, hayâ ve tevazu; IV — Dünyanın en kibar, en nazik, en terbiyeli milleti; V — Eski Türklerin bilmedikleri fenalıklar; VI — Eski Türk Seciyye ve Ahlâkının ulviyeti; VII — Ağırbaşlılık, ciddiyet ve vekâr; VIII — Aile terbiyesinin esasları: Büyüklere hürmet ve itaat, küçüklere şefkat ve muhabbet; IX — İyilik, insani-

(1) Cumhuriyet Gazetesi, 26 Temmuz 1961: Halûk Y. Şehsuvaroğlu.

yet, merhamet ve taassupsuzluk; X — Eski Türklerin bütün insanlığa şamil hayrat ve hasenatı; XI — Eski Türk temizliği ile kanaatkârlığı ve bunların sıhhî neticeleri; XII — Mukadderata imanla tevekkülden mütevellit şecaat ve istikbâl endişesizliği; XIII — Hayvanlarla ağaçlara karşı eski Türk şefkat ve merhameti ve bundan dolayı avcılığın menfur sayılması; XIV — Eski Türkün mertliği, sözünde sebatı ve ahdinde vefası; XV — Eski Türk ruhunun üç unsuru: Kuvvet ve kudret, fevkalâde şecaat ve üstünlük şuuru. XVI — Dilencisiz memleket: Eski Türkiye. XVII — Eski Türklerle yeni Türkler arasındaki farklar.»

Türklerin doğruluk ve namusları faslında, **A. de la Motraye'ın «Voyages en Europe, Asie, et Afrique»** ismindeki eserinde eski Türkün bu yüksek vasfı şöyle anlatılır: «*Türklerin namuskârlığını teslim etmek suretiyle kendim için vazife bildiğim hakkın ihkakında bir an bile tereddüt edemem. Bir çok tanıdıklarımın ve bilhassa daimî dalgınlığımdan dolayı herkesten fazla benim başıma gelmiş bir hal vardır: Muhtelif dükkânlardan öteberi satın alırken para vermek için koynumdan çıkardığım kesemi veyahut vakti anlamak için baktığım saatimi eşya yığınları arasında unuttuğum çok olmuştur. Bazan da vereceğim paranın iki mislini bıraktıktan sonra, dükkâncının mallarını ortadan kaldırıp yanlışlıkla fazla verdiğim parayı görmesine vakit kalmadan çekilip gittiğim olurdu. İşte bu dalgınlığıma rağmen Türk dükkânlarında hiç bir zaman tek bir meteliğim kaybolmamıştır. Çünkü o gibi vaziyetlerde dükkâncılar peşimden adam koşturmuşlar ve hattâ eğer dalgınlığımın neticesini anladıktan sonra dükkâna dönmemişsem unuttuğum şeyi iade için ikâmetgâhımın bulunduğu Beyoğluna kadar adam gönderip bir çok defalar beni aratmışlardır.*»

Yine aynı fasılda **Mouradgea d'Ohsson**'nun, **«Tableau géneral de l'Empire Othoman»** adlı eserinden alınan satırlarda şöyle denilmektedir:

«Osmanlı Türkleri, diğer faziletleri kadar namuskârlık, dürüstlük ve doğruluk gibi Kur'ânın en kuvvetli ahkâmına dayanan meziyetleri itibariyle de şayanı takdirdirler. Osmanlı Türklerinin med-hü-sena edilecek meziyetlerinden biri de verdikleri söze umumiyyetle sadık olmaları, hemcinslerini aldatmaktan ve emniyeti suiistimal ile insanların sade-dilliğinden istifadeye kalkışmaktan veyahut safderunluğunu istismar etmekten vicdan azabı duymalarıdır.»

«Dünyanın en kibar, en nazik ve en terbiyeli milleti» faslında, muhtelif müelliflerden örnekler verilmiştir. Bunlar arasında **A. L. Castellan**,ın **«Lettres sur la Gréce, l'Hellespont et Constantinople»** adlı eserinden alınan şu satırlar dikkati çekmektedir: *«Son derece naziktirler. Adeta bir harb halini andıran karışıklıklar içinde bir insan hiç bir hakarete uğramadan ve hattâ hiç bir küfür sözü işitmeden hedefine vardığını görünce hayretler içinde kalır.»*

«Eski Türklerin bilmedikleri fenalıklar» faslında **Du Loir**'ın **«Les voyages du Sieur Du Loir»** isimli eserinden alınan şu cümleler dikkat çekicidir: *«Öfke ile intikam hissinin mahsulü olduğu kadar kumarbazlığın da tabiî bir neticesi olan küfürbazlık Hıristiyan memleketlerinde müthiş surette ve tamamiyle kâfirce sarfedilip durduğu halde, Türkiyenin ne sokaklarında duyulabilir, ne de evlerinde işitilir. Bu halin bizim yüzlerimizi kızartacak ve bizi hayretler içinde bırakacak tarafı da şudur ki Türklerin yalnız ağızlarında değil, dillerinde de küfür kelimeleri yoktur. Onlar yalnız (Vallahi) diye Allaha kasem ederler.»*

VI

İyilik, insaniyet, merhamet ve taassupsuzluk faslında gene aynı müellifin şu satırları ibretle okunmağa değer.

«Türklere gelince, size şunu söyliyebilirim ki, onları bazı kimselerin tasavvur ettikleri gibi kaba ve vahşi zannetmemelidir. Eğer örf ve âdet sahasında hakkaniyet nezaketten mühimse, her halde Türkler de bizim kadar iyi adamlardır. Yaradılıştan iyidiler. Bu hallerini iklimin tesirinden mütevellit zannetmemelidir. Çünkü Rumlar da aynı memlekette dünyaya geldikleri halde mizaç itibariyle Türklerden o kadar farklıdırlar ki, atalarının ancak fena huylarına, yani hilekârlıklarına, hainliklerine ve benlik gururuna varis olmuşlardır. Türkler bilâkis son derece samimî ve mütevazi insanlardır. Hemen her ferdi, her yerde ihtiras ve cimrilikle malûl olan saray adamları: Devşirmeler istisna edilmek şartiyle, Türklerin en bariz vasıfları sadelik ve hulûs ile misli görülmemiş bir açık yürekliliktir.»

Ahlâk krizlerinin mâşerî olduğunda şüphe yoktur. Büyük dünya hâdiselerinin sonunda her memlekette, ahlâkî tereddiler görülmüştür. Devletler, türlü yollardan ahlâk krizlerini önlemeğe gayretler sarfetmişlerdir. Biz, İsmail Hâmi Danişmend'in, adı geçen eserinde de belirtildiği gibi, yalnız büyük zaferlerin, büyük bir medeniyetin varisi değil, aynı zamanda, büyük ahlâk prensiplerinin, kuvvetli bir seciyenin de varisiyiz. Mazimizin güzelliklerini ihya etmek ve onları benimsemek kuvvetimiz olmalıdır.

Halûk Y. ŞEHSUVAROĞLU

ESKİ TÜRKÜN EN MUHTEŞEM CEPHESİ

Dünyanın üç kıt'asına hâkim olduktan sonra dördüncüsüne de el atan ve en mühim denizlerle adalara hâkim olan eski Türklerin bugün hatırlarda kalan yegâne büyük meziyyetleri asırlarca Avrupa, Asya ve Afrika milletlerini titreten eşsiz şecâat ve cesaretlerinden ibarettir. Düşmanlarımızı bile hayrân eden bu yüksek kudretin çok büyük bir ırkî kaabiliyyet olduğunda şüphe yoktur; fakat Türk ırkının şecâat ve cesaretinden başka bir çok unutulmuş meziyyetleri daha vardır: Bunların bir çokları muhtelif sebeplerle hâfızalardan artık silinmiş gibidir. Bu maddî ve mânevi vasıfların eski Şark ve Garp menbâlarında akisler bırakacak kadar dünyaya ün salanları içinde çok yüksek bir zekâ seviyyesiyle maddî ve mânevî güzellik, temizlik ve üstün bir teşkilâtçılık gibi mazhariyyetler en başta gelenlerdir. Meselâ Milâdın On-birinci asrındaki ilk Haçlı seferine bizzât iştirâk etmiş anonim bir müellifin Lâtince yazdığı **«Gesta Francorun et aliorum Hierosolimitanorum»** ismindeki Ehl-i-Salip tarihinde eski Türklerin şecâatleri kadar ferâsetleri de şöyle izâh edilir (Profesör Louis Bréhier'nin Lâtince metniyle beraber neşrettiği «Histoire anonyme de la première Croisade» ismindeki Fransızca tercemesi, 1924 Paris tab'ı, S. 51) :

«Türklerin yüksek zekâlarını ve cengâverlik kaabiliyyetleriyle çecâatlerini tasvire cür'et edecek derecelerde âlim ve hâkim olduğunu kim iddiâ edebilir?»

Milâdın Dokuzuncu asrında yaşamış olan meşhur

Arap müellifi (El-Câhız) da eski Türk fetânet ve basîretini şu zarif cümlesiyle tasvir etmiştir (Sauvaget, «Historiens arabes», 1946 Paris tab'ı, S. 8) :

«Türke gelince, onun iki çift gözü vardır: Bir çifti önde, öteki de başının arkasındadır».

Ayni eserin 9 uncu sahifesinde de (Câhız) bir çok kaabiliyetleri cem'eden eski Türkü şöyle tasvir etmektedir:

«O, tek başına bütün bir cem'iyyet demektir».

Milâdın On-ikinci asrında yaşamış olan Antakya Ya' kubî patriki (Süryânî Mîkâîl=Michel le Syrien) de meşhur Vakaayi'nâmesinde bu eski Türk meziyyetini şöyle anlatır (Chabot'nun Fransızca «Chronique» ismindeki tercemesi, Cilt 3, 1905 Paris tab'ı, S. 152) :

«Türkler hayatlarını teşkilâtlandırmakta gayet akıllı ve mâhirdirler».

Atalarımızın şecâat ve cesaretleri, zekâ ve basîretleriyle teşkilâtçılık kaabiliyyetleri gibi dünyaya ün salmış mânevî meziyyetlerine mukabil, maddî güzellikleri de bütün Şark milletlerinin tarih ve edebiyat menbâlarında bir çok akisler bırakmıştır: Garp estetiğince eski Yunan tipi ne ise, Şark estetiğince de eski Türk tipi odur. Onun için Avrupa'da her şeyden evvel «Kuvvet» timsâli olan eski Türk, Asya'da her şeyden evvel «Güzellik» timsâlidir. Meselâ bundan dokuz asır evvelki muhteşem Türk tipini çok yakından tedkik etmiş olan meşhur Arap şâiri (Ebu-İshak il-Gazzî), Türk ırkının şecâat ve cesaretle fevkalâde güzellik gibi Şark'da ve Garp'da mesel ve misâl hâline gelen en bâriz vasıflarını şu zarif kıt'asında ne güzel karşılaştırmıştır (İbn-ül-Esîr, "El-Kâmil fi târîh", C. 10, S. 254) :

فی فئة من جیوش الترك ما ترکت

للرعد کراتهم صوتاً ولا صیتا

قوم اذا قوبلوا کانوا ملائکة

حسناً و ان قوتلوا کانوا عفاریتا

Yâni: «*Türk askerinden bir bölük yiğit hücuma kalkınca, onların naaraları yanında yıldırımın ne gürültüsü duyulur, ne ismi akla gelir! Bu millet, öyle bir millettir ki eğer güler yüzle karşılanacak olursa güzellik itibariyle meleklere benzer ve eğer üzerine hücum edilecek olursa, ifrit kesilir!*».

İran'ın en büyük lirik şâiri (Hâfız-ı Şîrâzî) nin bir gazelinde Türk ırkının hem beyaz rengine, hem fevkalâde güzelliğine çok zarif bir îmâyı ihtivâ eden şu beyti (d'-Herbelot), (J. B. Nicolas) vesâire gibi bir çok müsteşrikler iktibas ve izâh etmişlerdir (Divân-ı Hâfız, 1256 Bulak tab'ı, S. 5) :

اگر آن ترك شیرازی بدست آرد دل مارا

بخال هندویش بخشم سمرقند وبخارا را

Yâni: «*Şîrâz'ın o parlak güzeli bizim gönlümüzü hoşnud edecek olursa, biz de onun o kara benine Semerkand'la Buhârâ'yı fedâ ederiz*».

(Hâfız) ın bu meşhur beytinde iki kavm ismi vardır ve bunlar Acem dilindeki mecâzî mânâlarıyla birbirine zıd iki sıfat şeklinde kullanılmıştır: Çünki Acemcede «Türk» ismi Türk ırkının beyazlığıyla güzelliğinden kinâye olarak yerine göre «beyaz», «parlak», «güzel» ve «sevgili» mânâlarını ifâde etiği gibi, «Hindû» kelimesi

de Hintlilerin koyu esmerliğinden dolayı «siyah» mânâsına gelir; «Türk» bir çehre üzerinde «Hindû» bir ben, beyaz bir yüzde siyah bir benek demektir! Acemcede «Türk» isminin bu mecâzî mânâlarını te'yid eden bir çok deliller vardır: Meselâ güneşe, aya ve diğer bir çok yıldızlara bile hep «Türk» ismi verilmiştir (Bürhân-ı kaatı' 1302 Istanbul tab'ı, S. 111) :

Türk-i nîmrûz = Âftâb-ı âlemfürûzdur.
Türk-i Çîn = Âftâbdan kinâyedir.
Türk-i hisârî = Şems-ü-kamerden kinâyedir.
Türk-i felek = Merrih yıldızıdır.
Türk-i muarbed = Merrih yıldızıdır.
Türkân-ı çarh = Seb'a-i seyyâreden kinâyedir.

Bu misâllerde güneş, ay ve yıldızlar gibi parlak şeylere hep «Türk» isminin verilmesi eski Türk tipinin «Güzellik», «Beyazlık» ve «Parlaklık» mefhumlarını en mükemmel temsil eden tip olmasındandır ve (Hâfız) ın beytinde «Türk» ve «Hindû» kelimeleriyle yapılan tezâd oyunu da işte bununla izâh edilmektedir.

Acem şi'rinde «Türk» isminin bu parlak mânâlarda kullanılması yalnız (Hâfız) a münhasır değildir; ondan evvel ve sonra daha bir çok şâirler bu kelimeyi hep o mânâlarda kullanmışlardır; meselâ meşhur (Ömer Hayyâm) ın rübâîlerinde de vardır. Fransa'nın Reşt konsolosu ve (Hayyâm) ın Fransız mütercimi (J. B. Nicolas) nın **«Les Quatrains de Khèyam»** ismindeki eserinin 1876 Paris tab'ının 61 inci sahifesindeki 2 numaralı hâşiyede böyle bir rübâî münâsebetiyle mesele şöyle izâh edilir:

«Türk kadın veyâhut erkeği İranlıların nazarında güzellik timsâlidir».

Eski Türk şecâat ve cesaretinin ve yüksek zekâsiyle teşkilâtçılığının Avrupa, Asya, Afrika ve hattâ Okyanusya fütûhâtiyle neticelenip beşer tarihinde yeni devirler

açması bütün millî ve umumî tarihleri doldurmak suretiyle Türkü yeryüzünde bir kuvvet ve kudret timsâli hâline getirirken, ırkî tipinin eşsiz güzelliği de Asya millet-lerinin gönüllerini teshir ederek şiirleriye masallarında ve hattâ millî efsânelerinde tükenmez izler bırakmıştır. Fakat, atalarımızın bütün bu tarihî ve ırkî meziyyetleriyle güzelliklerini gölgede bırakan büsbütün başka bir mazhariyyetleri vardır ve o da mânevî güzellikleridir: Bugün tamamiyle unutulan eski Türk seciyye ve ahlâkı, Hıristiyan ve düşman Avrupa milletlerini bile asırlarca ecdâdımıza hayrân eden ve muhteşem cephemizdir. Beşer tarihinde hiç bir millet, eski Türk cemiyeti kadar melekleşememiştir. Muhtelif Avrupa milletlerine mensup müdekkikler asırlar boyunca Türkiye'ye gelip Osmanlı câmiasının başında bulunan Türk milletini yıllarca tedkik etmek suretiyle bir çok eserler bırakmışlar ve birbirlerinden bîhaber olan bu muhtelif asırlarla muhtelif milletlerin ekseriyyâ husûmet hisleriyle meşbû' müellifleri nihayet hakikati i'tirâfa mecbur olarak Türk seciyye ve ahlâkının ulviyyeti hususunda hiç farkında bile olmayarak hep birbirlerini te'yid etmişlerdir.

Bu müdekkiklerin bir çoğu, eski Türkün Garp âlemini asırlarca hayran bırakan mânevî cephe azametini Kur'ân-ı-Kerîm'e medyun olduğunda da müttefiktir. Bu hükmün doğruluğunda hiç şüphe yoktur. Ancak, şu hakikati de unutmamalıdır ki, diğer Müslüman milletler o mânevî ve ahlâkî seviyyeye o derece yükselememişlerdir. Her halde bunun sebebi, tıpkı zekâ, şecâat ve cesaret, teşkilâtçılık ve güzellik gibi ırkî kaabiliyyetler kabîlinden bir âmilde aranmalıdır: Çünki eski Çin, Bizans, İran, Süryânî ve Arab menbâlarındaki izâhattân anlaşıldığına göre, Türk ırkının İslâmiyyetten evvelki devirlerde de ahlâkî seviyyesi diğer milletlerden çok üstündür:

Hîlekârlık, ihtikâr, zinâ vesâire gibi yüz kızartıcı hareketlerden münezzeh olduklarında umumiyyetle ittifak edilir; meselâ «Süryânî Mîkâîl vakaayi'nâmesi» nin yukarda bahsi geçen cildinin ayni sahifesinde o devirlerden bahsedilirken bu nokta şöyle tavzih edilmektedir:

«Türklerin meziyyetleri vardır. Hîlekârlıkla sahtekârlık bilmezler ve doğruluktan ayrılmazlar. Karı-koca ihânetinden çekinirler, onun için Türkler arasında zinâ ender bir şeydir: Bunun sebebi, Türk kanunlarının ikinci ve üçüncü defa evlenmeyi, yâni teaddüd-i-zevcâtı men'etmemesidir».

Böyle bir ırkın İslâm ahlâkıyyâtını bütün milletlerden daha kolay benimsemesi pek tabiîdir; işte bundan dolayı, aşağıda gözden geçireceğimiz hıristiyan Garp menbâlarının asırlarca birbirini te'yid ederek tasvir ettikleri ulvî seciyye ve ahlâk, ırkî ve dinî iki temele dayanmış demektir. Eski Türkler işte öyle bir seciyye ve ahlâk ile evvelâ kendi nefislerine ve ondan sonra da Şark'a, Garb'a hâkim olmuşlardır.

I

ZÂBITA VUKUÂTI OLMAYAN MEMLEKET

Bu memleket, Osmanlı imparatorluğunun Anadolu ile Istanbul havâlîsine münhasır olan kısmıdır. Bu sâhada ender olarak vukua gelen zâbıta vukuâtının umumiyetle hıristiyan unsurlar ve bilhassa Rumlar tarafından tertib edildiği tesbit olunmuştur. On-yedinci asrın ortalarından On-dokuzuncu asrın sonlarına kadar vaziyeti tedkik etmiş olan Garp seyyahlarıyla müdekkıklerinin aşağıda gözden geçireceğimiz ifâdeleri bu hususta hiç bir tereddüde imkân bırakmıyacak kadar vâzıh ve kat'îdir.

Bu müelliflerin birincisi olarak ele aldığımız Fransız seyyahı (Du Loir), seyâhat intıbâlarını 28 Teşrinisâni 1639 tarihinden 13 Haziran 1641 tarihine kadar memleketine gönderdiği on mektupla ifâde etmiş ve bunlar 1654 tarihinde **«Les voyages du sieur Du Loir»** ismiyle Paris'de bir seyâhatnâme hâlinde neşredilmiştir. Bu eserin 188 inci sahifesinde mevzûumuzu alâkadar eden şu izâhâta tesadüf edilir:

«... *Bu memlekette hemen hiç bir cinâyet vak'ası duyulmaz; eğer bir iki fevkalâde vak'a zuhur edecek olursa, onlar da ya ânî bir feveran neticelerinden veyâhut yol kesen haydutların şekavetlerinden ibarettir*».

Gene Fransız seyyahlarından (Grelot) nun **«Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople»** ismiyle 1680 tarihinde Paris'de neşredilmiş olan seyâhatnâmesinin 236 ncı sahifesinde de şu mühim kayde tesadüf edilir:

«Vaktiyle Romalıların yaptığı gibi halkın hamama gidebileceğini ilân eden çan sesini beklemiye artık lüzum yoktur; Türk hamamları sabahın saat dördünden itibaren açılır ve ancak akşam sekize doğru kapanır; bütün bu müddet zarfında hamamda hiç bir zaman hiç bir gürültü ve kavga olmaz, hiç kimsenin elbisesi yâhut kesesi çalınmaz ve (Lâtin şâiri) Ovide'in elbiselerini muhâfaza için kapıda beklemesini istediği bekçiye de hâcet olmaz».

Baltacı'nın Prut Seferi esnâsında bir müddet Osmanlı ordugâhında da bulunmuş olan meşhur seyyah (A. de la Motraye) in **«Voyages en Europe, Asie et Afrique»** ismindeki iki ciltlik seyâhatnâmesinin 1727 de neşredilen La Haye tab'ının birinci cildinin 258 inci sahifesinde de şu mühim kayde tesadüf edilir:

«Hırsızlara gelince, bunlar Istanbul'da son derece nâdirdir: Ben Türkiye'de takriben on dört sene kaldığım halde, bu müddet zarfında hiç bir hırsızın orada cezâ gördüğünü işitmedim. Yol kesen haydutların cezâsı kazıktır. Ben bu memlekette geçirdiğim müddet zarfında yalnız altı haydudun kazıklandığını işittim: Onlar da hep Rum cinsindendi. Türkiye'de yankesicinin ne olduğu mâlûm değildir: Onun için ceplerin el-çabukluğundan korkusu yoktur».

On-sekizinci asırda İngiltere'nin Istanbul sefirliğinde bulunmuş bir Türk ve İslâm düşmanı vardır: (Sir James Porter) ismindeki bu devlet ve millet düşmanımızın **«Observations sur la religion, le loix, le gouvernement et les moeurs des Turcs»** ismiyle Fransızcaya terceme edilen tedkiknâmesi bir çok hakikatlerin i'tirâfı bakımından fevkalâde mühimdir; 1769 da Londra'da neşredilen bu iki ciltlik eserin ikinci cildinin 51 - 53 üncü sahifelerindeki şu izâhât âdetâ bir düşman i'tirafnâmesine benzetilebilir:

«Türkiye'de yol-kesme vak'alarıyla ev soygunculukları ve hattâ dolandırıcılık ve yankesicilik vak'aları âdetâ meçhul gibidir. Harp hâlinde olsun, sulh hâlinde olsun, yollar da evler kodar emindir; bilhassa ana-yolları tâkib ederek tekmil imparatorluk arâzisini en mutlâk bir emniyet içinde baştan başa kat'etmek her zaman kaabildir; dâimî bir seyr-ü-seferle yolcu adedinin çokluğuna rağmen vukuâtın fevkalâde azlığına hayret etmemek kaabil değildir; bir çok yıllar içinde ancak bir tek vak'ayla tesadüf edilebilir.

Bu emniyet ve masûniyyetin vaktiyle İngiltere'de de uzun zaman devam etmiş olan onarlık ve yüzerlik taksimât usulünden mütevellid olmak ihtimali vardır. Bütün Türk imparatorluğu işte bu usule göre her biri kendi sâhasında işlenen hırsızlıklarla cinâyetlerden mes'ul sayılacak bir çok dâirelere taksim edilmiş olduğu gibi, bu noktada adalet ahkâmı da sür'at ve şiddetle tatbik edilmekte olduğu için, zâbıta vukuâtının önünü almakta büyük bir dikkat ve i'tinâ gösterilmektedir. En ehemmiyetsiz bir şikâyet üzerine meseleyi tahkik için Bâb-ı-Âlî erkânından biri derhal yola çıkarılmakta ve alâkadâr inzıbât sâhası kendini tebriye etse bile tahkikat masrafını te'diyeye mecbur tutulduğu için, Bâb-ı-Âlî mümessili son akçasına kadar hepsini tahsil etmeden avdet etmemektedir.

Bununla beraber, aşağı tabakalara mensub olan Türklerin cezâ korkusundan daha yüksek bir sebepten dolayı suç işlemekten çekinmekte olmaları lâzım gelir. O kadar geniş bir memlekette imparatorluğun bir ucundan öbür ucuna bir çok yollardan gidilebildiği için, yakayı ele vermeksizin hırsızlık da yapılabilir, adam da öldürülebilir; o takdirde mücrimlerin uzak bir vilâyete iltică etmeleri

işten bile değildir ve beşer basîretinin bu gibi hareketlere mâni' olmak imkân ve ihtimâli yoktur.

Kendi millî kıyâfetiyle tek başına seyâhat eden bir frenkle tanıştım: Bu seyyah İran'a karşı sevkedilmek üzere toplanmış bir Türk ordusunun etrâfında dönüp dolaştığı ve hattâ boydan boya ordunun içinden geçip gittiği halde kendisinden tek bir suâl sorulmamış ve bir an bile yolundan alıkonulmamıştır.

İster Türkler hırsızlığı insanlığa yakışmıyacak menfur bir hareket sayarak alçaklık ve şerefsizlik addetsinler, ister kanunun pek kaahir olmayan şiddetinden hakikaten yılmış olsunlar, her halde şurası muhakkaktır ki. Istanbul'da Türkler tarafından işlenmiş yankesicilik, dolandırıcılık ve soygunculuk vak'aları son derece nâdirdir. İnsan bu şehirde Bulgarlardan sakınmalıdır, çünki onların ekserisi hîlekâr ve dolandırıcıdır; bununla beraber, bütün bunlara rağmen Istanbul'da huzur ve emniyet içinde yaşamak ve kapularını hemen her zaman ardına kadar açık bırakmak kaabildir».

İlkönce Avusturya hizmetine girdikten sonra Üçüncü Ahmed devrinde Türkiye'ye iltică etmiş ve Osmanlı hizmetine de girmiş olan Fransız generallerinden (Comte de Bonneval) in 1740 tarihinde Francfort'da basılan **«Anecdotes vénitiennes et turques ou nouveaux mémoires du comte de Bonneval»** ismindeki eserinin birinci cildinin 215 inci sahifesinde Türklerle Rumlar ve Frenkler arasında şöyle bir mukayeseye tesadüf edilir:

«Haksızlık, mürâbahacılık, inhisarcılık ve hırsızlık gibi suçlar Türkler arasında âdetâ mechul cinâyetlerdir: Hâsılı ister vicdânî bir akîdeden, ister cezâ korkusundan mütevellid olsun, o kadar dürüstlük gösterirler ki, insan çok defa Türklerin doğruluklarına hayran kalır».

Bu memlekette yaşayan Hıristiyanlar ve bilhassa Rumlar öyle değildir: Sık sık çarpıldıkları cezâlara rağmen bunlar hıristiyanlığın safvetini ihlâl eden bir ahlâksızlık içinde yaşarlar. Türk Adliyesinin salâhiyyet dâiresine dâhil olmayan Frenklere gelince, ben kendimi onların harekâtı hakkında mutlak bir sükût ile mükellef biliyorum: Bu mevzûun tedkiki pek eğlenceli olabilirse de, o hususta ağız açmamayı tercih ederim...».

Tıpkı yukarda bahsi geçen İngiliz sefiri (Sir James Porter) gibi şiddetli bir Türk ve İslâm düşmanı daha vardır: (Guer) isminde bir avukat olan bu eski düşmanımızın **«Moeurs et usages des Turcs»** ismiyle Paris'de neşredilen iki büyük ciltlik eserinin 1747 de çıkan ikinci cildinin 188 inci sahifesinde de şu tuhaf i'tirâfa tesadüf edilmektedir:

«Gerek Istanbul'da, gerek Osmanlı imparatorluğunun bütün şehirlerinde hüküm süren emniyet ve âsâyiş, hiç bir tereddüde imkân bırakmıyacak surette isbât etmektedir ki, Türkler hiç bir zaman görülmemiş bir derecede medenîdirler ve o kadar uzun zaman haklı olarak (!) itham edilmelerine sebeb olan mâhut barbarlıkla artık hemen hiç bir alâkaları kalmamıştır».

On-dokuzuncu asrın başlarında Türkiye'ye gelmiş ve memleketimiz hakkında muhtelif eserler neşretmiş olan Fransız müelliflerinden (A. L. Castellan) ın 1811 de neşrolunan **«Lettres sur la Grèce, l'Hellespont et Constantinople»** ismindeki eserinin ikinci cildinin 221 inci sahifesinde o zamanki Türk Zâbıta ve Adliyesinin sür'at ve şiddetini gösteren misaller zikredildikten sonra netice şöyle anlatılır:

«... Bu şiddet misallerinin cinayet vak'alarını gayet

nâdir bir hâle getirmek gibi büyük bir faydası vardır. Istanbul'da gündüz olduğu gibi geceleyin de insan hiç bir mürettep taarruz korkusu olmadan dolaşabilir. Zâten ahâli bilhassa evlerde hırsızlık vak'aları olmamasına büyük bir takayyütle i'tinâ gösterir: Çünki öyle bir vak'a cereyân eden sokağın bütün sâkinleri çalınan malın tazminiyle mükelleftir».

Buraya kadar gözden geçirdiğimiz müelliflerin bahsettikleri fevkalâde emniyet ve âsâyiş yalnız Istanbul'a veyahut büyük şehirlere münhasır zannedilmemelidir: Köylerle Türkmen aşîretleri arasında da ayni ahlâk ulviyyetinin hüküm sürmesi ayni emniyeti ayni derecede te'min eden millî bir âmildir. İngiliz müelliflerinden (Charles Mac-Farlane), **«Constantinople et la Turquie»** ismiyle Fransızcaya terceme edilen iki ciltlik eserinin 1829 Paris tab'ının birinci cildinin 360 ıncı sahifesinde bizzât şâhid olduğu ve vaziyeti bir Türkmen kulübesinde geçirdiği geceden bahsederken şöyle anlatır:

«Vahşiyâne tavırlarına rağmen, bana çok nezâket ve hattâ hürmet gösterdiler; o kötü kulübedeki barbarların arasında Avrupa'nın en güzel otelinde olduğu kadar emniyet içinde bulunuyordum».

(A. Brayer) isminde bir Fransız doktoru Istanbul'da yıllarca kalıp çok esaslı tedkiklerde bulunduktan sonra **«Neuf années à Constantinople»** isminde iki ciltlik bir eser neşretmiştir: 1836 tarihinde Paris'de neşredilen bu kıymetli eserin birinci cildinin 196 - 197 nci sahifelerinde de şu mühim izâhâta tesadüf edilir:

«Kur'ân dâimâ kardeşçe geçinilmesini tavsiye etmekle, az yemeğe kanâat düsturunu koymakla, şarap vesâir müskirât gibi insanı baştan çıkaran içkileri ve her türlü

hava oyunlarını men'etmekle, kadınların evlerinde oturmalarını ve sokağa örtülü çıkmalarını emretmekle cemiyet hayatı için meş'um olan bu temâyülleri mümkün olduğu kadar imhâ etmiştir. İşte bundan dolayı Istanbul'un en hareketli sokaklarıyla en kalabalık mahalleleri gündüz az gürültülü olur ve güneş battıktan biraz sonra da derin bir ıssızlık içinde kalır. Topháne'nin büyük meydanıyla emsâli yerlerde hangi tabakadan olursa olsun bir Müslüman - Türkün diğer bir Müslüman - Türke hiddetle baktığı nâdir görülür; fakat küfrettiği, yakasına yapıştığı ve dayak attığı hiç görülmez. İhtiyarlığın eski Kahramanlık çağlarında hâiz olduğu nüfuz ve te'sir Müslüman Türkler arasında hâlâ berdevâm olduğu için, ak sakallı bir ihtiyar öyle bir galeyânı bir kaç ata sözü ve bir iki âyet irâdiyle derhal teskin edip rezâlete nihayet verebilir. Düello ve intiharın ne olduğu mechuldür. Avrupa'nın bâzı payitahtlarında çok büyük polis kuvvetleri bulunduğu halde cinayetleri önleyip cânileri yakalamaya kâfi gelmemesine mukabil, Istanbul'da polisin hemen hiç bir işi yok gibidir».

Ayni eserin ayni cildinin 234 - 235 inci sahifelerinde de şu izâhâta tesadüf edilmektedir:

«... Yankesicilik, dolandırıcılık, anahtar uydurma, kırıcılıkla çalma, pencereden girme vesâir suretlerle yapılan hırsızlıklara gelince, işte o gibi vak'alar son derece nâdirdir. Ayni bir cürmün ehemmiyetsiz farklarla birbirinden ayrılan bu muhtelif şekilleri Avrupa cezâ kanunlarının ekserisinden pek ince farklarla tefrik edilip birbirinden ayrı cezâlara tâbi tutulduğu halde, Türkiye'de bunlar mechuldür. Ev kapularının şöyle böyle kapandığı ve esnafın umumî ahlâka i'timâd edip dükkânını açık bırakarak gaybubet ettiği bu muazzam pâyitahtta her sene

a'zamî altı hırsızlık vak'ası olur: Bunların fâilleri de ekseriyyetle Yeniçeriler (Yâni Türk olmayan Devşirmeler) *dir».*

Istanbul'da bir kaç sene tedkikatta bulunduktan sonra, 1855 tarihinde **«La Turquie actuelle»** ismindeki kıymetli eserini Paris'de neşretmiş olan müverrih (A. Ubicini), çok bîtaraf bir zihniyet mahsulü olan kitabının 329 - 330 uncu sahifelerinde o devrin taşraya da şâmil olan mutlak emniyetini şöyle anlatır:

«Bu muazzam pâyitahtta dükkâncı herkesçe mâlûm namaz saatlerinde dükkânını açık bırakıp gittiği ve geceleri evlerin kapuları alelâde bir mandalla kapatıldığı halde, senede yalnız dört hırsızlık vak'ası bile olmaz. Ahâlisi sırf Hıristiyanlardan mürekkep olan Galata ile Beyoğlu'nda ise hırsızlık ve cinâyet vak'aları duyulmayan gün geçmez.

Taşralarda da iffet ve istikâmet ayni derecededir. Son zamanlarda (Daily - News) gazetesinde neşredilen mektubunda bir İngiliz seyyahının anlattığı şu menkabeyi lûtfen dinleyin:

(Bugün kendi eşyamla yol arkadaşım olan eski bir Macar zâbitinin eşyâsını nakletmek üzere bir köylünün yük arabasını kiraladım. Sandıklar, port-mantolar, denkler, paltolar, kürkler, atkılar hep açıktaydı. Buralarda yatağın hayâli bile mevcud olmadığı için, gece üstüne uzanmak üzere ben biraz kuru ot satın almak isteyince son derece nâzik bir Türk bana refâkat teklifinde bulundu. Köylü de öküzlerini koşumdan çıkarıp bizim bütün eşyâmızla beraber sokağın ortasında bıraktı. Ben onun uzaklaştığını görünce:

— Burada birisi kalmalı!

dedim. Yanımdaki Türk hayretle sordu:

— Niçin?

— Eşyâlarımızı beklemek için.

Müslüman - Türk şu cevabı verdi:

— Â! Ne lüzumu var Eşyâlarınız bir hafta gece-gündüz burada kalsa bile dokunan olmaz.

Ben bu sözü kabul ettim ve avdetimde her şeyi yerli-yerinde buldum. Şu noktayı da unutmamalı ki, o sırada İslâm askerleri mütemâdiyen gelip geçmekteydi... Bu vak'a bütün Londra kiliselerinin kürsilerinden Hıristiyanlara ilân edilmelidir; içlerinden bâzıları rüyâ gördüklerini zannedeceklerdir: Artık uykularından uyansınlar!)».

(Ubicini) azamet devrimizde Avrupa'nın sefâletlerinden, felâketlerinden ve ihtilâllerinden kaçan muhtelif milletlere mensup dökünтülerin Istanbul'da Beyoğlu'na ve İzmir'de Frenk mahallesine can atıp her türlü dinlerle dillerden ve her türlü şenâatlerle sefâletlerden mürekkep halîtalar vücuda getirdiklerini anlattıktan sonra, 437 nci sahifesinde bu bahsi şu neticeye bağlamaktadır:

«... Pâdişahın Bâb-ı-Âlîsi o devirlerde hakikaten (Cihânın melcei) hâline gelmişti. Katolikliğe nisbetle râfızî diye Avrupa'nın sînesinden söküp attığı bedbahtlar pâdişâhın müsâfirleri olunca emâna mazhar olup kendi vatanlarında mahrum oldukları hürriyet ve emniyete kavuşuyorlardı; ayni himâye bütün dinlerle mezheplere teşmil edilmiş ve Türkleri barbar sayan Garp milletleri onlardan müsâmaha ve insâniyyet dersleri almaya başlamıştı. On-altıncı asrın ağır-başlı bir müellifi şöyle diyordu:

— İnanılmaz şey! Barbarlar diyârında ve muazzam bir şehrin o muazzam batakhânesinde ne cinâyet, ne cebir ve şiddet oluyor; her kesin hukuku müsâvât esasına

göre te'min ediliyor; bütün bedbahtlar emin bir melce' buluyor ve büyük küçük, müslüman hıristiyan hep ayni adalete tâbiî tutuluyor!».

Gördükleri hakikat karşısında duydukları hayranlığı düşmanlık hisleriyle te'lif edebilmek için mugalataya sapan müellifler de vardır ve bunların belli-başlılarından biri de (Henri Mathieu) dür; **«La Turquie et ses différents peuples»** ismiyle 1857 tarihinde Paris'de neşredilen iki ciltlik eserinin ikinci cildinin 57 nci sahifesinde bu mugalatacının şöyle bir mugalatasına tesadüf edilir:

«Vaktiyle Şark'da bir âdet hükmünü alacak derecelerde tabiîleşmiş olan hırsızlık Kur'ânın red ve takbîh ettiği bir cinâyettir; maamâfih bu vaziyet, oldukça büyük bir yekûn tutan bir takım müslümanların hayatlarını bu işe hasretmelerine mâni' değildir; fakat büyük şehirlerde hırsızlık sayılabilecek vak'alar yok denilecek kadar nâdirdir. Türkler arasında kapu kırmak suretiyle yapılan hırsızlıkların ikide bir tekerrürüne mâni' olan sebeplerden biri de ihtişâm iptilâsı olmamasıdır. İnsan tabiati fenalığı fenalık için değil, iyi bir şey te'mini için yapar; Türkiye'de ise iyi şey basit şeydir ve o basit şey de dünyanın her yerinden daha ucuzdur».

1872 de Istanbul'a gelmiş olan Fransız müelliflerinden (Paul Eudel), **«Constantinople, Smyrne et Athénes»** ismiyle 1885 de neşredilen seyâhatnâmesinde bir çok hakikatleri samimiyetle i'tiraf etmiştir; meselâ 190 ıncı sahifesinde şu müheyyiç kayde tesadüf edilir:

«İnsana heyecan veren ulvî bir âdet mucibince câmiler, seyâhate çıkacak kimselerin her türlü ticarî senetleri ve eshâmiyle kıymetli eşyâlarını emânet olarak bırakmalarına her zaman âmâde bulunur. En eski devirlerdenbe-

ri hiç bir zaman bu emânetlerden her hangi bir şey çalınmış olduğu görülmemiştir. Bizim memleketlerde hırsızların bu kadar insaflı davranacaklarını te'min edemem».

On-yedinci asrın ortalarından On-dokuzuncu asrın sonlarına kadar iki buçuk asırlık uzun bir devrin muhtelif yıllarında Türkiye'yi tedkik eden Garp müellifleri o kadar çoktur ki, bunların hepsini gözden geçirmek için bir çok ciltler doldurmak lâzım gelir: Onun için burada ancak bâzılarının şehâdetlerini iktibâs etmekle iktifâyı zarurî görüyoruz. Bu müellifler içinde bîtaraf olanlar da, düşman olanlar da netice itibariyle hep ayni hakikatleri tesbit ve i'tirâf ederek birbirlerini te'yid ediyorlar demektir. Üzerlerine ittifak edilen noktalar şöyle sıralanabilir:

1 — Eski Türkiye'de zâbıta vak'alarına tesadüf edilmemesi ve ender olan bâzı vak'aların da Türk olmayan unsurlara âidiyyetinin tesbiti. O zamanki Türk milletinin ahlâkî seviyye itibariyle en ileri millet olduğunu gösterir.

2 — Eski Türkiye'de vukua gelen ender zâbıta vak'alarının başlıca âmilleri Rumlar, Bulgarlar ve Devşirmelerdir.

3 — Türkler arasında yankesicilik, dolandırıcılık, hırsızlık, ihtikâr ve sahtekârlık tamamiyle meçhul şeylerdir.

4 — Eski Türkiye'de evlerin kapuları her zaman ardına kadar açık bırakılabilir veyâhut tahta bir mandalla mandallanırdı; dükkânlar da ayni vaziyetteydi.

5 — Ayni emniyete köylerle Türkmen aşiretleri arasında da tesadüf edilmesi hayretlerle karşılanmıştır.

6 — Eski Türkiye'de düello ve intihar gibi hareketler de tamamiyle meçhul şeylerdir.

7 — İşte bütün bunlardan dolayı eski Türk zâbıtası işsiz bir zâbıta şeklinde gösterilmiştir.

8 — Netice itibariye eski Türkiye'de emniyet ve âsâyiş, Garp memleketlerinin hepsinden üstündür.

9 — Avrupa müelliflerini asırlarca hayretler içinde bırakan bu ulvî ahlâk seviyyesinin başlıca âmili Kur'ân-ı Kerîm'dir.

10 — Bu vaziyet karşısında Garp hıristiyanlığı Daily - News gazetesinde neşredilen bir mektupla ikaz edilerek ibret almaya ve intibâha dâvet edilmiştir.

II

EŞSİZ DOĞRULUK VE NÂMUS

Eski Türkün dünyada misli bulunmayan eşsiz ve lekesiz nâmusiyle sarsılmaz doğruluğu asırlarca Garp milletlerinin dillerinde destan hâline gelmiş ve Türkiye'yi tedkik eden bir çok müellifler bu hususta pek çok izâhât ve tafsilât vermişlerdir. Meselâ (A. de la Motraye) in **«Voyages en Europe, Asie et Afrique»** ismindeki eserinde eski Türkün bu yüksek vasfı şöyle anlatılır (1727 La Haye tab'ı, C. I, S. 258 - 259) :

«Türklerin nâmuskârlığını teslim etmek suretiyle kendim için vazife bildiğim hakkın ihkaakında bir an bile tereddüd edemem. Bir çok tanıdıklarımın ve bilhassa dâimî dalgınlığımdan dolayı herkesten fazla benim başıma gelmiş bir hâl vardır: Muhtelif dükkânlardan öteberi satın alırken para vermek için koynumdan çıkardığım kesemi veyâhut vakti anlamak için baktığım saatimi eşyâ yığınları arasında unuttuğum çok olmuştur. Bâzan da vereceğim paranın iki mislini bıraktıktan sonra dükkâncının mallarını ortadan kaldırıp yanlışlıkla fazla verdiğim parayı görmesine vakit kalmadan çekilip gittiğim olurdu. İşte bu dalgınlığıma rağmen Türk dükkânlarında hiç bir zaman tek bir meteliğim kaybolmamıştır; çünki o gibi vaziyetlerde dükkâncılar peşimden adam koşturmuşlar ve hattâ eğer dalgınlığımın neticesini anladıktan sonra dükkâna dönmemişsem, unuttuğum şeyi iâde için ikâmetgâhımın bulunduğu Beyoğlu'na kadar adam gönderip bir

çok defalar beni aratmışlardır. Meselâ bir gün küçük bir Türk dükkânının önünde durmuştum: Bu yelpazeci dükkânında Türk erkeklerinin yaz sıcaklarında kullandıkları yelpâzeler satılıyordu. Bir çoklarına baktım; düz deriden ve en harc-ı-âlem olanlarından birini alıp parasını verdikten sonra çekilip gittim. Dükkâncı yelpâzelerini açıp üstüste koyarak bana gösterdiği sırada saatimi çıkarıp bakmış ve ondan sonra tezgâhın üstüne bırakmıştım. Yelpâzeci beni hiç tanımıyordu; ben saatimi orada bırakmış olduğumu eğer hatırlayabilseydim, bilmem dükkânı bulabilir miydim? Bilâkis saatimi cebimden düşürmüş veyâhut başka bir yerde ve bilhassa yarım saatten fazla kalmış olduğum bir Rum dükkânında unutmuş olduğumu zannediyordum. Bir Türk elbisesi ısmarlamak için gittiğim Rumun dükkânında cebimden saatimi çıkarmış olduğumu hatırlıyordum. Artık bulabileceğimden tamamiyle ümit kestikten ve aradan tam üç hafta geçtikten sonra, bir gün tesadüfen yelpâze adığım dükkânın önünden geçerken yelpâzeci beni görür görmez çağırıp saatimi gösterdi. Nasıl olup da eline geçtiğini sordum; bana göstermek için açmış olduğu yelpâzelerin arasında bulduğunu söyleyip elime teslim etti. Ben bu Türk nâmuskârlığının daha yüzlerce misâlini sayabilecek vaziyetteyim: Bizzât kendi başımdan geçen vak'alar otuzdan fazla olduğu halde, bunların hiç birinde hiç bir zaman Türklerin nâmuskârlıktan ayrıldıklarını görmedim. Rumları bu bakımdan medh-ü-senâ edemiyeceğim için pek müteessirim; çünki onlar sözlerinde durmamış olmaktan pek utanmazlar ve Türklerden yedikleri dayak vesâire cezâlarına rağmen düzenbazlıktan pek sıkılmazlar. Bilhassa Rum kasaplarıyla bakkallarının hîleli terâzi ve ölçü kullanmak veyâhut mağşuş gıdâ maddeleri satmak gibi suçları sâbit olduğu için dükkânlarının önüne kulaklarından çivilene-

rek saatlerce teşhir edilmelerine sık sık tesadüf edildiği halde, diğer anâsırdan hiç birinin mensupları o gibi âkıbetlere marûz olmazlar».

On-sekizinci asırda İsveç'in Istanbul sefirliğinde bulunmuş ve Osmanlı müesseseleriyle teşkilâtı hakkında kıymetini hâlâ muhâfaza eden yedi ciltlik büyük eseriyle şöhret bulmuş olan (Mouradgea d'Ohsson) un **«Tableau général de l'Empire othoman»** ismindeki meşhur eserinin 1791 de Paris'te neşredilen dördüncü cildinin birinci kısmının 261 inci sahifesinde Müslüman - Türk telâkkisine göre Doğruluk şöyle târif edilir:

«Nâmuskârlık, dürüstlük ve doğruluk bir Müslümanın tekmil ef'âl ve harekâtının ruhu olmak lâzım gelir. Müslüman meşrû yollar hâricinde hiç bir kazanç te'mîn etmemekle mükelleftir. Haksız kazanılmış bir maldan intifâa kalkışmak Allâhın nazarında o kadar câniyâne ve menfur bir harekettir ki, mürtekip, insafsız ve muhtelis bir kimseden hediye bile kabul câiz değildir».

Müellif, bu telâkkiyi esas itibariyle tesbit ettikten sonra, ayni cildin 309 - 312 nci sahifelerinde de eski Türk hayatında bunun nasıl tatbik edilmiş olduğunu şöyle anlatır:

Osmanlı Türkleri, diğer faziletleri kadar nâmuskârlık, dürüstlük ve doğruluk gibi Kur'ânın en kuvvetli ahkâmına dayanan meziyyetleri itibariyle de şâyân-ı takdirdirler. İctimâî nizâmın Osmanlılar arasında kurmuş olduğu münâsebetlerin hepsine temiz yüreklilikle hüsn-i niyyet hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Vatandaşları birbirlerine karşı taahhüd altında bulundurmak ve bunların ahkâmını icrâ ettirebilmek için başka memleketlerde olduğu gibi her zaman tahrirî vesikalara ihtiyaç yoktur.

Osmanlı Türklerinin Medh-ü-senâ edilecek meziyyetlerinden biri de verdikleri söze umumiyetle sâdık olmaları, hemcinslerini aldatmaktan ve emniyeti sû'i-isti"mâl ile insanların sâde-dilliğinden istifâdeye kalkışmaktan veyâhut safderunluğunu istismâr etmekten vicdan azâbı duymalarıdır. Kendi milletdaşlarına karşı bütün muâmelelerine hâkim olan bu hisse, hangi din ve mezhebe mensub olursa olsun bütün yabancılara karşı da riâyet ederler. Bu noktada Müslümanla gayrimüslim arasında hiç bir fark gözetmezler, zîrâ her türlü gayri-meşrû kazançları İslâmiyyet bakımından merdud sayarlar ve meşrû surette kazanılmamış bir servetin ne bu dünyâda, ne öteki dünyâda hiç kimseye hayrı olmayacağına kat'î surette imân ederler.

Faziletle içtimâî nizâmın idâmesi bakımından fevkalâde bir kıymeti olan bu fikirler kanun esaslarıyla Kur'ânın şu güzel âyetlerine dayanmaktadır:

— Hiç kimseyi aldatmayın; ölçüyü tam doldurun; doğru tartın; sözlerinizde, yeminlerinizde kendi aleyhinize bile olsa doğruluktan ayrılmayın.

— Mukavelelerinizle pazarlıklarınızda hîlekârlıktan kaçının.

— El malını haksız yiyen, karnını yakacak bir ateş yemiş olur.

İşte bundan dolayı (helâl) ve (harâm) kelimeleri Müslümanların ağzından hiç düşmiyen sözlerdir. Bunların birincisi meşrû bir mala, ikincisi de haksız ve cinâî bir kazanca veyâ intifâa delâlet eder. Şüpheli kazıyyelerle ihtilâflı meselelerde hâkimin emriyle veyâhut müşterek dostların tavassutiyle iki taraf arasında bir uzlaşma olduğu takdirde, i'tilâf bedelini alan taraf hasmından gönül rızâsiyle bağışlamasını ve (helâl) kelimesiyle te'diyesine meşrûiyyet vermesini taleb eder. En mübâlâtsız kimseler

en adaletsiz hâkimler ve sıfatlarıyla salâhiyyetlerini sû'-i-isti'mâl eden zâbitler bile bu esaslara aynen riâyet ederek tama'kârlıklarının bedbaht kurbanlarından bu (helâl) kelimesini koparmak için her vâsıtaya müracaattan geri kalmazlar: İşte bu suretle insan zihni üzerinde hem ihtirâsâtın hâkimiyyeti, hem fikrin kuvveti ayni zamanda kendini göstermekte olduğu sâbit olmaktadır. Nâmus ve istikamet icâbâtını açıkça ayaklarının altına alan en ahlâksız Müslümanlar işte bu suretle başka memleketlerden ziyâde Türkiye'de halkın lâ'net ve nefretine mahkûm olurlar».

(D'Ohsson) un bu fıkrasında vazifelerini sû-i-isti'mâl ettiklerinden bahsedilen resmî şahsiyetler, Osmanlı idaresinde ekseriyyeti teşkil eden dönmelerle devşirmelerdir: Doğru ve dürüst halkın **«lâ'net ve nefreti»** işte onlara karşıdır.

(A. L. Castellan) ın **«Lettres sur la Grèce, l'Hellespont et Constantinople»** ismindeki eserinin 1811 de neşredilen ikinci cildinin 222 - 223 üncü sahifelerinde de eşsiz Türk nâmusuna âit bir menkabe şöyle anlatılmaktadır:

«Dostlarımızdan biri, içinde bin kuruş bulunan bir torba ile Istanbul'dan Beyoğlu'na dönüyordu. Tophâne iskelesine çıkarken torba yırtılır, paralar dökülüp rıhtımın üstüne dağılır ve hattâ bazıları denize yuvarlanır. Hemen halk üşüşür, herkes bulabildiği kadar toplar. Torbanın sâhibi onların bütün bu hareketlerini büyük bir endişe içinde tâkib eder; fakat her taraftan gelip paraları deniz kenarında kalan torbaya koyduklarını görünce içi biraz ferahlar. Hattâ kayıkçılar suya dalıp denizin dibine gitmiş olan kuruşları çıkarmaya başlarlar. Avrupalı dostumuz bütün bunlara karşı cömertlik göstermek isterse

de vazifelerini yapmış olduklarından bahsederek her biri bir tarafa çekilir: Zâten o kadar kalabalıktır ki, hepsine nasıl bahşiş yetişir? İşte bunun üzerine hammalın biri torbayı yüklenip dostumuzun evine götürür. Zavallı adamın büyük bir merak içinde parasını hemen saymış olduğunu tabiî tahmin edersiniz; bir çok ziyâna uğramış olduğunu zannederken bin kuruşunun tam olarak torbada olduğunu görünce hayretler içinde kalır. Gözlerine inanamaz, bir daha sayar; tek bir kuruş bile eksik olmadığını anlar. Halkın en fakir tabakasında inceilikle zarâfetin bu derecesi acabâ yalnız Türklere mi münhasırdır? Her halde şurası muhakkaktır ki, bu vaziyet hiç değilse büyük bir hakkaniyyetle hüsn-i-niyyet şuûrunun Türk milletine şeref veren bir ifâdesi demektir».

Bu menkabe, aşağıda bahsedeceğimiz (Ubicini) nin **«La Turquie actuelle»** ismindeki eserine de geçmiştir: Her halde Avrupalıları hayretler içinde bıraktığı muhakkaktır.

İngiliz müelliflerinden (Th. Thornton) un **«Etat actuel de la Turquie»** ismiyle Fransızcaya terceme edilen iki ciltlik eserinin 1812 Paris tab'ının ikinci cildinin 323 - 324 üncü sahifelerinde de eski Türk haysiyyet ve nâmusu şöyle tasvir edilir:

«Millî seciyyeyi halkın orta tabakasında, yâni san'atlarıyla yaşayan ve zenginlerle fakirler arasındaki mütevassıt zümreyi teşkil eden insanlar arasında aramalıyız. İşte bu tabakaya mensub olan Türkler arasında içtimâî ve âilevî faziletler, kendi ihtiyaçlarına ve bilhassa ilk resûller devrinde lâyık nâzigâne muâşeret kaidelerine uygun bir tahsil seviyyesiyle birleşir. Namuskârlık Türk tüccarının vasf-ı mümeyyizidir; hîlekârlıklarına karşı hiç bir tedbir kâfi gelmiyen Yahudiden, Rumdan, Ermeni-

den Türkü ayırd eden işte bu vasfıdır. Rumlarla karışık olmayan Türk köylerinde hayatın ma'sûmiyyetiyle örf ve âdetlerin sâdeliği pek şâyân-ı-dikkattir ve hîlekârlıkla dolandırıcılık oralarda tamamiyle meçhuldür».

Ayni müellif, ayni cildinin 306 ncı sahifesinde de şu hükme varmaktadır:

«Me'mûriyyet hayatı içinde ahlâkı bozulmuş olmayan Türkler doğruluğu faziletin temeli sayarlar ve verdikleri sözü kudsî bilirler...».

Gene İngiliz müelliflerinden (Charles Mac-Farlane) ın **«Constantinople et la Turquie»** ismiyle Fransızcaya terceme edilen eserinin 1829 Paris tab'ının birinci cildinin 175 - 177 nci sahifelerinde müellifin Türk düşmanlığına rağmen hakikat işte şöyle i'tirâf edilmektedir:

«Bu millet, tıpkı ecdâdı gibi kır hayatını seviyor, fakat sapanla bele karşı mukavemetsûz bir nefret beslediği anlaşılıyor. Devecilikle katırcılık gibi seyyar meslekler den hoşlanıyor; ulaklıkla postacılık millî zevkine hoş gelen işlerdendir. İyi para verilmek şartıyla böyle bir vazifeye me'mûr edilen bir Türk insanı dâimâ minnetdâr ederek cidden şâyân-ı-hayret bir faaliyet gösterir; doğruluğuyla nâmuskârlığı bakımından her türlü medh-u-senâdan üstün olduğunu da i'tirâf etmek lâzımdır. Ben bunun parlak bir misâlini zikredebilirim. Dostum M. W. nin yemiş mevsiminde Çeşme ile İzmir arasında ekseriyyetle ulak olarak kullandığı (Bucalı Mustafa) isminde fakir bir köylü vardı. Bu adamcağız altın torbaları yüklenerek İzmir'den umumiyyetle akşamları hareket eder, bütün gece yol yürür ve sarp dağlar aşmak suretiyle otuz fersah gittikten sonra ertesi sabah kıymetli yüküyle Çeşme'ye varırdı. Bâzan yolun bir kısmını katır üstünde kat'et-

tiği olurdu; fakat dağlara yaklaşınca daha çabuk gitmek için hayvanından inerdi. Sisamlılardan başka korktuğu yoktu. Fakat Mustafa onlara hiç rastgelmediği için, hiç bir zaman karşılaşmıyacağına hükmediyordu. İşin asıl şaşılacak tarafı, yol boyunca herkesin onu tanıması ve taşıdığı yüklerin ne olduğunu bilmiyen kalmamasıydı; buna rağmen İzmir tâcirleri içinde parasını o kadar tehlikeli bir yoldan göndermekte tereddüt eden yoktu. Vahşî denilebilecek bir milletin kötülükleri içinde âdetâ bir galat-ı tabiat teşkil eden bu faziletin sonsuz misallerine şâhid oldum. Türk ırkının hırsızlık meyli olmadığını başka bir münasebetle de kaydetmiştim; kendilerine gösterilen i'timâda hiç bir zaman Türklerin ihânet ettikleri veyâhut öte-beri aşırdıkları görülmemiştir.

Vaktiyle Üçüncü Selim devrinde memleketi kasıp kavurmuş olan haydud sürüleri, paşalar tarafından terhis edildikten sonra kendilerine yeni efendiler bulamamış adamlardı. Bunların yağmagerlikleri o kadar yaygın ve o derece şiddetli olmuştu ki, kendileri bu haydutluklarına başka bir nokta-i-nazardan bakıp (Harp) ismini takarak meşrûiyyet vermişlerdi. Şimdiki pâdişâh (İkinci Mahmud) bu eşkıyâ çetelerini daha saltanatının bidâyetinde imhâ etmiş olduğu için, son senelerde korkunç nisbetler almış olan umumî sefâlete rağmen Türkiye'de yol kesme vak'aları artık duyulmaz olmuştur. Istanbul'la İzmir arasında işliyen ulağın Türk, Frenk vesâire tâcirleri tarafından tevdî edilmiş büyük paraları taşımadan gidip geldiği yok gibidir; buna rağmen âdetâ çantası boşmuş gibi büyük bir emniyet içinde seyâhat eder ve çok defa da yol boyundaki kahvelerden birinde sâkin sâkin oturup çubuk içtiği ve para torbalarının da elinden atıp bırakmış olduğu kapu önünde olduğu gibi durduğu görülür. Bu postacı, o ıssız ve vahşi diyârın her adım başına haydutların pek uzak olmadıklarına delâlet eder gibi görünen ârızaları

arasından geçerek yıllarca seyâhat ettiği halde, hiç bir zaman soyulmamıştır».

Ayni menbaın 267 - 268 inci sahifelerinde de şu kayde tesadüf edilir:

«Türklerin doğruluklarıyla nâmuskârlıkları ne kadar medh edilse lâyıktır: Fakat şunu da söylemek lâzımdır ki, bu faziletler yalnız halk tabakasındadır. Baştakiler en menfur fazâhatlerle mülevvestirler. Vazife sû-i-isti'mâlleri, cimrice para ihtilâsları, alçakça şehvet düşkünlükleri, işte onların bütün hayatları... (Yâni kozmopolit devlet erkânının mâhiyyetleri)».

Aslen İtalyan olan Fransız müelliflerinden (A. Ubicini) nin 1855 tarihinde Paris'de neşrolunan **«La Turquie actulle»** ismindeki eserinin 333 üncü sahifesinde meşhur (Castellan) ın da kaydetmiş olduğunu yukarda gördüğümüz ictimâî nâmus menkabesi şöyle izâh edilmektedir:

«Hammalların nâmuskârlığı bizim Overniyalıları gölgede bırakır. Para torbalarını Galata veznelerinden harekete müheyyâ gemilere ve gemilerden de veznelere taşıyan onlardır ve benim bildiğime göre şimdiye kadar hiç bir muâyenede hiç bir torba eksik çıkmamıştır. Bu vaziyette Türk milletinin darb-ı-mesel hâline gelen nâmuskârlığının başlıca âmil olduğu muhakkaktır. Meselâ günün birinde Galata bezirgânlarından biri Istanbul'dan hep (Beşlik) olarak iki bin kuruş getiriyordu. Bu adam Tophâne iskelesine çıkarken torba yırtıldı, paralar yerlere düşüp rıhtımın üstünde darmadağın oldu. Hattâ bâzıları denize kadar yuvarlandı. Bütün halk üstüne düştü, kayıkçılar suya daldı. Paraların sâhibi bütün bu hareketleri büyük bir endişe içinde tâkib ediyordu; nihayet kuruşlar bulundukça her taraftan getirilip torbaya doldu-

rulduğunu görerek müsterih oldu. İşte bunun üzerine hammalın biri torbayı aldı, sırtına yüklendi ve bezirgânın evine kadar gitti. Hammalın ücretini verdikten sonra bezirgân hemen beşlikleri saymaya başladı: Tek bir eksiği yoktu».

Türk düşmanlığını her vesileyle izhâr etmekten âdetâ zevk alan (Henri Mathieu), **«La Turquie et ses différents peuples»** ismindeki iki ciltlik eserinin 1857 Paris tab'ının ikinci cildinin 52 - 53 üncü sahifelerinde devletin muâhedelere riâyet etmediğini iddiâya yeltendikten sonra milletin ulvî nâmuskârlığını şöyle anlatır:

«... Bununla beraber, Türklerde bir nâmus hazînesi bulunduğunu tasdik etmemek de haksızlık olur: İş-güç sâhibi doğruluğu faziletin temeli sayar ve verdiği sözü de mukaddes bilir; fakat büyükler (= Kozmopolit devlet adamları) *umumiyyetle en menfur ayıplarla lekelidir: vazife sû'-i-isti'mâli, irtikâp ve irtişâ, süflî bir şehvetkârlık, işte onların hayatı bunlarla geçer».*

İtalya'nın meşhur üdebâsından (Edmondo de Amicis) 1874 tarihinde Istanbul'a gelip bâzı tedkiklerde bulunmuş, bir ressama da o zamanki Türk hayatının ve şehrin hususiyetlerini göstesen resimler yaptırmış ve bir seyâhatnâme neşretmiştir. (Mme. J. Colomb) tarafından **«Constantinople»** ismiyle Fransızcaya terceme edilen bu eserin 1883 Paris tab'ının 426-428 inci sahifelerinde eski Türkün dünyaya ün salan doğruluğu hakkında şu tuhaf mugalâtalara tesâdüf edilir:

«Türkün şahsî meziyyetlerini tesbit ve takdir hususunda muhtelif hükümlerin birbirini tutmaması, herhangi bir ecnebînin kendine göre bir fikir hâsıl etmesini çok güçleştirmektedir. Reâyânın (= Hıristiyan unsurların) *fikrine mürâcaat edilecek olsa, mazlûmun zâlime karşı*

savuracağı tahkir sözlerinden başka bir şey işidilmez (!); Türkiye'de yaşayan Avrupalılara baş vurulacak olsa, onların da Osmanlı-Türklerinden korkmalarına veyâhut nefret etmelerine hiç bir sebep olmadıktan başka, bugünkü şerâit ve ahvâlden memnun olmalarını icâb ettirecek bin türlü âmillerle sâikler mevcud olduğu için, alınan cevaplar umumiyyetle hakkaniyyet ve hulûsa istinâd etmekle beraber tarafdarlıkta ifrat derecesine varır. Bunların ekserisi Türkün doğru, açık yürekli,, nâmuslu ve samimî surette dindâr olduğunda müttefiktir. yalnız muhâfazası büyük bir meziyyet sayılması lâzım gelen din hissi hususunda dikkat edilecek nokta, Türkün mensub olduğu dinin fıtrî temâyülleriyle menfaatlerinden hiç birine mugayir olmamasıdır: Bil-akis İslâmiyyet onun şehvânî tabiatini okşamakta, atâletine hak vermekte ve gaddarlığını tasvib etmektedir. (Bunlar tamamiyle yanlış ve irsî Hıristiyan fikirlerdir) *Türkün dinine büyük bir sadakatle bağlı kalmasının sebebi, milliyetinin dininde ve mukadderâtının imânında mündemic olduğunu takdir etmesidir. Bir çok ferdî misâllerle te'yid edilen doğruluğuna gelince, Avrupa'nın en ahlâksız milletinde bile öyle bir çok örnekler gösterilebilir (!) Türkün Hıristiyanlarla münâsebetlerinde gösterdiği doğruluğun gösterişle de az çok alâkadar olduğu unutulmamalıdır: Sâde vicdânının sevkine uyduğu takdirde yapmıyacağı iyi bir hareketi çok defa Hıristiyanlara karşı gururundan dolayı yapmakta, çünki ırkıyla ahlâkî kıymeti bakımından kendini üstün tuttuğu bir millete karşı küçüklük etmek ona ağır gelmektedir. İşte bu suretle Türkün hâkim unsur vaziyetinden açık yüreklilik, mertlik ve vekar gibi bir takım faziletler doğmaktadır ki, kendisi de idaresindeki unsurların vaziyetinde bulunduğu takdirde bunları muhâfaza ve idâme edememek ihtimâli yok değildir».*

(Edmondo de Amicis), zorâki te'viller ve mugalâtalarla hiçe indirmek istediği Türk faziletlerini netice itibariyle i'tirâf etmiş olduğunun belki farkında bile olmamıştır!

Sekiz ciltlik bir Osmanlı tarihi de te'lif etmiş olan büyük Fransız şâiri (Lamartine) in Türkiye seyâhatine âit **«Voyage on Orient»** ismindeki iki ciltlik kıymetli bir eseri daha vardır; bu güzel seyâhatnâmenin 1896-1897 Paris tab'ının ikinci cildinin 247 nci sahifesinde müellif Istanbul'dan giderken Eyüp'de bir kahvenin önünden hareketini şöyle anlatır:

«... *Yola çıkışımızı seyretmek için halk etrâfımıza toplandı; fakat hiç bir hakarete uğramadığımız gibi eşyâmızdan da hiç bir şey zâyi' etmedik. Türkiye'de doğruluk bir sokak fazileti hâline gelmiştir; saraylarda bile o derecesine tesadüf edilemez. Kahvenin önündeki ağaçların altında oturan Türklerle gelip geçen çocuklar atlarımızla arabalarımıza eşyâlarımızı yüklerken bize yardım ettiler; yere düşen öte-berimizle unuttuğumuz şeyleri toplayıp kendi elleriyle bize getirdiler*».

Eski Türklerin bütün Garp milletlerini asırlarca hayran bırakan eşsiz doğruluk ve lekesiz nâmus gibi yüksek faziletleri hakkında muhtelif müelliflerin buraya kadar gözden geçirdiğimiz mütalâalarının başlıca noktaları şöyle sıralanabilir:

1 — Türk doğruluğu Kur'ân-ı-Kerîm ile İslâmiyyet ahkâmına istinâd eden bir fazilettir.

2 — Türkün tarihî doğruluğu yalnız Türke ve Müslümana karşı değil, cins ve mezhep tefrik edilmeksizin bilâ-istisnâ bütün milletlere karşı tatbik edilen umumî bir şuûr hâlindedir.

3 — Bu büyük faziletin tabiî bir neticesi olarak

Türkiye'de bir çok ticarî ve iktisadî muâmeleler senetsiz yapılmıştır.

4 — Türkiye'de hilekârlık, sahtekârlık ve eğrilik yalnız Rum, Yahudi vesâir Gayri-Türk unsurlara münhasırdır.

5 — Tek bir kişi yıllarca dağlardan altınlar nakletiği halde hiç bir tecâvüze uğramamıştır: Bu vaziyet, eşsiz Türk nâmusunun başka yerlerde misli görülmemiş bir tezâhürüdür.

6 — Milletin bu ulvî ahlâkıyla iş başında bulunan ve büyük ekseriyyeti gayri-Türk olan devlet adamlarının ahlâksızlığı fecî bir tezad teşkil etmiştir.

III

EDEB, HAYÂ VE TEVÂZU'

(Mouradgea d'Ohsson) un bundan evvel de bahsi geçen **«Tableau général de l'Empire othoman»** ismindeki kıymetli eserinin 1791 de neşredilen dördüncü cildinin birinci kısmının 263 - 264 üncü sahifelerinde eski Türklerin millî şuûru ve şiârı hâline gelen İslâm edeb ve hayâ esasları şöyle anlatılır:

«Hayâ esasları her Müslümanı erkek ve kadın vücudunun bâzı kısımlarına göz atmaktan men'eder ve ancak kat'î bir zaruret hâlinde tecviz eyler.

Bu istisnâî cevâz ancak hekimlere, cerrahlara, ebelere ve sünnetçilere münhasırdır: Hattâ bunlar bile ancak kendi hizmetlerine ihtiyaç gösteren kısma göz atabilirler.

Hayânın kalın bir perdeyle kapladığı kısımlar müstesnâ olmak üzere erkek erkeğe, kadın kadına bakabilir; fakat eğer muhayyileleri doğru yoldan sapacak olursa, gönüllerini her türlü iğvâ tehlikesinden masun tutmak üzere derhal gözlerini yummak mecburiyetindedirler. Bununla beraber, erkeğin karısını yâhut câriyesini çıplak görmesi günah değildir. Maamâfih onların bile bedenlerinin bâzı kısımlarından göz çevirmek edeb ve hayâ icâbıdır».

Bu İslâm ahkâmının Türk hayatında nasıl tatbik olunduğu da ayni cildin 315 inci sahifesinde şöyle izâh edilmektedir:

«Osmanlı-Türkleri umumî ve ferdî ahlâklarının ciddiyyetini Şerîatin iffet ve hayâ ahkâmına medyundurlar. Ahlâkî ve dinî bir hukuk sisteminin zaruri bir neticesi olan bu hâli barbarlık örf ve âdetlerinden, milletin göçebeliğinden ve kocaların kıskançlığından mütevellit göstermek haksızlıktır».

Türkiye hakkında muhtelif eserleri bulunan (A. L. Castellan) ın **«Lettres sur la Grèce, l'Hellespont et Constantinople»** ismindeki seyâhâtnâmesinin 1811 tab'ının ikinci cildinin 226 ncı sahifesinde de şu izâhâta tesadüf edilir:

«Türkler başkalarının kadınlarına a'zamî derecede hürmet ederler ve gezinti yerlerinde tesadüf ettikleri kadınlara gözlerini dikip bakmayı harâm sayarlar. Hatice-Sultan'ın mimarlığında bulunan (M. Melling) sultanın saraylılarıyla hiç çekinmeden konuşabilir ve yüzleri açık görebilirdi; halbuki aynı sultanın diğer Türk memurları onlarla görüşürken ya gözlerini önlerine eğerler veyâhut başlarını çevirirlerdi. Bu Avrupalı san'atkâr o sultan sarayının damlarıyla sedlerinden geçtikçe saraylıların bulunduğu avlularla bahçelere bakardı. Kendisine kılavuzluk eden saray kethudâsı ise başını aksi tarafa çevirir ve kendisine dünyaları verseniz öte tarafa bakmazdı:

— Cenâb-ı Hak bize el malına göz dikmememizi emrediyor! derdi».

1805 - 1806 tarihlerinde çıktığı Anadolu ve İran seyâhatine âit intıbâlarını 1821 de neşredilen **«Voyage en Arménie et en Perse»** ismindeki eserinde anlatan müsteşrik (Amédée Jaubert), Müslüman-Türklerin bilhassa âlimlere karşı gösterdikleri mahviyet ve tevâzuu şöyle anlatır (S. 305-306) :

«Şarklılar kendilerinin mahrum oldukları mâlûmatâ mâlik telâkki ettikleri kimselere karşı hudutsuz bir hayranlık gösterirler. Onların nazarında mahviyet ve tevâzu' ilmin en güzel hususiyyetidir; işte bundan dolayı bir Acem şâirinin cidden san'atkârâne olan şöyle bir teşbihi vardır:

— Meziyyetlerinin te'min ettiği üstünlüklere tevâzu' faziletini zammeden bir kimse, üstündeki yemişlerin çokluğundan dolayı başını yere doğru eğen bir ağaç dalına benzer».

(A. Brayer) nin bundan evvel de bahsi geçen **«Neuf années à Constantinople»** ismindeki eserinin 1836 Paris tab'ının birinci cildinin 198-199 uncu sahifelerinde de eski Türk tevâzuu şöyle anlatılır:

«Müslüman - Türkler arasında kibir ve gurur isti'dâdı âdetâ mechuldür; Kur'ânın en şiddetle nehyettiği temâyüllerin biri de budur:

— Yer-yüzünde sakın azametle yürüme; insanlardan nazarlarını gururla çevirme.

— Mütekebbir ve mağrur olandan Allah nefret eder.

— Harekâtında mütevâzı' ol; yavaş sesle konuş.

— Allah saygısızca şetâretlerden nefret eder.

— Kibir cehâletten ileri gelir, âlim aslâ mağrur olmaz.

— Bir taraftan da mütemâdiyen mahviyet telkin edilir:

— Tevâzu' cennet kapusunun anahtarıdır.

— Mahviyet, i'tilâ ve saâdetin süsüdür.

— Tevâzu' insana necâbet verir.

— Hakikî hakîm mütevâzı' olur.

— Hemcinslerine karşı dâimâ alçak gönüllü ol.

İşte bundan dolayı Müslüman-Türkün yürüyüşünde vekar ve ihtişâm olmakla beraber, kat'iyyet kibir ve aza-

met yoktur. Dâimâ yavaş sesle konuşur; el ve kol hareketlerinde hiç bir zaman mütehakkimâne bir edâ sezilmez; hizmetinde tatlılık ve kolaylık vardır.

Yalnız bir şeyle, diniyle mağrurdur: Onlar her emrini yerine getirmeyi bir izzet-i-nefs borcu bilir; bütün dünyanın İslâmiyyeti kabul etmesini ister. Yegâne hak dini olduğuna inanır; bütün diğer dinlerin bir sürü çocukça hurâfelerle, bâtıl i'tikatlarla ve müşriklikle lekelenmiş olduğuna kaani'dir».

Eski Türklerin Garp memleketlerinde meşhur olan edeb ve hayâ faziletleriyle lekesiz iffet ve ismetleri hakkında yukarda gözden geçirdiğimiz şehâdetlerin başlıca noktaları şöyle sıralanabilir:

1 — Eski Türk edeb ve hayâsiyle mahviyet ve tevâzuunun menbaı İslâmiyyettir.

2 — Vücudun bakılmayacak noktalarından yüz çevrilmesi, dinî ve vicdânî bir hissin neticesi demektir.

3 — Kadına dâimâ ve her yerde, hattâ gezinti yerlerinde bile hürmet edildiği için sarkıntılık ve tecâvüz gibi cürümler eski Türkiye'de tamamiyle mechuldür.

4 — İffet ve hayâ gibi mahviyet ve tevâzu' da a'zamî nisbeti bulmuş eski Türk faziletlerindendir.

5 — Hayâ hissi gibi tevâzuun da menşei İslâm ahkâmıdır.

IV

DÜNYANIN EN KİBAR, EN NÂZİK VE EN TERBİYELİ MİLLETİ

Garp müdekkikleri, eski Türkleri yeryüzünün en kibar, en zarif, en terbiyeli ve en nâzik milleti saymakta müttefiktir: Hattâ Türk muâşeret âdâbının hıristiyan Avrupa'dan çok yüksek olduğunu bile i'tirâf etmişlerdir. Bu misli görülmemiş terbiye ve nezâket, hiç bir cins ve mezhep tefriki yapılmaksızın bütün insanlara karşı aynen riâyet edilen ruhî ve vicdânî bir kanun mesâbesindedir. Bu bakımdan eski Türk demek, hangi sınıfa mensub olursa olsun, imrenilecek bir kibar adam demektir. Bu mümtâz insanın en yüksek hasletlerinden biri de, dininin telkinine tamamiyle intıbak suretiyle şahsî münasebetlerinde kin gütmekten ictinâb edebilme kabiliyyetidir. Milâdın 1588 tarihinde Şarık seyâhatine çıkmış olan (Villamont) un **«Les voyages du Seigneur de Villamont»** ismiyle 1595 tarihinde Paris'de neşredilmiş olan seyâhatnâmesinin 252 nci yaprağının ikinci sahifesinde bayramlarda bahsedilirken bu nokta şöyle izâh edilir:

«... *Her kimin bir düşmanı varsa gidip ondan affini dilemekle mükelleftir; öteki de el öpmeden ve öpüşmeden evvel affettiğini söylemek mecburiyetindedir; aksi takdirde bayramlarının mubârek olması kaabil değildir ve hattâ bu esasa riâyet ettiği görülen bir kimse kâfir telâkki edilir*».

Ayni eserin 253 üncü yaprağının birinci sahifesinde

«Türklerin her Cuma günü birbirlerini affetmek âdet-i diniyyesi, bunun sebebi ve bu âdete riâyet etmiyenlerin tecziyesi» hakkında da şu izâhâta tesadüf edilmektedir:

«Bayram günü birbirlerinden özür dileyen Müslüman-Türkler her Cuma günü câmie gidince de af talebinde bulunurlar; düşmanını affetmemeye ve hiç olmazsa etmiş gibi görünmemeye cür'et edenler harâm işlemiş sayılırlar: İşte bundan dolayı affetmek istemiyen taş-yürekli insanlar o gün câmide görünmezler; zirâ bir kere affettikten sonra eğer birbirlerine eski ihtilâflarından dolayı bir fenâlık edecek olurlarsa, alâkadar taraf barışmış olduklarını isbât etiği takdirde mütecâviz taraf yeni bir hakarette bulununca göreceği cezâdan daha şiddetlisine çarpılır; çünki Türkler öyle hareket edenlerin hem Cenâb-ı Hak'la, hem insanlarla alay etmiş olacağını iddiâ ederler».

Eski Türk hayatında hem temizlik, hem terbiye bakımından tükürme yoktur: Halbuki başka memleketlerde tükürmek en tabiî şeydir! Osmanlı askerî teşkilâtını Avrupa'ya tanıtan ilk büyük eserin müellifi olan **(Comte de Marsigli)** 1732 tarihinde La Haye'de İtalyanca ve Fransızca nüshaları ayni metin içinde neşrolunan **«Etat militaire de l'Empire Ottoman»** ismindeki meşhur eserinin birinci cildinin 37 nci sahifesinin ikinci sütunundan aldığımız şu fıkrasında bu temiz Türk i'tiyâdını gayr-i sıhhî gösterir:

«Türkler hiç bir zaman tükürmezler. bütün tükrüklerini yutarlar; işte bundan dolayı sakallarına, başlarına, kaşlarına ve vücutlarının tüy biten diğer yerlerine gezgin bir hararet âriz oup gittikçe yayılarak hepsinin dökülmesine ve bir daha çıkmamasına sebeb olur. Bu hastalı-

ğın tedâvi usulünü keşfeden bir hekim Türkiye'ye gelecek olursa, her halde muazzam paralar kazanacağı muhakkaktır».

Türkiye'de yıllarca kalmış olan (Marsigli) nin bu ifâdesinde bizim için mühim nokta onun tıbbî mülâhazası değil, eski Türklerin o zamanki Avrupalılar gibi ikide bir yerlere tükürmekten ictinâb etmeleridir.

Osmanlı hükûmeti tarafından Boğdan beyliğine tâyin edildikten sonra ihânet etmiş olan meşhur (Demetrius Cantimir) in (M. de Jonquières) tarafından **«Histoire de l'Empire othoman»** ismiyle Fransızcaya terceme edilmiş olan Osmanlı tarihinin 1743 Paris tab'ının birinci cildinin 178 inci sahifesinin birinci sütununda eski Türk nezâketi hâin bir düşman ifâdesiyle işte şöyle i'tirâf edilmektedir:

«Devletlerinin ilk zamanlarında Osmanlıların barbar olduklarını ben de i'tirâf ederim; bunun sebebi ilk Osmanlı hükümdarlarının ölkelerini genişletmekten başka bir şey düşünmemiş olmalarıdır: Sulhün tabiî semereleri olan güzel-san'atlar, o zamanlara kadar vahşetini muhâfaza etmiş olan Osmanlı zihinlerinde de nihayet yer buldu. Bugün Türkiye'de nezâket o kadar göze çarpmaktadır ki, eski kabalıklardan hiç bir eser bulmak imkânı yoktur».

Fransız müelliflerinden (Guer) in 1746-1747 tarihlerinde Paris'de neşredilmiş olan **«Moeurs et usages des Turcs»** ismindeki iki ciltlik eserinin birinci cildinin 392-393 üncü sahifelerinde Türklüğün de, Müslümanlığın da çok şiddetli bir düşmanı olan müellif ehemmiyetsiz bir iftirâsına mukabil hakikatin i'tirafına da mecbur olmaktadır :

«Türkler birbirlerine karşı mükemmel br muâşeret usulünün bütün kaidelerine riâyet ederler. Bir yerde karşılaştıkları zaman başlarını eğip sağ ellerini göğüslerine ve sol ellerini de sarıklarına götürmek suretiyle selâmlaşırlar. Birbirlerini muhteşem ünvanlarla tebcil ederek rütbeleriyle mevki'lerine göre (Paşa), (Ağa), (Bey) ve (Sultan) lâkaplarıyla hitâb ederler.

Hıristiyanlara karşı huşûnet ve azametle muâmele ettikleri ve en aşağı tabakalarına mensub olan en sefil işçileri bile Hıristiyanların en mu'teber şahsiyetlerine zerre kadar i'tibar etmedikleri için, bâzı müellifler Türkleri kaba ve nezâketsiz göstermişlerdir. Halbuki onların bu kabalıkları muâşeret kaidelerini bilmemelerine değil, dinlerinin hıristiyanlara karşı telkin ettiği nefret hissine atfedilmelidir. Hakikatte ise Türkler rütbelerine, mevkilerine veyâhut şahsî meziyyetlerine karşı gösterilmesi lâzım gelen hürmet ve riâyeti tamamiyle müdriktirler ve eğer icâb ederse ona göre muâmele edilmesini isterler; hattâ bu takayyüd ve i'tinâlarını gülünçlük ve küçüklük derecelerine bile vardırırlar: Onlara hoş görünmek için, hitâb edilen kimsenin rütbe ve mevkiiyle mütenâsip derecesinden fazla hulûskârlığa kaçmaktan büyük bir dikkat ve i'tinâ ile ictinâb etmelidir; Türklerin nazarında tevâzuun fazlası dalkavukluk ve hürmetle riâyet hususunda en ehemmiyetsiz ihmâlkârlık da büyük bir kusur addedilir».

Her halde bunlar gülünç de değildir, küçüklük de değildir: Eski Türkün dalkavukluktan da, istihfaftan da hoşlanmadığının müellif tarafından i'tirâfı demektir.

(Lady Craven) isminde bir İngiliz kadın seyyâhının **«Voyage de Milady Craven à Constantinople, par la Crimée»** ismiyle Fransızcaya terceme edilip 1789 tarihinde Paris'de neşredilmiş olan seyâhatnâmesinde de eski Türk

terbiye ve nezâketi hakkında bâzı mühim i'tiraflar vardır. Bu i'tirafların ehemmiyeti, eserin 253 üncü sahifesinde müellifin **«Şimdiye kadar gördüğüm iki ayaklı hayvanlar içinde elimle öldürdüğüm takdirde en az acıyacağım Türk ismindekidir»** diyecek kadar Türk düşmanı olduğunu ilân etmesindendir! İşte bu müthiş düşman bile 201 inci sahifesinde eski Türk terbiyesini bütün insanlığa örnek olacak bir seviyyede gösterir:

«Türklerin biz kadınlara karşı olan muâmeleleri bütün milletlere örnek olmalıdır: Meselâ bir erkeğin boynu vurulur; bütün evrâkı tedkik edilir; bütün eşyâsı müsâdere olunur; fakat karısına gayet iyi muâmele edilir; mücevherâtı kendisine bırakılır.

Âile reisinin sırf zenginliğinden dolayı izale etmiş olan müstebiddin nazarında bile Harem mukaddestir. Türk kadınları meraklılarla işsizlerin, yâni bizim (halk tabakası) dediğimiz kütlenin küstahlığından da kat'iyyen korkacak vaziyette değildir: Çünki o kütle hiç bir zaman onların rahatını bozmaz».

Ayni eserin 252 nci sahifesinde elli kadar Türkün kendi oturduğu evdeki fino köpeğini görmek için kapusunun önüne gelip seyre koyulduklarından bahseden (Lady Craven) halk terbiyesini de şöyle anlatır:

«Bununla beraber, kâfi derecede seyrettiklerine hükmedince artık sabrım tükendi, çekilip gitmeleri için işâret ettim, derhal itâat edip gittiler. Doğrusu, Türk halkı çok nâzik: Çünki hiç biri kapunun eşiğinden içeri adım atmadı».

Bundan evvel de bahsi geçmiş olan İsveç sefiri (Mouradgea d'Ohsson) un **«Tableau général de l'Empire othoman»** ismindeki yedi ciltlik meşhur eserinin 1791 de

neşredilen dördüncü cildinin birinci kısmının 367-370 inci sahifelerinde de eski Türk terbiye ve nezâketi hakkında şu izâhâta tesadüf edilir:

«Cem'iyyet hayatından ve kadınla erkeğin görüşme imkânından mahrum olmak itibariyle tabiat adamının nasibi gibi görünen kabalığı idâme ve muhâfaza etmiye mahkûm bir millet için terbiye ve nezâket hakkındaki Şerîat ahkâmı her halde zarurî bir ihtiyacın ifâdesi demektir. Müslümanlarla dâimî temaslarda bulunmuş veyâhut kendilerini iyice tanıyacak kadar sıkı münasebet te'sis etmiş olanlar, onların ne kadar sevimli insanlar olduğunu ve sâde ve samimî bir nezâkete sâhib olduklarını derhal teslim ederler; hattâ tavırlarıyla hareketlerinde göze çarpan bir nevi tabiîlik de vardır; fikirlerindeki intıbak kabiliyyetini de âile muhitleriyle muhtelif devlet dâirelerinde riâyet edilen mutlâk itâat ve inkıyâda medyundurlar.

Bu câzip meziyyetler Mâbeyn ve saray erkâniyle maiyyetlerinde ve sıfatlarıyla me'muriyyetleri bakımından onlarla en sık temâs edenlerle daha çok göze çarpar. İşte bundan dolayı en aşağı tabakaya mensup bir kimse bile tâlii yâver olup da devletin en yüksek makamlarına çıktığı takdirde, çocukluğundanberi en parlak terbiye ve tahsil içinde yetişmiş gibi görünür. Sözlerinde, tavrında ve edâsında en yüksek âile mensuplarının tabiîliğiyle vekarı hissedilir.

Müslümanlar (=Müslüman-Türkler) hiç bir zaman kendilerinin selâmlanmasını beklemezler: Bilâ-istisnâ hepsi dostlarından veyâhut tesadüf ettikleri tanıdıklarından evvel davranmaya can atarlar. Fakat büyükler öyle değildir: Onlar dâimâ başkalarından evvel selâm verirler. Hattâ bütün alaylarda Sadr-ı-a'zamın, paşaların, vü-

kelâ ve ümerânın halkı selâmlaması teşrifât icâbıdır. Padişah da öyle yapar: İki sıra teşkil eden Yeniçerilerin arasından geçerken hafif bir baş işâretiyle sağ elini göğsüne doğru biraz kaldırarak selâm verir. Bütün millet arasında bu hareketlerle beraber Türk dilinin bünyevî hususiyyetlerinden mütevellit gayet nâzikâne ve pek edibâne sözler de söylenir. (Cenâbınız) yahut (Hazretiniz) gibi İtalyancanın (vossignoria) ve (vostra Excellanca) tâbirlerine tekâbül eden kelimeler hiç ağızdan düşmez. Hiç bir zaman (ben) denilmez, hep (bendeniz), (kulunuz) ve (duâcınız) denilir. Sohbet esnâsında bilhassa mertebece yüksek bir şahsiyyete hitâb edilirken, arada bir elini ağzına ve ondan sonra da alnına götürerek (=Temennî ederek) hürmet ve itâat arzetmek de nezâket icâbıdır».

Türklüğe âit eserleriyle mâruf (A. L. Castellan), 1811 de neşredilen **«Lettres sur la Grèce, l'Hellespont et Constantinople»** ismindeki eserinin ikinci cildinin 91 inci sahifesinde Türk kayıkçılarının bile nezâketine nasıl hayrân olduğunu şöyle anlatır:

«... Son derece nâziktirler. Âdetâ bir harp hâlini andıran karışıklıklar içinde bile insan hiç bir hakarete uğramadan ve hattâ hiç bir küfür sözü işitmeden hedefine vardığını görünce hayretler içinde kalır».

Türk düşmanlığından yukarda da bahsetmiş olduğumuz İngiliz müelliflerinden (Charles Mac-Farlane) ın **«Constantinople et la Turquie»** ismindeki Fransızca tercemesi 1829 tarihinde Paris'de neşredimiş olan iki ciltlik eserinin ikinci cildinin 81 inci sahifesinde eski Türk nezâketi şu vecîz cümleyle i'tirâf edilir:

«Bu milletin o kadar tatlı bir konuşma tarzı vardır ki, bütün medenî milletlere örnek olabilir».

Fransız müelliflerinden (A. Brayer) nin 1836 de neşrolunan **«Neuf années à Constantinople»** ismindeki iki ciltlik eserinin birinci cildinin 293 - 295 inci sahifelerinde eski Türk terbiye ve nezâketinin eşsiz incelikleri şöyle anlatılmaktadır:

«Bu fıkranın başlıca mevzûunu teşkil eden iyilikle halâvetin tabiî bir icâbı olmak üzere, Avrupa pâyitahtlarındaki sahte nezâketle hiç bir alâkası olmayan Müslüman-Türk nezâketinden bahse mecbur olduğumu zannediyorum: Avrupa'da nezâket çok defa kin ve garazla hıyânet ve ihâneti örten bir perde olduğu halde, Türklerde bil-akis millî seciyyelerini teşkil eden sarsılmaz hakkaaniyyet ve adaletle hayırhahlık ruhunun tabiî bir neticesidir. Zâten Kur'anda nezâkete âit âyetler vardır ve o mukaddes kanunun bütün düsturları gibi bu âyetler de aynen ve harfiyyet tatbik edilir.

Bir Avrupalı için Müslüman-Türk efendilerinden mürekkep bir toplantıda bulunmak kadar meraklı ve istifâdeli bir şey olamaz. Fakat Frenkler hisâbına teessüf edilecek cihet, o gibi fırsatların nâdir oluşudur; umumiyyetle bu toplantılardan yalnız Avrupalı hekimler istifâde edebilir. Frenk doktor Müslüman evlerine dâima memnuniyyetle kabul edilir; onların nazarında öyle bir hekimin mevcudiyyeti hem hoş bir vakit geçirmiye, hem de nabızlarını muâyene ettirip sıhhatlerinden bahsetmiye vesîle teşkil eder. Bu mukaddimeler bittikten sonra, küçük bir fâsıla geçirmiş olan sohbet yeniden devâm eder. Umumiyyetle pek kalabalık olmayan ve hemen dâimâ mütekait ihtiyarlardan mürekkep olan bu cem'iyyetleri iyi tedkik edin: Üstleri-başları ne temizdir. Hâl ve tavırlarında ne büyük bir asâlet ve yüzlerinin çizgilerinde ne tatlı bir sükûnet vardır! Konuştukları dil ne tatlı ve ne kadar âhenklidir: Tarafgirlikle ithâm edilmemek üzere

(Eléments de la langue turque) müellifinin bu hususiaki fikrini zikretmeyi zarurî görüyorum; 1787 tarihinde Istanbul'da basılmış olan bu eserin müellifi râhip (Viguier) diyor ki:

— Türk dilini tedkik ederken konuşma lehçesinin muntazam ve fevkalâde mükemmel sıra tertibi, kulağa hafifçe akseden muhteşem ve ölçülü sesleri, âhenk kanunu ve nihayet uzun ve kısa seslerin bir nevi musikiyi andıran tatlı teselsülü karşısında hayran kalmamak kâbil değildir: İnsan bu dilin bir ilim hey'eti tarafından bilhassa tedvin edilmiş mantıkî esaslardan doğmuş olduğuna hükmedecek hâle gelmektedir.

Sohbet edenleri ifâdeleri ne vecîz ve telâffuzları ne temizdir: Tebessümlerinde ne kadar incelik ve el hareketlerinde ne zarâfetle sâdelik vardır! Ecnebîleri en çok hayrette bırakan cihet, bir kaçının birden konuşmayıp yalnız birinin söz söylemesi; hakikatte hemen dâima pek kısa olan sözünü bitirinceye kadar hayırhâhâne bir dikkatle dinlenilmesi; her birinin diğerlerine karşı hürmetlerle fikrini müdâfaa etmesi; söylenen sözler içinde fenâlıktan, koğuculuktan, iftirâdan ve edebe mugayir mefhumlardan hiç bir eser bulunmaması ve yaşlılarla büyüklere karşı da hürmet ve riâyet gösterilmesidir. Müslüman-Türklerin insanı ayrıca teshir eden bir iki hususiyyetleri de yürüyüşlerinin serbestliğiyle ihtişâmı, güler yüzle müsâfir kabulleri ve nihayet selâmlığa girerken ve çıkarken riâyet ettikleri teşrifâtın zarâfetidir. İnsanın âdetâ bizdeki musiki ve dans san'atlarında olduğu gibi Türklerde de nezâketin derin bir tetkikle uzun bir tecribe mahsulü olduğuna hükmedesi gelir.

Eğer bu Türk toplantıları Avrupa'daki gürültülü toplantılarla, onlara iştirâk edenlerin ihmâlkâr tavırlarıyla, hızlı yürüyüşleriyle, yüz çizgilerinin oynaklıklarıy-

la, coşkunluk ve taşkınlıklariyla, bütün şahsiyetlerinin hodbinlikleriyle mukayese edilecek olursa; eğer onların o serî, ıslıklı, hımhım sesli, muttarit, harf-i-ta'rifler ve zamirlerle tıkalı ve tenâfürlerle dolu dillerine kulak verilirse; eğer hatiplerin boğuk yâhut keskin sesleriyle sür'atli telâffuzlarına dikkat edilecek olursa; eğer birbirlerini ne kadar sabırsızlıkla dinlediklerine, yekdiğerini red ve cerhetme zihniyetiyle kaynaştıkları için mütemâdiyen birbirinin sözünü keserek hepsinin birden konuştuğuna bakılırsa; eğer gevezelikleriyle uzun sözlülüklerine, ihtiyarlığı istihfâf etmelerine ve en hafif tâbiriyle sözlerinin kofluğuna dikkat edilirse; velhâsıl eğer onların bütün bu hâlleri mîzâna çekilecek olursa, işte o zaman Garp toplantılarının ve hattâ müzâkereleri milletlerin mukadderâtı üzerinde o kadar büyük te'sirler icrâ eden meclislerin icâbı vechile birer nezâket, terbiye ve vekar örneği olmaktan pek uzak bulunduklarına ve çok defa müteessir seyircilerinin nazarlarına medenî olmakla iftihâr eden milletlere yakışmıyacak hacâlet sahneleri arzedip durduklarına hükmetmekten başka çâre kalmaz».

Bundan evvel de bahsi geçen (A. Ubicini) nin **«La Turquie actuelle»** ismindeki eserinin 1855 Paris tab'ının 144 üncü sahifesinde Atıyye-Sultan'la evlenen meşhur Tophâne müşiri Fethi Ahmed Paşa'nın 8 Ağustos 1840 tarihinde yapılan açık hava düğününden bahsedilirken Türk kibarlığı şöyle anlatılır:

«... Paşalarla maiyyetleri de çadırlara çekildiler: Bu çadırlarda çalgılar, bin türlü şerbetlerle soğukluklar, kahveler, çubuklar ve Türkleri kâinatın en kibar milleti telâkki ettirecek kadar zarif ve muhteşem bir nezâketle yapılan ziyâretlerle iâde-i-ziyâretler günün mütebâkî saatlerini işgal edip akşam yemeğine kadar devam etti...».

Ayni eserin 420 nci sahifesinde de müellif, devlet-adamlarından biriyle muhâveresini naklederken şu mühim terbiye meselesine de temâs etmektedir:

«... Muhâtabım, benim bu cümlemi gülümsiyerek dinledi: Fakat İslâm nezâketi söz kesmeyi tecviz etmediği için, ben sözlerimi bitirinceye kadar ses çıkarmadı».

İtalyan müelliflerinden (Edmondo de Amicis) in «Constantinople» ismiyle Fransızcaya terceme edilen eserinin 1883 Paris tab'ının 415 inci sahifesinde en yüksek sınıflarda görülen Türk kibarlığının en aşağı sınıflarda da aynen mevcud olduğu şöyle anlatılır:

«... Türklerde uzak ve müphem bir şey düşünen insanların hâli var. Bütün Türkler bir fikr-i sâbite saplanmış feylesuflara veyâhut bulundukları yerle etraflarındaki eşyâyı görmeden yürüyen sâir-fi-l-menâmlara benzetilebilir. Geniş ufuklar seyretmiye alışmış insanlar gibi hep ileriye ve uzağa bakarlar. Gözleriyle dudaklarında hep kendi iç âlemlerinde yaşamaya alışmış insanları andıran müphem bir hüzün sezilir. Bütün Türklerde hep ayni temkine, hep ayni kurumlu edâya ve hep aynı dil, nazar ve hareket ihtiyatkârlığına tesadüf edilir. Paşasından sokak satıcısına kadar bilâ-istisnâ hepsinde birer derebeyi ihtişâmı vardır: Hepsi ayni terbiyeyi görmüş ve bir nevi asâlet vekarı içinde yetişmiş oldukları için, eğer kıyâfet farkları olmasa, Istanbul'da bir aşağı tabakanın mevcud olduğunu ilk bakışta hiç kimsenin farketmesine imkân olamaz».

Ayni menbaın 420 nci sahifesinde de şu i'tirâfa tesadüf edilir:

«... Filhakika, görünüşe göre Istanbul'un Türk halkı Avrupa'nın en nâzik ve en kibar camâatidir. Istanbul'un

en ıssız sokaklarında bile bir yabancı için hiç bir hakarete uğramak tehlikesi yoktur; hattâ namaz vakitlerinde bile câmileri gezmek kabildir ve o vaziyette bir ecnebi bizim kiliseleri ziyaret eden bir Türkten daha çok hürmet ve riâyet göreceğinden emin olabilir; halk arasında küstahça bir bakış şöyle dursun, fazla mütecessis bir nazara bile hiç bir zaman tesadüf edilemez. Kahkaha sesleri gayet nâdirdir; sokakta kavga eden ayak takımı da enderdir; kapulardan, pencerelerden, dükkânlardan hiç bir kadın sesi aksetmez. Hiç bir fuhuş tezâhüründen, hiç bir münâsebetsiz hareketten eser görülmez. Çarşının kudsiyyeti de câmiden aşağı değildir; el ve kol hareketleriyle lakırdı bakımından her tarafta büyük bir imsâke tesadüf edilir. Halk arasında şarkıdan, kahkahadan, bağırıp çağırmadan eser yoktur; sokakları tıkayarak herkesi rahatsız eden tecemmü'ler görülmez».

Buraya kadar gözden geçirdiğimiz Garp menbâlarının eski Türk terbiye ve nezâketi hakkında verdikleri tafsilâtın mühim noktaları şöyle sıralanabilir:

1 — İslâmiyyet kin ve garazı men'ettiği için, eski Türkler Cuma ve Bayram günlerini birbirlerinin kusurlarını affedip barışmaya vesile ittihâz etmişlerdir: Barışmayan âdetâ kâfir telâkki edilir.

2 — Avrupa halkının küstahlıklarıyla taşkınlıklarından Türklerde eser yoktur.

3 — Sokaklarda gürültü ve kavga olmaz.

4 — Avrupa'da olduğu gibi yerlere tükürülmez.

5 — Dalkavukluk da, azamet ve istihfaf da menfur ve merduddur.

6 — İslâm terbiyesine mugayir olduğu için, konuşanın sözü kesilmez.

7 — Konuşulurken bağrılmaz ve heyecanlı el ve kol hareketleri yapılmaz.

8 — Yaşlılara hürmet edilir.

9 — Eski Türk nâzik olduğu kadar vekur adamdır ve bu vekarı yürüyüşünden bile bellidir.

10 — Türkün konuşma zarâfeti bütün milletlere örnek olacak derecededir.

11 — Kadınlara karşı hürmet, bütün Türklerin riâyet ettikleri umumî bir an'anedir.

12 — Avrupalılar arasında nezâket iç-yüzü örten bir perdeden ibaret olduğu halde, Türkler arasında son derece samimî bir teâmüldür.

13 — Eski Türk cem'iyyetindeki terbiye ve nezâket gözle görülen umumî bir manzara derecesine yükselmiştir.

14 — Eski Türkiye'de terbiye ve nezâket bakımından sınıf farkı yoktur: Halk terbiyesiyle aristokrat terbiyesi ayni şeydir; işte bundan dolayı Istanbul'a gelen Garp müdekkikleri kayıkçıların terbiye ve nezâketine bile hayrân olmuşlardır.

15 — Netice itibariyle eski Türkler kâinâtın en kibar milleti ve Avrupa'nın en nâzik ve en terbiyeli cemâati sayılmıştır.

V

ESKİ TÜRKLERİN BİLMEDİKLERİ FENÂLIKLAR

Bu fenalıklar Koğculuk, İftirâ, Tezvir, Küfür, Kin ve Garaz, Kumar, İntihar, Düello ve Cinayet gibi şeylerdir. (Villamont) un 1596 tarihinde neşredilen «**Les voyages du Seigneur de Villamont**» ismindeki seyâhatnâmesinin 234 üncü yaprağının A-B sahifelerinde Fransa'da düello edenlerin cesur sayıldıklarından bahsedildikten sonra, bu bakımdan eski Türklerin vaziyetleri şöyle anlatılır:

«... *Fakat Türkler sulh zamanlarında bil-akis gayet halîm ve selîm olurlar, huzur ve sükûn içinde yaşamak için silâhlarını evlerine bırakırlar, şehirde dolaşırken kılıç taşımazlar: Ama harbe gitmek icâb edince düşmanlarına karşı şecâat ve cesâretleriyle göz kamaştırmasını çok iyi bilirler. Birbirleriyle mübâreze ettikleri hiç bir zaman işitilmiş şey değildir; eğer içlerinden biri arkadaşına hakaret edecek olursa, hiç bir suretle yiğit sayılmak imkân ve ihtimâli yoktur*».

On-yedinci asırda Türkiye'ye gelmiş olan Fransız seyyahı (Du Loir) ın «**Les voyages du sieur Du Loir**» ismiyle 1654 tarihinde Paris'de neşrolunan seyâhatnâmesinin 168 - 169 uncu sahifelerinde kumar meselesi şöyle anlatılır:

«*Türkler ihtiyaçlarından fazla yemek yemedikleri gibi, oyunlarını da sırf eğlence diye oynarlar: Dünyanın her yerinde oyundan asıl maksat ve yegâne gaye bundan*

ibaret olmalıdır; işte bundan dolayı pintice bir kazanç hırsına kapılmaksızın satranç, üç-taş, dama ve bir nevi tavla oynarlar: Fakat endişesiz ve küfürsüz oynarlar. Rahatlarına çok düşkün oldukları için, silâh oyunlarından başka idman hareketleri yoktur».

Gene ayni menbaın 188 inci sahifesinde eski Türk'ün kin ve garaz bilmediği şöyle anlatılır:

«Türkler her hangi bir intikam hissi beslemekten son derece çekinirler: İşte bundan dolayı o hunharca hissin tevlid edebileceği fenâlıkları önlemek üzere dinlerinin bu hususa âit bir hükmü mucibince Cuma namazına başlamadan evvel düşmanlarını affetmekte olduklarını ilân etmek mecburiyetindedirler; aksi takdirde namazlarının kabul edilmiyeceğine inanırlar. Her bayramın birinci günü de umumî barış günleridir: Birbirlerine rast gelince hep müsâfaha ederler ve yekdiğerinin elini öptükten sonra ellerini başlarına götürüp (Bayramın kutlu olsun!) derler».

Ayni eserin 188 - 189 uncu sahifelerinde de eski Türkiye'de mevcud olmayan diğer bir fenâlık şöyle izâh edilir:

«Bu memlekette hemen hiç bir cinâyet vak'ası duyulmaz; eğer bir iki fevkalâde vak'a zuhur edecek olursa, onlar da ya ânî feveran neticelerinden veyâhut yol kesen haydutların şekavetlerinden ibarettir».

Bundan evvel de gördüğümüz gibi, yol kesen haydutlar umumiyyetle Hıristiyan unsurlardan ve bilhassa Rumlardan mürekkeptir. Gene (Du Loir), ayni eserinin 189 uncu sahifesinde de küfürbazlık meselesini şöyle anlatır:

«Öfke ile intikam hissinin mahsulü olduğu kadar kumarbazlığın da tabiî bir neticesi olan küfürbazlık Hıristiyan memleketlerinde müdhiş surette ve tamamiyle kâfirce sarfedilip durduğu halde, Türkiye'nin ne sokaklarında duyulabilir, ne de evlerinde işitilir. Bu hâlin bizim yüzlerimizi kızartacak ve bizi hayretler içinde bırakacak tarafı da şudur ki, Türklerin yalnız ağızlarında değil, dillerinde de küfür kelimeleri yoktur: Onlar yalnız (Vallah) diye Allâha kasem ederler».

Gene Fransız müelliflerinden (Grelot) nun **«Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople»** ismiyle 1680 tarihinde Paris'de neşredilen seyâhatnâmesinin 219-220 nci sahifelerinde kin ve garaz hisleriyle şahsî düşmanları affetme mecburiyyeti şöyle anlatılır:

«Düşmanların affi bir taraftan da umumî âsâyişle alâkadar olmak itibariyle Cenâb-ı Hakk'ın irâde-i İlâhiyyesine iktirân etmiş olduğu için, Hıristiyanlarla Yahudilerin ve müşriklerin iyi, zararsız ve fenâ esaslarından mürekkep fâsit bir halîta olan İslâm şerîatinin (!) bütün Müslümanlara şahsî düşmanlarının affini emretmesine hayret etmemelidir; çünki onlar yalnız din ve devlet düşmanlarına kin gütmekle mükelleftirler. İşte bundan dolayı Türkler arasında hemen hiç kin ve garaz görülmez; eğer herhangi bir sebepten dolayı öyle bir his besleniyorsa bizdeki Pazara muâdil olan ilk Cuma günü geçmeden düşmanlarıyla barışmak mecburiyetindedirler; eğer imkân bulamadıkları için barışamayacak olurlarsa, Cuma namazından evvel duâ ederek düşmanlarını affetmiş olduklarına Allâhı işhâd etmekle mükelleftirler: Aksi takdirde namazlarının kabul edilmiyeceğini zannederler».

Ayni menbaın 221-222 nci sahifelerinde de eski

Türkün kin ve garaz gibi küfürbazlık da bilmediği şöyle izâh edilmektedir:

«Kanunların şiddeti başkalarına küfretmek veyâhut herhangi bir haksızlığa kalkışmak istiyen Türkleri yalnız cebir ve zorla zabt-u-rabt altına almayı te'min etmekle kalmamış, ayni zamanda onları kat'iyyen küfretmemiye ve kendilerininkinden çok daha mukaddes kanunları olan bunca miletlerin (Yâni Hıristiyanların!) *hiç bir cezâ görmemek şartiyle yaptıkları gibi küfür sözlerine Allâhın ismini karıştırarak hürmetsizlik etmemeye haberleri bile olmadan alıştırmıştır. İşte bundan dolayı bir mesele hakkında te'minât vermek için ağızlarına aldıkları en büyük yemin (Vallah, billah) dan ibarettir; hattâ Istanbul'dan uzak yerlerde yaşadıkları için Hıristiyanlarla daha fazla temâs eden Türkler, Türk dilinde küfür kelimeleri mevcut olmadığı için Rum vesâir anâsır dillerindeki küfürleri sarfederler ve ona da söğüp saymaktan ziyâde saygılarıyla sevgilerini ifâde için yaparlar. Bununla beraber şunu da i'tirâf etmelidir ki, Türkler ve bilhassa ayak takımları her zaman o kadar mûtedil davranmazlar: Hele gayri-müslimlere karşı dillerini tutamazlar; birbirlerine karşı umumiyyetle kullandıkları (Canım), (İki) gözüm) ve (Kardeş) gibi tatlı sözler yerine başka dinden olanlara (Gâvur), Köpek), (Dinsiz) vesâire gibi hakaret kelimeleri sarfederler: Fakat bütün bu küfürler ancak âdî adamların ağzından duyulabilir. Avam tabakasından biraz daha yüksek seviyyede bulunanları ve meselâ ticâret erbâbiyle ilmiyye mensupları ekseriyyetle son derece nâzik ve insâniyyetperver adamlardır: Hele bir ecnebiden hoşlandıkları ve bilhassa o ecnebi Türkçe konuşabildiği takdirde âdetâ kendi vatandaşları ve dindaşları imiş gibi iltifatları ve hüsn-i-kabulleriyle minnetdâr bırakırlar».*

Seyâhatleriyle meşhur (Corneille Le Bruyn) in **«Voyages de Corneille Le Bruyn, par la Moscovie, en Perse et aux İndes orientales»** ismiyle 1732 tarihinde La Haye'de neşrolunan beş ciltlik seyâhatnâmesinin birinci cildinin 434 üncü sahifesinde kumar meselesi şöyle anlatılır:

Türkler atâletten sıkılıp hoş bir vakit geçirmek istedikleri zaman çok güzel oynadıkları bir satranç yâhut bir dama veyâhut bir üç-taş takımı getirirler; fakat hiç bir zaman parayla oynamazlar, çünki kumarın günah olduğuna inanılar. Son derece soğuk kanlılıkla oynadıkları ve kazansalar da, kaybetseler de sevinçleriyle teessürlerini kat'iyyen belli etmedikleri halde, bâzan sabahtan akşama kadar oyunun başından kalkmıyacak derecelerde zevk alırlar».

Ayni menbaın 441 inci sahifesinde de eski Türkiye'de kumarla düellonun mechuliyyeti şöyle izâh edilir:

«... Düelloya gelince, Türkler onun ne olduğunu bile bilmezler; bunun sebebi, o çirkin i'tiyâdın iki muhtelif menbaını teşkil eden sarhoşlukla kumarı kökünden kesmiş olan Peygamberlerinin hakîmâne basîretinde gösterilebilir: İşte bundan dolayı Türkiye'de terbiyeli insanlar kat'iyyen içki içmezler ve her nasılsa içenler de tıpkı afyon ve emsâli mükeyyifât müptelâları gibi i'tibarlarını kaybederler. Oyunlara gelince, Türklerde bir çok türlüsü mevcud olmakla beraber içlerinde kumarbaz yoktur; yâni onlar sırf eğlenmek ve ustalık göstermek için oyun oynarlar, para için kat'iyyen oynamazlar: İşte bundan dolayı aralarında gürültülü kavgalar çıkmasına imkân yoktur».

Bundan evvel bahsi geçen İslâm ve Türk düşmanı avukat (Guer) in 1746 - 1747 tarihlerinde neşrolunan iki

ciltlik **«Moeurs et usages des Turcs»** ismindeki eserinin birinci cildinin 362 nci sahifesinde eski Türklerin koğculuk bilmedikleri işte şöyle i'tirâf edilir:

«Türkler birbirleriyle az münâsebette bulundukları ve yalnız vazifeleriyle me'muriyyetlerinden dolayı dâimi temâs hâlinde oldukları için, bütün insanlar arasında pek umumî bir nakîsa olan koğculukla hiç bir alâkaları yoktur: Sözlerini öyle şeylerle zehirleme san'atından bîhaberdirler; sohbetleri başka milletlerde olduğu gibi bir iftirâ ve tezvir halîtası veyâhut yüz kızartıcı dedikodular silsilesi değildir. Zamanımız müelliflerinden birinin izahına nazaran Istanbul'da şunun bunun aleyhine pek az gıybette bulunulmasının başlıca sebebi, erkeklerin kadınlarla temâs imkânı olmamasından ve kadınların da birbirleriyle pek fazla göürşmemelerinden başka bir şey değildir».

Aynı menbaın 394 üncü sahifesinde de kumar meselesi şöyle anlatılır:

«Oyun Türklerin en umumî eğlenceleridir; bundan maksat, sırf vakit geçirmek için oynanan tavla, aşık mangola (1), dama, piket vesâire gibi oyunlardır. Hazret-i Muhammed'in her türlü kavgalarla sû-i-niyyetlerin tükenmez menbaı saydığı hava oyunları kat'î surette men'edilmiştir. Hazret-i Peygamberin vaz'ettiği esaslardan mürekkep olan medenî kanun en mâsûmâne oyunları bile ancak bir takım hakîmâne tahdidlerle tecviz etmektedir: İslâm kanunu bir oyun meraklısının şehâdetine pek kıymet vermez; daha sıkı davranan ulemâya göre bu gibilerin şehâdetleri kat'iyyen makbul değildir.

.1) Mangola, küçük deniz kabuklarıyla oynanan bir Türk oyunudur.

Kur'ânın şarapla hava oyunlarını men'eden beşinci sûresinde Allâhın satranç oyununu da (Resimler) ismiyle bahsederek men'ettiği anlaşılmaktadır; filhakika bizde olduğu gibi Araplarda da satrancın başlıca taşları heykel gibi oyulur ve insan, fil, at vesâire şekillerini temsil ederdi. Bununla beraber, Hazret-i Muhammed'in bu oyunda taşların oyulmasını hoş görmediği anlaşılmaktadır: Çünki Türkler fil-dişinden düm-düz yontulmuş taşlarla hiç çekinmeden satranç oynamaktadırlar».

(Mouradgea d'Ohsson) un Osmanlı müesseseleriyle teşkilâtından bahseden **«Tableau général de l'Empire othoman»** ismindeki yedi ciltlik meşhur eserinin dördüncü cildinin birinci kısmının 277 nci sahifesinde:

«Ok tâlimleriyle koşu ve at yarışları müstesnâ olmak üzere bilâ-istisnâ bütün oyunlar Müslümanlar için memnûdur».

denildikten sonra, 279 - 280 inci sahifelerde şu izâhât verilir:

«... Bu memnûiyyet dama ve satranç oyunlarına bile şâmildir. Kumar yasağı şu hadîse dayanmaktadır:

— Satranç ve dama oynayan bir kimse ellerini domuz kanına batırmış gibidir.

Faziletli bir Müslüman bu hükme itâat etmiyen bir Müslümanla selâmlaşmamalıdır: Muâsırları olan mü'minler içinde satranç müptelâlarından baş çeviren halîfe Ömer'le halîfe Ali bu hususta örnek ittihâz edilir.

İmâm-ı Şâfiî kazanç için oynanmayıp sırf eğlence için soğuk kanlılıkla ve kızışmamak, lânet okumamak ve küfretmemek şartiyle oynanan satranca müsâade etmiştir. Müslümanlar için bahse tutuşmak da memnûdur, çünki bahis de bir nevi kumardır.

Yalnız, şecâate, ilme ve ma'rifete tahsis edilen mü-

kâfatlar bu memnûiyyetten müstesnâdır. İşte bundan dolayı eğer iki taraftan biri veyâ üçüncü bir şahıs galip tarafa bir mükâfat tahsis edecek veyâhut edebî bir münâkaşaya iştirâk eden bir âlim dâvâsını kazanamadığı takdirde her hangi bir fidye vermek taahhüdünde bulunacak olursa, hiç bir beis yoktur».

Ayni menbaın 297 - 299 uncu sahifelerinde yalan, iftira, tezvir ve tenkid meseleleri de şöyle anlatılmaktadır.

«Faziletten ayrılmamak ve fazâhatten yâni dine, insâniyyete, hüsn-i ahlâka ve muâşeret âdâbına mugayir olan şeylerden tevakki ve ictinâb etmek mü'minler için en zarurî mükellefiyyettir. Bir müslüman bilhassa zihniyle kalbini hîleden, yalandan ve hemcinslerine karşı gıybetten, tezvir ve iftirâdan, tahkir ve tel'inden masun bulundurmalıdır.

Yalan, yegâne hedef olarak ancak bir kimsenin iyiliğine ve hayrına söylendiği takdirde tecviz edilebilir: Meselâ iki kişiyi barıştırmak, karı-kocayı birleştirmek, bir mâsûmu fenâ adamlara karşı müdâfaa etmek vesâire gibi vaziyetlerde öyledir. Zihnî bir te'vile bile aslâ cevâz yoktur; ancak tamamiyle zararsız olduğu takdirde tecviz edilebilir: Meselâ bir dostu tarafından yemeğe dâvet edilen bir kimsenin zihnen bir gün evvelki öğünü kasdetmek suretiyle yemek yemiş olduğundan bahsederek i'tizâr etmesi işte o kabîldendir. Hîle ise ancak din ve devlet düşmanlarına karşı harp esnâsında meşrûiyyet kesbedebilir; bu meşrûiyyet, Hazret-i Peygamberin şu hadîsine istinâd etmektedir:

الحرب خدعة = *Harp hîledir.*

Gıybet yüz kızartıcı bir fazâhattir. Tenkid ise ancak hakikate tamamiyle mütâbık olduğu, herhangi bir kimseyi doğru yola sevketmek istenildiği veyâhut haksızlığa ve zulme sapmış bir devlet adamını ıslâh için yapıldığı takdirde câizdir. Hattâ bu gibi adamların ahvâlini tahkik sevaptır; hiç bir şahsî menfaat gözetmemek şartiyle hamiyyet ve insâniyyet nâmına yapılan tenkid ne kadar şiddetli olursa, ind-Allâh ve ind-en-nâs o kadar makbul olur. Velhâsıl tahkirlerle tel'inler de mütecâsirlerine hacâlet ve nefret celbedecek taşkınlık ve gazap maksulleridir».

Gene ayni menbaın 273 üncü sahifesinde de eski Türkiye'de ve bilhassa dönmelerle devşirmeler müstesnâ olmak şartiyle hakikî Türkler arasında mevcut olmayan dalkavukluk zilleti şöyle anlatılır:

«Mü'minler birbirlerine hürmetle mükelleftir: Yekdiğerine riâyet, nezâket ve mülâyemetle muâmele etmeli ve bununla beraber hiç bir zaman zillet, zaaf ve tabasbus göstermemelidir.

Hazret-i Peygamberin bir hadîsine göre ictimâî nizamda ancak talebe hocasına, çocuk ana-babasına ve köle efendisine tabasbus edebilir».

Bundan evvelde bahsi geçmiş oan (A. L. Castellan) ın 1811 de neşrolunan **(Lettres sur la Grèce, l'Hellespont et Constantinople»** ismindeki iki ciltlik eserinin ikinci cildinin 225 inci sahifesinde düello meselesi şöyle izâh edilir:

«Türkler bütün hislerinde mufrittirler; kin ve garazlarını çılgınlık derecesine ve dostluklarını da kahramanlık mertebesine çıkarırlar. Verdikleri söz mukaddestir; Hakikat aşkı umumiyyetle onların açık yürekliliklerine bizlerin nezâket kaidelerimizle pek te'lif edilemiyecek bir nevi huşûnet verir. Kendileri sözlerini hiç esirgemedikle-

ri ve hareketlerinde de zarâfet ve inceliğe ehemmiyet vermedikleri için, başkalarında da öyle şeyler aramazlar; onun için kolay kolay alınganlık etmezler: İşte bundan dolayı pek nâdiren kavga ederler ve hele düelloyu hemen hiç bilmezler. Türkler yalnız edebe, ahlâka, dine ve hakkaaniyyete mugayir hareketlerden sakınırlar».

Şimdiye kadar gözden geçirdiğimiz bütün müellifler eski Türk'ün kin ve garaz beslemediğinde ittifak ettikleri halde, bu müellifin çılgınca bir kin ve garazdan bahsetmesi belki de siyasî sâhadaki millî ve dinî kin ve garazla alâkadardır.

(J.-R. Durdent) ın **«Beautés de l'histoire de Turquie»** ismiyle 1818 de neşredilen meşhur eserinin 466 - 467 nci sahifelerinde bâzı Türk faziletlerinden bahsedilirken düello meselesine de işte şöyle temâs edilmektedir.

«Her ne kadar Türklerin siyasî tarihinde gaddarlıkla damgalanmalarına sebep olmuş bir çok vaziyetlere tesadüf edilebilirse de, bu milletle sıkı temaslarda bulunmuş olanların müttefikan i'tirâf ettikleri vechile, faziletlerinin kusurlarını telâfi ettiği de muhakkaktır.

Yalnız bu meselede umumiyyetle çok fenâ adamlardan mürekkep olan ve hakikî Türkler tarafından da hemen hep istihlâf edilen dönmelerle devşirmeler kat'iyyen mevzû-i-bahs olamaz. Münhasıran hakikî Türklerin hakkaaniyyet ve adaletle ve şahsî muâmelelerinde de hüsn-iniyetle kanâatkârlıktan hoşlanırlar ve kendilerine hürmet gösterenlere karşı da çok iyi davranırlar. Düelloya karşı feylesûfâne bir nefretleri vardır. Hıristiyanların en ehemmiyetsiz anlaşmazlıklardan dolayı birbiriyle mübâreze etmelerine ve haysiyyet meseleleri yüzünden dost-

larının bile kanlarını dökmekte tereddüt etmemelerine gülerler.

Bayram merâsimlerinde Türkler arasındaki husûmetlerin hepsi nihayet bulur: Eğer o gün düşmanlarıyla samimî surette barışmıyacak olurlarsa, bayrama karşı hürmetsizlik etmiş olacaklarına inanırlar».

(Amédée Jaubert) in bundan evvel de bahsi geçen **«Voyage en Arménie et Perse»** ismindeki eserinin 1821 tab'ının 311 inci sahifesinde düello meselesine şöyle temâs edilir:

«... Avrupa'da ve bilhassa Fransa'daki mânâsiyle bir şeref ve haysiyyet telâkkisi Müslümanlar arasında tamamiyle mechul olmak itibariyle, onlar düello âdetine riâyet etmezler».

Ayni menbaın 312 inci sahifesinde de intihar meselesinden şöyle bahsedilmektedir:

«Şark milletleri ne kadar büyük musîbetlere uğramış olurlarsa olsunlar, akaaid itibariyle kendi fıtrî atâletlerine tamamiyle uygun olan ve şer'î esasları irâde-i İlâhiyyeye tam bir inkıyâd emreden İslâmiyyet sâyesinde hiç bir zaman kendilerini intihar edip kurtulmak mecburiyetinde saymamak gibi bir üstünlüğe mâliktirler. Öyle bir harekete karşı çok haklı ve derin bir nefret hissederler».

Gene ayni menbaın 312 - 313 üncü sahifelerinde de kumar meselesi şöyle izâh edilir:

«Onlar kumar hırsıyla kıvranmazlar. Bunun sebebi âteşin mizaçlarıyla dâimî ihtiraslarının kendilerini kazanç câzibesiyle tehlikeli hayaller kurmak isti'dâdından mahrum etmesi değildir. Bil-akis kumar oyununun dînen memnûiyyetini idare tarzının da te'yid etmesidir. Sefâlet

ve hiç olmazsa mahrûmiyyet zavâhirinin muhâfazası her kesin menfaatine uygun olmak itibariyle, müptelâsını zengin gösterebilecek bir iptilâya kapılmaktan korkulmaktadır: Çünki öyle bir hareketin en hafif cezâsı, göz önünde tutulan paraların hükûmet tarafından müsâderesidir».

(A. Brayer) nin 1836 da intişâr eden **«Neuf années à Constantinople»** ismindeki eserinin birinci cildinin 301-302 inci sahifelerinde intihar meselesinde şöyle bahsedilmektedir:

«Bâzı memleketlerde teennî ve ihtiyâtın ifrâta vardırılması ara sıra hayattan nefretle ve hattâ intiharla neticelenir; bir sürü engellerle boşuna mücâdele edip durmaktan yorulan insan, varlığına tat veren şeylerin üst üste elinden çıkıp gitmesinden dolayı bitkin bir hâle geldikten sonra, yeryüzünü artık bir felâket yatağı gibi görmiye başlar; kendini izâle etmeyi düşünür ve eder. Müslüman-Türkler arasında hiç bir zaman bu hâle tesadüf edilmez; medenî sayılan milletlerde çok sık görülen intiharı onlar bilmez. Türkler Allâhın kendilerine tevdî ettiği varlık vazifesinden firârı mukadderâta tecâvuz saydıkları için, ancak ecelleri gelince en büyük bir tevekkül içinde ölüp giderler».

Buraya kadar gözden geçirdiğimiz Garp menbâlarının ittifak ettikleri noktalar şöyle sıralanabilir:

1 — Şehirlerde silâh taşımak âdeti yoktur.

2 — Düello mechuldür.

3 — İntihar Allâha ve mukadderâta isyan sayılır.

4 — Kumar dînen memnû olduğu için kat'iyyen oynanmaz: İstsnâî olarak oynayan kumarbazın şehâdeti

makbul sayılmaz. Yalnız hoş bir vakit geçirmek için bâzı oyunlar parasız olarak oynanabilir.

5 — İntikam hissi beslemek İslâm esaslarına mugayir olduğu için kin ve garaz mechuldür. Düşmanlar dâimâ affedilir.

6 — Kin, garaz ve intikâm hisleri yalnız din ve devlet düşmanlarına karşı beslenebilir.

7 — Eski Türkiye'de cinayet mechuldür.

8 — Sokaklarda da, evlerde de küfür kelimeleri duyulmaz: Küfürbazlık yoktur.

9 — İçki dînen memnû olduğu için sarhoşluk ender görülen vukuâttandır: İçki müptelâsı esrarkeş gibi bir şey sayılır.

10 — Şer'an memnû olan hîle, yalan, koğculuk, iftirâ ve tezvir mechuldür: Yalnız harpte düşmana karşı hîle câizdir; yalan da iki kişiyi veyâhut karı-kocayı barıştırmak için söylenebilir.

11 — Tıpkı kumar gibi, bahse tutuşmak da yasaktır: Yalnız ilmî mükâfâtlar tecviz edilir.

12 — Dalkavukluk şer'an memnû olduğu için nefret edilir.

13 — Haklı tenkit tecviz ve hattâ şer'an teşvik olunur.

14 — Bütün bu faziletler Türk ırkına münhasırdır: Dönmelerle Devşirmeler bunlardan mahrum ahlâksızlardır.

VI

ESKİ TÜRK SECİYYE VE AHLÂKININ ULVİYYETİ

Türk ve İslâm düşmanı olan Garp müellifleri bile eski Türkün yüksek seciyyesiyle ulvî ahlâkına hayrandır. Onun için bu gibi düşman müelliflerin o hususdaki ifâdeleri, bîtaraf müelliflerin izâhâtını netice itibariyle te'yid etmektedir. (M. de Thevenot) nun 1665 tarihinde Paris'de neşrolunan **«Relation d'un voyage fait au Levant»** ismindeki eserinin 111-112 nci sahifelerinde bu mühim nokta şöyle anlatılır:

«Türklerin bütün örf ve âdetlerini uzun uzadıya anlattıktan sonra şimdi burada hepsini hulâsa edip bu milletin seciyyesiyle ahlâkını bir kaç satırla icmâl etmek fenâ olmaz zannederim.

Hıristiyanlık âleminde bir çok kimseler Türklerin şeytânî mahlûklar, barbarlar ve dinsiz insanlar olduğunu zannederlerse de, kendilerini görmüş ve görüşmüş olanlar büsbütün başka bir kanâat taşırlar; zirâ Türklerin iyi adam oldukları ve kendimize yapılmasını istediğimiz muâmele ne ise başkalarına karşı da aynen öyle davranmamızı icâb ettiren tabiat kanununa tamamiyle riâyet ettikleri muhakkaktır. Ben burada Türkler demekle hakikî Türkleri kasdediyorum; muhtelif dinlerden Müslümanlığa geçerek Türkiye'de büyük bir yekûn teşkil etmiş olan ve her türlü fenâlıklarla fazâhatlere tamamiyle müstaid oldukları tecribe ile sâbit olduktan başka Allâha olduğu kadar insanlara da ihânet etmek i'tiyâdında bulu-

nan mühtedîleri kasdetmiyorum. Çünki hakikî Türkler nâmuslu adamlardır ve kendileri gibi nâmuslu insanlar ister Müslüman olsun, ister Hıristiyan olsun ve isterse Yahudi olsun, herhalde hürmet ve takdir ederler. Bir Türk kadar bir Hıristiyanı da aldatmak ve dolandırmak kat'iyyen câiz olmadığına inanırlar. Bu böyle olunca, neden dolayı Türklerin Frenklere o kadar fenâ muâmele ettikleri hakkında mukadder bir suâl ile karşılaşacağımı bilmiyor değilim. Ancak şu da muhakkaktır ki, onları bu gibi hareketlere sevkedip baştan çıkararak Şark'daki Frenkler arasında bile hüküm süren mel'ûnâne bir rekaabet hissiyle birbirini mahvetmek için âlet ittihâz edenler de Hıristiyanlarla Yahudilerdir.

Türkler arasında intikâr ve mürâbaha büyük bir günah sayıldığı için o gibi günahkârlar pek nâdirdir. Çok dindar ve gayet şefkatli ve insâniyyetlidirler; din gayretleri son derece yüksek olduğu için, bütün Türkler İslâmiyyeti baştan başa kâinâta yaymak isterler; eğer bir Hıristiyana karşı hürmet ve muhabbet hissedecek olurlarsa, Müslüman olmasını ricâ ederler. Türkler çok hürmet besledikleri pâdişahlarına sâdıktırlar, gözleri kapalı olarak itâat ederler; pâdişâhına ihânet edip Hıristiyanlarla el-birliği eden hiç bir Türke tesadüf edilemez. Birbirleriyle vuruşup döğüşme bilmezler ve şehirlerde kılıç taşımazlar; hattâ askerleri bile hançer taşımakla iktifâ ederler. Türkler arasında birbirine meydan okuyanlar azdır; memleketlerinde düello mechuldür: Bunun sebebi de Hazret-i Muhammed'in iki büyük ihtilâf menbaı olan içki ile kumarı men'eden hakîmâne siyasetidir; onun için temiz ahlâklı Türkler hiç şarap içmezler; gerek içki içenler, gerek afyon ve esrarla kendinden geçenler i'tibar görmezler. Oyunlara gelince, bir çoklarını oynamakla beraber boşuna oynarlar. İşte bundan dolayı döğüşmezler:

Eğer aralarında kavga çıkacak olursa, o sırada ilk önlerine çıkan kimse hemen aralarını bulur veyâhut şikâyetçi taraf arkadaşını hâkim huzûruna dâvet edip şâhitler ikaame eder; öteki taraf da mahkemeye gitmekten imtinâ' edemez, çünki ettiği takdirde suçunu kabul etmiş olur; hâkimin huzurunda her iki taraf delillerini arzeder: Haksız çıkan mahkûm olur ve eğer hak etmişse çok defa sopa cezâsı yer».

Türkiye seyâhatnâmesiyle meşhur (Du Loir) in **«Les voyages du sieur Du Loir»** ismiyle 1654 tarihinde Paris'de neşredilmiş olan kıymetli eserinin 193-194 üncü sahifelerinde mevzûumuz itibariyle fevkalâde mühim olan şu kısa hükme tesadüf edilir:

«Hiç şüphesiz ki, ahlâk bakımından Türk siyasetiyle medenî hayatı bütün cihana örnek olabilecek vaziyettedir».

İslâm ve Türk düşmanı avukat (Guer) in **«Moeurs et usages des Turcs»** ismiyle 1746-1747 tarihlerinde Paris'de neşrolunan iki ciltlik eserinin birinci cildinin 352-353 üncü sahifelerinde de şu mühim i'tiraflara tesadüf edilir:

«Hakikî Türklerin huyları umumiyyetle iyidir: Fazîleti severler, fenâlıktan nefret ederler, dinlerinin esaslarına riâyette kat'iyyen kusur etmezler, kendi usullerince ibâdet ederler, oruç tutarlar, hemcinslerini severler ve icâbında yardımlarına koşarlar, haksız kazançlarla mürâbaha ve ihtikârdan tiksinirler ve zinâ suçunu enderen irtikâb ederler. Yabancı memleketlere yaptıkları akınlar ve bilhassa muharebeler ve Hıristiyanlarla akdettikleri muâhedeler Orta-Asya'dan getirdikleri kabalığı mülâyimleştirmiştir. Eski - Yunanlılarla Romalıların bütün mâ-

nevî fazîletlerinin devir devir Türkiye'de parladığı görülmüştür».

Ayni menbaın 223-224 üncü sahifelerinde de şu izâhâta tesadüf edilmektedir:

«Kur'ânın beşer ihtirâsâtına âit ahlâk esasları kafi derece temizdir: Mâkul olmayan hiç bir esas telkin edilmez. Kibir ve azamet, İblîs'in güzelliğiyle parlaklığını çirkinlik ve karanlıkla kaplıyarak gök-yüzünden atılmasına sebeb olmuş gösterilir. İnsanı dünya malına müstağrak ettiği gibi mahrum etmiye de kaadir olan Allâha karşı zamanın âlâyişine kapılıp şükretmiyenler işte o sâkıt meleğin âkıbetine uğrıyacaklardır.

Cimrilik, cimrinin kasalarını doldurur ama ruhundaki Tanrı vergilerini boşaltır ve servetinin içinde fakir kalmasına sebeb olur.

Hiddet insanın ruhunda rüzgârların denizde koparddığı fırtınaları şahlandırır; aklın boğulmasına sebeb olur; iftirâya, hakarete, cinayete kapu açar; insana kendini de, Allâhını da unutturur.

Oburluk ilk insanın felâketine sebeb olmuştur; neslinden gelenler içinde bu günaha müptelâ olanlar da uhrevî safâdan mahrum olacaklardır.

Haset kül içinde bir ateştir: Eşenin huzur ve rahatını kaçırır; ruhunun selâmetini giderir ve o ruhun dâimî cellâdı kesilir.

Tenbellik müdhiştir, zîrâ bizi yalnız beşerî mükellefiyyetlerimizden alıkoymakla kalmayıp dinî farîzalarımızla dünyevî vazifelerimizi de ihmâl ettirir.

Şehvânî hislerine hâkim olamamak da büyük bir günahtır; işte bundan dolayı Hazret-i Peygamber erken evlenilmesini emir buyurmuştur.

Kur'ân müfessirleriyle ahlâk müellifleri İslâm ahlâ-

kıyyâtını tıpkı bizde olduğu gibi hayra tevessül ve şerden ictinâb ile hulâsa etmişlerdir: Bunlar ibâdet esnâsında yalnız din icâbâtının yerine getirilmesi kâfi olmayıp huzûr-ı İlâhîde bütün günahlar i'tirâf edilerek sırf Allâha teslimli nefs edilmesi ve tamamiyle Onun irâdesine inkıyâd olunması lâzım geldiğine kaani'dirler. Bu gibi ulemâ:

— Eğer cehennemin yedi kapusunun kapanmasını istersen, vücudunun yedi uzviyle günah işlemekten sakın! derler ve ondan sonra da o vücud âzâsının ictinâb etmesi lâzım gelen şeyleri sayıp dökerler.

Koğuculuk en çok takbîh ettikleri fenâlıklardandır. İnsanın hemcinslerine karşı vazifeleri ve hattâ o vesileyle muâşeret âdâbı hakkında da bir çok güzel ahlâk kaaideleri vardır. Pâdişahlarına karşı nasıl hareket edecekleri hakkında da yazılar yazmışlardır; hattâ bu noktada bâzı Hıristiyanlardan daha mâkul düşünürler.

... Nihayet talebenin hocalarına karşı hürmet ve her hususta itâat etmeleri, red ve cerhe kalkışmamaları ve hattâ muallimlerinin huzûrunda pek yüksek sesle konuşmamaları da ahlâk esaslarındandır».

İngiltere'nin Istanbul sefirlerinden (James porter) in **«Observations sur la religion, les loix, le gouvernement et les moeurs des Turcs»** ismiyle Fransızcaya terceme edilip 1769 tarihinde iki cilt olarak Londra'da neşredilmiş olan eserinin ikinci cildinin 43-45 inci sahifelerinde Türk köylüsünün temiz ahlâkı hakkında verilen şu izâhât, müellifin İslâm ve Türk düşmanlığından dolayı büyük bir ehemmiyyeti hâizdir:

«Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerle temas ve ihtilâtta bulunmayarak onlardan ayrı köylerde yaşayan Türklerin şehirlerle kasabalarda bütün bu muhtelif mezheplere mensup cemâatlerle bir arada yaşanıp âdetâ tek bir

millet teşkil eden Türklerden daha nâmsulu ve daha faziletli olup olmadıklarını ilk andan itibaren anlamak merakına düştüm. Bu noktayı bir çok kimselerden istizâh ettimse de hiç birinden beni tatmin edecek bir cevap alamadım; nihayet kendisiyle Kur'ân hakkında bir müsâhabede bulunmuş olduğum ve dinî meselelerde her türlü bâtıl i'tikadlardan âzâde bulunduğuna ötedenberi kaani'-olduğum bir Efendi, yâni Bosna'da doğmuş ve uzun zaman orada yaşamış olduğundan diğer bir münâsebetle de bahsetmiş olduğum boşnak bana karışık olmayan sâf Türk köylerinde hilekârlıkla hırsızlığın mechul olduğunu te'min etti. Bu zâtin izâhına nazaran kendisi aradaki farkı tesbit ettikten ve o sâf Türk köylerini Türklerin Rumlarla karışık yaşadıkları muhtelif köylerle adam-akıllı mukayese ettikten sonra köy halkını Rumların ifsâd ettiğine, Türklerin sahtekârlığı Rumlardan öğrendiklerine, Türk âileleri arasına nifak ve tefrika tohumlarının Rumlar tarafından ekildiğine, Türkler arasındaki dâvâlarla kavgalara Rumların sebep olduğuna, tâbi' oldukları kazâ kadısının Rumlar tarafından irtişâ ve irtikâba alıştırıldığına ve Kadı Efendinin himâyesini te'min için bütün haksızlıklarına âlet olan Rumların onu memleket zararına zengin edecek her türlü vâsıtaları te'min etmekte olduklarına tamamiyle kaani' olduğunu söyledi. Bu ifâdesinin doğruluğunu derhal isbât edecek bir misâl olarak da aşiret hâlinde bütün Anadolu'ya yayılmış olan ve ilk Resuller devrinde olduğu gibi göçebe hayatı yaşayan Türkmenlerden bahsetti; hilekârlıkla sû'-i-niyyetin onlarca mechul olduğunu anlattı; fakat şehirlerle köylerde Ermenilerle Yahudiler arasında yaşayan Türkmenlerin çok geçmeden her türlü düzenbazlıkta onlar kadar usta olduklarından ve artık oynaklarına dönemiyecek hâle geldiklerinden bahsetti».

(Mouradgea d'Ohsson) un **«Tableau général de l'Empire othoman»** ismindeki yedi ciltlik meşhur eserinin 1791 de neşrolunan dördüncü cildinin ikinci kısmının 469-473 üncü sahifelerinde eski Türk ahlâkının menşe' ve menbaı Kur'ân âyetlerinde gösterilir:

«Kur'ânın muhtelif sûrelerini tefsir ve izâh etmek üzere eski müfessirlerin tedvin etmiş oldukları ahlâk esasları kadar ulvî bir şey olamaz. İlâhî menşe'iyle meşhur olan bu Kitabın o hususa âit en mühim âyetlerini burada gözden geçirmek her halde sadedden hâric olmasa gerektir:

— Allâh adalet, hayrât ve hasenât emreder: Cinâyeti, haksızlığı ve iftirâyı men'etmektedir.

— Günahın gizlisinden de, alenîsinden de ictinâb edin: Günahkâr a'mâlinin cezâsını çekecektir.

— İmamlarına hayrât ve hasenât sevaplarını da ilâve etmiş olanlar Allâhın rahmeti ve en parlak mükâfatiyle mübeşşerdirler.

— Fazilet yolundan ayrılmayan mü'minler ebediyyen cennet sefâları içinde yaşayacaklardır.

— Sabırlı ve afîf, mütevâzı' ve mahviyetkâr olun; kibirle âlâyişten sakının: Allah mütekebbir ve mağrur olanlardan nefret eder.

— Felâkete karşı sabır ve tahammül gösterenler, fazilet yolundan ayrılmayanlar, hayrât ve hasenât işliyenler ve günahlarını din yolunda ve insâniyet uğrundaki hareketleriyle silip temizliyenler cennetin en kıymetli müsâfirleri olacaklardır.

— Fazâhat yollarına saptıktan sonra Rabbinden mağrifet niyâz eden günahkâr rahmet-i Rahmâna kavuşacaktır.

— Servetlerini sırf Hak yolunda kullanarak hayrât ve hasenât işlemekten fâriğ olmayanlar bir tepe üstünde-

ki bahçeye benzerler: Müsâit bir yağmurla havanın şebnemi o toprağın hararetini teskin eder ve mahsulâtını bol bol yetiştirir.

— İnsan oğlu, ibâdet ve faziletiyle kazanacağı mükâfatları görünce gözleri ne kadar kamaşacağının farkında değildir.

Şu ulvî sözleri de Kur'andan derliyoruz:

— Fenâlık eden cezâsını çekecektir: Haksızlık eden âhiretini mahvetmiş olur.

— Bir gün gelecek ki, insan oğlu işlemiş olduğu iyiliklerle fenâlıkları gözlerinin önüne serilmiş görecek ve yapmış olduğu kötülüklerden muazzam mesâfelerle ayrılmış olmasını istiyecektir.

— Şerre ve fesâda kapılmış insanlar ma'siyetlerinin cezâsını çekeceklerdir: Hacâlet içinde kalacaklardır; Allâhın huzurunda şefâatten mahrum olacaklardır; yüzlerine gecenin karanlığına benziyen bir perde kaplanacaktır; hiç bir zaman sönmiyecek bir ateşte yanacaklardır. Biz sizi korku ile, açlıkla ve havâssınızın, aklınızın ve servetinizin ziyâiyle imtihan edeceğiz: Bu felâketlere sabır ve tahammül gösterenlerin ne mutlu başlarına!

— Fakr-u-ihtiyâç içinde kıvrandıkları hale (Bizi Allah yarattı, gene ona döneceğiz!) diye haykıranların da ne mutlu başlarına!

İşte bu İlâhî sözlere istinâden asırlar boyunca bir çok âlimler Şark'da hep ayni nisbette kullanılan üç dilde, yâni Arap, Türk ve Acem dillerinde ahlâk felsefesine ve dini bütün Müslümanların Allâha, vatana ve cem'iyyete karşı mükellef oldukları vazifelere âit eserler vücuda getirmişlerdir. Hattâ bir çokları devlet idaresinde hükümdarlarla vezirlere yol gösterecek siyasî vecîzeler de ilâve etmişlerdir. Bu eserlere hemen bütün umumî kütüphânelerde tesadüf edilir: Üçüncü Murad'ın oğulları için

Nevâlî'nin te'lif etmiş olduğu Ferahnâme bunların en mu'teberlerindendir. Bu eserlerin çoğunda gençlerin öğrenip ezberledikleri gayet san'atkârâne kıssalarla bir sürü vecîzelere, düsturlara, darb-ı-mesellere ve hâkîmâne sözlere tesadüf edilir: Ahlâka ve akaaide âid olan bu vecîzeler insan hayatının muhtelif hâlleriyle vaziyetlerine tatbik edilebilecek mâhiyyettedir.

Bu milletin umumiyyet itibariyle lâyık olduğu medh-ü senâyı edâ etmek üzere denilebilir ki, Türkün medenî ve dinî ahlâka bağlılığı maddî temâyüllere kapılmasına ve mukadderâtın garip bir tecellisi olarak medenî cem'iyyetlerin nasibi olan gürültülü ihtiraslara kapılıp gitmesine karşı bir mânia teşkil etmektedir. Fısk-u-fücûr içinde ifrâta kapılıp giden Müslüman-Türklere az tesadüf edilir. Tama'kârlıkla servet hırsı Türkün içindeki vicdan hassasiyyetini tamamiyle söndürememektedir. Başka memleketlerde hılkati ürperten, mahkemeleri utandıran ve insanlık şerefini ihlâl eden vahşetlere onlar kapılmazlar. Her yerde olduğu gibi Türkiye'de de devletin yüksek tabakaları (=Mühtedî ve Devşirme zümreleri) *en büyük ifratlara kapılan sınıflardır: Bu hâl refâhın, mevki hırsının ve hâkimiyyet hissinin tabiî bir neticesidir. Fazilet hayrâtperverlik, doğruluk ve temiz yüreklilik aşağı sınıflara hâkimdir».*

Ayni menbaın 478 inci sahifesinde de şu kayde tesadüf edilir:

«Osmanlı-Türklerinin faziletlerini değilse bile başka memleketlerde âilelerin felâketine sebeb olarak milletleri belirsiz bir surette inkırâza sürüldiyen yığınlarla fenâlıklardan uzaklaşmalarını İslâm esaslarına bağlamak zarurîdir. Akîdelerinin bu esaslarına sâdık olan Türkler kumardan, debdebe ve tantana ifrâtından, işretten, ka-

dın-erkek ihtilâtından ve insanları sefâhate sürükleyip ahlâkı ifsâd edecek diğer bir sürü zevk-u-safâ vâsıtalarından nefret ederler».

Gene ayni menbaın 476 ncı sahifesinde de mesele şöyle anlatılır:

«Gözden geçirdiğimiz ahlâk ve tasarruf kaideleri, İslâmiyyetin hakikî esaslarını tesbite ve Osmanlılardan ferdî ve ictimaî ahlâkıyyâtı üzerinde bu esasların te'sirlerini göstermiye kâfidir zannederim. Bunların kerkes tarafından ayni kat'iyyetle tatbik edilmemesinin sebebi, eser sâhibi imânlar tarafından gösterilen lüzum derecesi eser sâhibi imâmlar tarafından gösterilen lüzum derecesi edilmeleridir».

İngiliz müelliflerinden (Th. Thornton) un **«Etat actuel de la Turquie»** ismiyle Fransızcaya terceme edilip 1812 tarihinde iki cild olarak Paris'de neşrolunan eserinin ikinci cildinin 228 inci sahifesinde eski Türk seciyye ve ahlâkının nasıl teşekkül ettiği şöyle anlatılır:

«Türkün ahlâkî seciyyesi çocukluğunda iyilik telkinâtı alarak değil, muhitinde fenâlık görmiyerek teşekkül eder. Çünki Türkler ilk terbiyelerini analarıyla dadılarının gözleri önünde ve takayyütleriyle i'tinâları içinde alırlar: Bunlar o karmakarışık erkek cem'iyyetlerinden ayrı yaşadıkları için, fenâlık misallerinin sirâyet dâiresinden uzaktadırlar. Sâde bir din olay İslâmiyyeti Harem dâiresinde analarıyla babalarından öğrenirler».

Aynı cildin 291-296 ncı sahifelerinde de şu tafsilâta tesadüf edilir:

«İklimin mizâc üzerindeki maddî te'siri tamamiyle inkâr edilememekle beraber, bu muazzam ülkenin muh-

telif sâkinleri arasında başlıca değişiklik hududunu teşkil eden mânevî sebeplerin başta geldiği de inkâr edilemez. İslâm dininin sertliği sâliklerinin seciyyesine öyle bir titizlik vermektedir ki, işte o yüzden başka dinlerin mensuplarına karşı Müslümanlarda bir gurur hissi hâsıl olmaktadır. Böyle bir dinin ef'âl ve harekât sâhasında zarurî bir neticesi olan ağır-başlılık, kadınların mevcudiyyet ve sohbetinden hâsıl olan neş'e gibi hakikî bir muaddilden mahrumdur. Türkler umumiyetle durgun, mağmum ve ihtirassızdır; fakat tabiatlerindeki dâimi sükûn ihlâl edilecek olursa, kadınların müsekkin te'sirleri altında mülâyemet kesbetmemiş olan hırsları zabtedilmez bir şiddetle tezâhür eder. Ele avuca sığmaz bir cemâatin bütün hiddet ve şiddeti tek bir kişide toplanmış gibi görünür; galeyânı geçinceye kadar bütün râbıtalarıyla alâkalarını, her türlü tabiî ve mânevî mükellefiyyetlerini unutur ve hiçe sayar (Baron de Tott) Türkleri tasvir ederken soğukkanlılıkla irtikâbına cesaret edemiyecekleri cinâyetleri sarhoşluğun verdiği cür'etle işliyerek şöhret kazanmak istediklerinden bahseder: Fakat Türkler arasında sarhoşluk o kadar nâdir bir fezâhattir ki (De Tott)un bu umumî hükmü hususî bir vak'adan çıkardığı muhakkaktır. (Baron de Tott) dan daha eski bir müellif olan (Montalbanus)-un hakikate daha uygun olarak te'min ettiğine göre:

— Türkler arasında kavga ve döğüş nâdirdir. Hele katil ve cinâyet hiç bir zaman işidilmiş şey değildir; ayni bir meslekte ilerlemiye çalışan kimselerin birbirlerine karşı için için haset ve garaz gibi hisler beslemesi pek tabiî olmakla beraber, katil ve iftirâ gibi süflî vâsıtalarla bir rakîbin bertaraf edilip yerine geçilmesi ender görülmüş vak'alardandır.

Avrupa'da büyük bir titizlikle üzerlerinde durulan

ve neticeleri çok vâhim olan şeref ve nâmus asabiyyetlerinin Türk telâkkileri üzerindeki te'sirleri pek hafiftir. (Baron de Tott)un mülâhazası, hiddet ve şiddetlerini çok defa ağızlarına geleni söylemekle teskin ettikleri muhakkak olan Türklerden ziyâde Anadolu'nun garbındaki adalarda yaşayan İtalyanlarla Rumlara âid olsa gerektir. âğer hakaretin sarfedildiği yerde ve en çok kullanılan veyâhut o sırada tesâdüfen ele geçen silâhlarla yapılan bir mübârezeye (Düello) demek câizse, Türkiye'de düello âdeti sırf askerlerle kalyonculara münhasırdır...».

Gene ayni menbaın 323-324 üncü sahifelerinde de şu mühim nokta izâh edilir:

«Millî seciyyeyi halkın orta tabakasında, yâni san'atlarıyla yaşayan ve zenginlerle fakirler arasındaki mütevassıt zümreyi teşkil eden insanlar arasında aramalıyız. İşte bu tabakaya mensub olan Türkler arasında ictimâî ve âilevî faziletler, kendi ihtiyaçlarına ve bilhassa ilk Resuller devrine lâyık nâzigâne muâşeret kaidelerine uygun bir tahsil seviyyesiyle birleşir. Nâmuskârlık Türk tüccarının vasf-ı mümeyyizidir; hilekârlıklarına karşı hiç bir tedbir kâfi gelmiyen Yahudiden, Rumdan, Ermeniden Türkü ayırd eden işte bu vasfıdır. Rumlarla karışık olmayan Türk köylerinde hayatın ma'sûmiyyetiyle örf ve âdetlerin sâdeliği pek şâyân-ı dikkattir ve hîlekârlıkla dolandırıcılık oralarda tamamiyle mechuldür».

Buraya kadar gözden geçirdiğimiz menbâlarda tesbit olunan mühim noktalar şöyle sıralanabilir:

1 — Avrupa halkının Türk ırkına isnâd etmek i'tiyâdında bulunduğu barbarlık ve şeytânîlik kat'iyyen doğru olmayan bir avâm efsânesidir.

2 — Türkiye'de seciyye ve ahlâk ulviyyeti yalnız hakikî Türklere münhasırdır: Devşirmeler, mühtediler

ve diğer unsurlar her türlü fenâlıklar ve ahlâksızlıklar içindedir.

3 — Nâmuslu ve ulvî seciyyeli Türk, kendisine nasıl muâmele edilmesini isterse kendisi de başkalarına öyle muâmele etmekle mâruftur. Bu hususta cins ve mezhep tefrik etmez.

4 — Türkler arasında ihtikâr ve mürâbaha mechuldür ve Türk tüccarı ticarî nâmusuyla mâruftur.

5 — Dinlerine son derece bağlı olan ve seciyye ile ahlâk ulviyyetini işte o dinin esaslarından alan eski Türkler İslâmiyyeti bütün cihana yaymayı millî bir gaye ittihâz etmişlerdir.

6 — Türkler arasında vatan hâini görülmemiştir.

7 — İslâmiyetin men'ettiği sarhoşluk, kumar, düello, cinâyet, kibir ve azamet, cimrilik, kıskançlık, oburluk, hiddet ve şiddet, tenbellik, koğuculuk ve zinâ gibi fazâhatlerden eski Türk mileti tamamiyle münezzehtir.

8 — Türkler aralarındaki şahsî ihtilâfları umumiyyetle hakeme havâle suretiyle halletmeyi âdet ittihâz etmişlerdir: Bu hakem, ihtilâf esnâsında önlerine çıkan her hangi bir kimse bile olabilir.

9 — Eski Türkler tevâzu', iffet ve ismet, ibâdet, hayrât ve hasenât gibi İslâm esaslarına son derece riâyet ettikleri için, gürültülü maddî ihtiraslardan münezzehtirler.

10 — Eski Türk âilesi bir fazilet müessesesidir: İşte bundan dolayı Türk çocuğu atalarının ulvî ahlâkını ana-baba telkiniyle, değil, âile muhitini görmek suretiyle almıştır.

11 — Bâzı eski medeniyyetlerde görülmüş yüksek faziletleri Avrupa milletleri değil Türk mileti idâme etmiştir.

12 — Türk ahlâkının son zamanlarda bozulmasının başlıca âmilleri Türkiye'deki ahlâksız gayri-müslim unsurlardır.

VII

AĞIR BAŞLILIK, CİDDİYET VE VEKAR

Garp menbâlarında eski Türkler tevâzu' ve mahviyetleri kadar ağır-başlılıkları, ciddiyetleri ve Avrupalılar üzerinde çok derin te'sirler bırakan vekarlarıyla da mârufturlar. Bir çok müellifler bu ciddiyet ve vekarı eski Türk çocuklarında bile görüp hayretler içinde kalmışlardı. (Comte de Marsigli)nin Türk askerî teşkilâtı hakkındaki **«L'état militaire de l'Empire ottoman, ses progrès et sa décadence»** isimli eserinin 1732 La Haye tab'ının birinci cildinin 42 inci sahifesinin birinci sütununda eski Türk'ün ciddiyeti şöyle anlatılır:

«... Güldükleri nâdir görülür; konuşmaları gayet ciddîdir; işlerinden bahsederken çok kısa söz söylerler ve kendilerine de az kelimeyle merâm anlatılmasını isterler».

Osmanlı teşkilât ve müessesâtı hakkındaki büyük eseriyle meşhur İsveç sefiri (Mouradgea d'Ohsson) un **«Tableau général de l'Empire othoman»** ismindeki bu yedi ciltlik eserinin dördüncü cildinin 1791 de neşrolunan birinci kısmının 356 ncı sahifesinde «Yerden temannâ» âdeti anlatıldıktan sonra eski Türk vekarı hakkında şu kayde tesadüf edilir:

«Osmanlı-Türklerinin hemen hepsinin tavırlarıyla hâllerinde görülen vekar, medenî hayatın her türlü harîcî ef'âl ve harekâtında göze çarpan edeb ve terbiye ve

bilhassa mevki sâhiplerinin kıyâfet ihtişâmı bu selâm tarzının asâletini son derece tezyid etmektedir».

Ayni cildin 370 inci sahifesinde de bu nokta şöyle izâh edilmektedir:

«Şunu da i'tirâf etmeli ki, Müslüman-Türkler bu gibi nezâket ve terbiye kaidelerine ne kadar riâyet ederlerse etsinler, hepsinin müşterek hususiyyeti olan azamet ve vekar edâsını da muhâfaza etmekten geri kalmamaktadırlar. Bu hâlleri herbirinin mizâc, mevki ve me'mûriyyet farkına göre muhtelif şekillerde tezâhür etmektedir. Saray mensuplarında kibirle karışık bir azamet edâsı, vükelâ ve vüzerâda gayet asîlâne bir vekâr, ulemâda durgun, kuru ve pek ciddî bir ağır-başlılık, zâbıta âmirlerinde ve onlardan ziyâde me'murlarında sert, haşin ve hattâ vahşiyâne denilebilecek tavırlar göze çarpar».

Gene ayni eserin 402-403 üncü sahifelerinde de halkın hâli şöyle tasvir edilir:

«Senenin hiç bir mevsiminde bu milletin ölkesinde ne balo maskeleri, ne sokak dansları, ne karnaval eğlenceleri ve ne de başka memleketlerde dâimâ tesadüf edilen gürültülü halk şenlikleri görülebilir. Osmanlı-Türklerinin millî seciyyesini teşkil eden vekarın, ağır-başlılığın, durgunluğun tasviri kolay değildir. Dünyada huzur ve sükûna bundan daha müptelâ millet yoktur. Hiç bir şey muhayyilesini kurcalamaz, hiç bir şey heyecanlandırmaz. Ne kimseyi rahatsız eder, ne merak gösterir. Biraz fevkalâde bir şey ve meselâ bir ecnebi kıyâfeti, garip bir şey, tuhaf bir hayvan görecek olursa biraz durur, soğukkanlılıkla bakar, gülümser ve daha fazla oyalanmaya lüzum görmiyerek yoluna devam eder. Sokakta toplanmak, birini kovalamak, sevinç, veyâhut hayret taşkınlıklarına ka-

pılmak gibi hâller hiç bir Müslüman (=Türk) *şehrinde halk arasında bile hiç bir zaman görülmiyen hareketlerdir».*

Bundan evvel de bahsi geçen İngiliz müelliflerinden (Th. Thornton)un **«Etat actuel de la Turquie»** ismiyle Fransızcaya terceme edilen iki ciltlik eserinin 1812 Paris tab'ının ikinci cildinin 226 ncı sahifesinde:

«Türkler ağır-başlı ve düşüncelidirler».

denildikten sonra, 311 inci sahifede bu ağır-başlılık şöyle tavzih edilir:

«Türklerin umumî vasıfları olan ağır-başlılıkla vekar, nezâket tezâhürleriyle selâmlaşma merâsimlerine büyük bir heybet ve mehâbet izâfe eder».

Ayni eserin 314 üncü sahifesinde de şu izâhata tesadüf edilir:

«Türkler ağır-başlı ve sâkin görünürler: Bütün eğlenceleri sükûnet içinde geçen şeylerdir; neş'e ve şetâretin gürültülü tezâhürlerini çılgınlık sayarlar; hattâ sükûttan zevk alırlar; hareketlerinin ağırlığında bir haşmet ifâdesi bulurlar; hayatlarının ciddî işler hâricindeki her ânını istirâhatle geçirirler; erken yatıp gün doğmadan kalkarlar».

(Amédée Jaubert)in **«Voyage en Arménie et en Perse»** ismindeki eserinin 1821 Paris tab'ının 298-299 uncu sahifelerinde de âile muhitinde baba vekarı şöyle tasvir edilir:

«... Baba nüfuzu bizdekinden daha kuvvetli olduğu için, oğullar sebeb-i hayatlarına karşı hep ayni şekilde hareket ederler. Pek erkenden o kadar derin bir hürmete

alışırlar ki, bir yabancı o hâli görünce onları evin uşakları zannedebilir. Babalarının huzurunda ayakta durup sükût içinde emirlerini beklerler. Sofrasına kabul edilmezler; yalnız yemekte hizmet ederler Evlendikleri gün bile düğün ziyâfetine iştirâk ettirilmezler: Bizim kendi gözlerimizle gördüklerimiz işte bunlardır».

(Charles Mac-Farlene) ın Fransızca nüshası 1829 tarihinde Paris'de neşredilmiş olan **«Constantinople et la Turquie»** ismindeki iki ciltlik eserinin birinci cildinin 303 üncü sahifesinde müellifin Mağnisa'da dinlediği meddahtan bahsedilirken eski Türk vekarına şöyle temâs edilir:

«Türklerin çehreleri eğlence anlarında bile bir vekâr ifâdesi muhâfaza ediyor: Onun için, umumiyyetle ciddî olan o yüz çizgilerinde gülmenin istinâî bir hususiyyet teşkil eden tuhaf bir hâli vardır».

(A. Ubicini) nin **«La Turquie actuelle»** ismindeki kıymetli eserinin 1855 Paris tab'ının 114 üncü sahifesinde Sultan Mecid'in bir bayram selâmlığından bahsedilirken seyirci ahâlinin hâli şöyle anlatılmaktadır:

«... Ne kargaşalık oldu, ne gürültü oldu. Türklere yakışacak surette her şey ciddiyyet ve vekar içinde cereyan etti».

Ayni eserin 172 nci sahifesinde müellif Cihan seraskeri Rızâ Paşa'ya takdim edilişinden bahsederken de Türk vekarına temâs etmektedir:

«... Eğer Osmanlıların simâlarına dinî fikirlerinden aksedeh azamet ifâdesini daha evvel tedkik etmiş olmasaydım, paşanın ikbâl devrinin mebâdîsi hakkında aldığım mâlûmâttan sonra etvârındaki müstesnâ vekar daha fazla nazar-ı dikkatimi celbederdi».

Gene ayni menbaın 288 inci sahifesinde de Türk milletinden bahsedilirken şu mühim kayde tesadüf edilir:

«Bu azametli ve ciddî millette ne benlik dâiyesi, ne dedikodu korkusu vardır. Her şeyde Allâhın takdirine tâbi' olan Osmanlı-Türkü başka memleketlerde dâimî bir teessür veyâ istihzâ mevzûu teşkil eden şeyleri tevekkülle sîneye çeker».

(Ubicini) bu millî vekarı halk tabakasında ve meselâ kayıkçılarda bile tesbit etmiştir (S. 342) :

«... Umumiyyetle yakışıklı, mütenâsip endamlı ve son derece temizdirler. Gıdâları bol değildir ama sıhhîdir. Yegâne içkileri sudan ibarettir. Tahsillerine gelince umumiyyetle pek sathîdir; fakat kendi mesleklerine âit mâlûmâtları mükemmeldir ve her şeyden evvel Müslümanlığın hususiyyetleri olan o zarif incelikle o nâzigâne vekara sâhib oldukları için, bizim büyük şehirlerimizdeki esnaf takımının kaba tavırları ve lâübâlîlikleriyle bunların kibarlıkları arasında dağlar kadar fark vardır».

Eserlerinde Türk düşmanlığına kapılmaktan kendilerini alamamış olan Fransız müelliflerinden (Henri Mathieu) bile **«La Turquie et ses différents peuples»** ismindeki iki ciltlik eserinin 1857 Paris tab'ının ikinci cildinin 51 inci sahifesinde eski Türk vekarını şöyle i'tirâf etmektedir:

«En aşağı tabakadan yüksek bir mevkie çıkan bir Osmanlı-Türkü bile yeni makamının icâb ettirdiği azamet ve vekarı derhal takınıverir; mâlûmât itibariyle de selefinin seviyyesinden aşağı kalmıyacağından dâima emindir. İster kulübeden Dîvâna çıksın, ister Dîvândan inip zavallının biri hâline gelsin, hiç bir zaman sükûnetini kaybetmez».

Meşhur Fransız şâiri (Théophile Gautier) nin **«Constantinople»** ismindeki Istanbul seyâhatnâmesinin 1910 Paris tab'ının 96 ıncı sahifesinde eski kayıkların hafifliğiyle Türk ağırbaşlılığ arasında tuhaf bir münâsebet sezilmektedir:

«Kayığın arka tarafında ve arkadaşının yanında bir mindere oturmuş, sükût içinde ve en mutlâk bir hareketsizlikle o muhteşem manzarayı seyre dalmıştım: Çünki Türk ağır-başlılığına göre hisaplanmış olan bu daracık tekneleri devirmiye en hafif bir hareket bile kâfiydi».

Garp müellifleri Ağır-başlılık, Ciddiyet ve Vekar gibi meziyyetleri eski Türk çocuklarında bile görüp hayretle bahsetmişlerdir; meselâ doktor (A. Brayer) nin **«Neuf années à Constantinople»** ismindeki kıymetli eserinin 1836 Paris tab'ının birinci cildinin 224-225 inci sahifelerinde şu izâhâta tesadüf edilir:

«Eğr seyyahın biri yazın öğleden sonra Boğaz-içi'nin her iki sâhilinde sık sık görülen güzel yerlerden birine doğru gidecek olursa, pek bâriz bir merakla gözlerini dikmemek şartiyle etrâfına bakınca çınar ağaçlarının gölgelendirdiği ve gezmiye gelenlerin harâretini teskin eden çeşme sularının serinlik verdiği bir sed üstündeki köşelerin harem kadınları tarafından işgal edilmiş olduğunu görür. Bunların içindeki genç annenin son yavrusuna zarif bir tevâzu' içinde meme verip okşadığı ve daha büyük çocuklarına bakmak vazifesini de kendi annesine bıraktığı görülür. Bu çocuklar arasında gürültülü oyunlardan, hızlı koşmacalardan, çığlıklardan, itişip kakışmalardan ve hele küfürlerle tokat ve yumruk darbelerinden eser bile görülemez. Bunlar İslâm terbiyesiyle ıslâh edilmiş oldukları için, o kadar sâkin sâkin eğlenirler ki, sesleri bile güç duyulur. Anne-anneleri kendi zamanına âit men-

kabeler anlatır; hayat tecribelerini öğretir ve ata-sözleriyle bitirdiği kıssaları hâtiften nidâ gibi dinlenir».

Biraz evvel bahsi geçen (Ubicini) de ayni eserinin 283-284 üncü sahifelerinde eski Türk çocuğunun sükûn ve vekarını şöyle anlatır:

«Türk çocukları başka memleketlerdekilere benzemezler. Ne gürültü ederler, ne de ağlayıp dururlar. Şark'da geçirdiğim üç seneye yakın zaman zarfında hiç bir Türk çocuğunun bağırıp çağırdığını işitmedim. Mektebe gittiklerini gördüğüm yavruların tavırları sâkin, yürüyüşleri tıpkı yaşlı başlı Osmanlılar gibi vekurâneydi».

Buraya kadar gözden geçirdiğimiz Garp menbâlarında tesbit edilen mühim noktalar şöyle sıralanabilir:

1 — Eski Türkler ciddiyet ve vekarlarıyla ağır-başlılıklarından dolayı kahkahalarla gülmezler, yalnız gülümsemekle iktifâ ederlerdi: Bu hâl onlarda âdetâ tabiat hâline gelmişti.

2 — Eğlencelerde bile ağır-başlılıklarını muhâfaza ederlerdi.

3 — O vekur insanlar gevezelikten nefret ederler, fikirlerini kısa sözlerle vecîz bir surette ifâde ederler ve kendilerine de öyle hitâb edilmesini isterlerdi.

4 — Ağır-başlı oldukları için heyecanlanmazlar ve gürültüden, bağırıp çağırmadan hoşlanmazlardı.

5 — İşte bundan dolayı Türkiye sokaklarında gürültü, koğalama, taşkınlık, coşkunluk, naara atma vesâire gibi sahnelere tesadüf edilmezdi.

6 — Âile muhitindeki kaba vekarı, çocuk terbiyesinde en mühim âmillerdendi.

7 — Bütün eski Türklerde ciddiyet ve vekarın verdiği asîlâne bir haşmet ve heybet vardı: Türkiye'ye gelen

ecnebîlerin en çok gözlerine çarpan millî hususiyyetlerden biri de işte bu hâldi.

8 — Bu zarif ağır-başlılıkla vekar yalnız yüksek tabakaya münhasır değildi: Ayni hâl bilâ istisnâ bütün halk tabakalarına şâmildi.

9 — Avrupa kayıkçılarının terbiyesizlikleri ve kavgacılıklarıyla şöhret bulmuş olmalarını mukabil, eski Türk kayıkçıları terbiye ve nezâketleri, temizlikleri, vekar ve ciddiyyetlerinin zarâfetiyle nazar-ı-dikkati celbederlerdi.

10 — Ağır-başlılık, ciddiyet ve vekar yalnız büyüklere de münhasır değildi; küçük çocuklar bile ağır-başlı, ciddî ve vekur oldukları için gürültü ve patırtı etmezler, yavaş konuşurlar ve kimseyi rahatsız etmiyecek oyunlar oynarlardı.

VIII

AİLE TERBİYESİNİN ESASLARI: BÜYÜKLERE HÜRMET VE İTÂAT, KÜÇÜKLERE ŞEFKAT VE MUHABBET

Milletin temeli demek olan eski Türk âile müessesesinin ahlâkî temizliğiyle sarsılmaz sağlamlığı Garp menbâlarında uzun akisler bırakarak şerefi bir şöhret bulmuştur. Bu hususta küçük bir fikir vermek için bu menbâlardan bâzılarını gözden geçirmekle iktifâ edeceğiz. Eski Türklerde âile sağlamlığını te'min eden başlıca âmil, efrâdı arasındaki müsâvâtsızlıktır: **«Büyüğe hürmet, küçüğe şefkat»** şeklindeki ata-sözü işte bu müsâvâtsızlığın vecîz bir ifâdesi demektir. Baba, evin içinde bir kral ve ana da kraliçe vaziyetindedir: Küçükler onlara karşı hem hürmet ve itâat, hem her türlü hizmetle mükelleftir; hattâ, eğer ayrı yerlerde veyâhut muhtelif şehirlerde yaşıyorlarsa, küçükler için **«Sıla»**, yâni ana-babanın olduğu yere gidip onları ziyâret mecburiyyeti bile vardır. Osmanlı devletine ihânetiyle meşhur Boğdan beyi (Demetrius Cantimir) in **«Histoire de l'Empire ottoman»** ismiyle Fransızcaya terceme edilen meşhur eserinin 1743 Paris tab'ının Birinci cildinin 154 üncü sahifesinin birinci sütununda bu nokta şöyle izah edilir:

«Türkler uzun bir gaybûbetten sonra eğer maddî imkânları varsa babalarını veyâhut vatanlarını ziyâret etmek üzere sılaya gitmekle şer'an mükelleftirler. Bu hu-

susun ihmâli Allâhın emrine itâatsizlik sayılır. Bir darb-ı mesele göre müsâit zamanda sıla için vatanıyla ana-babasını ziyârete gitmek, hacc için Mekke'ye gitmek kadar mühim bir vazifedir. İşte bundan dolayı bir uşak efendisinden sılaya gitme müsâadesini istiyecek olursa, efendi uşağını günahını yüklenmeksizin bu müsâadeyi vermemezlik edemez».

Türk düşmanlığını her vesileyle ızhâr etmekten âdetâ zevk alan Fransız müelliflerinden (Guer) in **«Moeurs et usages des Turcs»** ismindeki iki ciltlik eserinin 1746-1747 Paris tab'ının birinci cildinin 374 üncü sahifesinde müellifin düşmanlığı, mevzûumuz itibariyle hakikatin i'tirâfına mâni' olamamıştır:

«Netice olarak şunu söyliyebiliriz ki, dünyanın bütün diğer milletleri gibi Türklerin de iyi ve fenâ haslatları vardır; onların millî seciyyesine fenâ haslatlar hâkim olmakla beraber, iyilerinden de büsbütün mahrum değillerdir. Ez-cümle analarıyla babalarına karşı besledikleri hürmet bilhassa şâyân-ı takdirdir. İstanbul'da tabiatin yüzünü kızartacak derecede çığırından çıkmış evlâtlar az görülür: Türkler arasında bir âile reisinin çocukları üzerindeki nüfuz ve i'tibârı, ilk resullerin evlâtları üzerinde hâiz oldukları hâkimiyyetin aynidir».

Gene Türk düşmanlarından ve İngiltere'nin Istanbul sefirlerinden (Sir James Porter) in **«Observations sur la religion, les loix, le gouvernement et les moeurs des Turcs»** ismiyle Fransızcaya terceme edilip 1769 tarihinde Londra'da neşrolunan iki ciltlik eserinin ikinci cildinin 58 inci sahifesinde de şu kayde tesadüf edilir:

«Türklerde baba sevgisi çok kuvvetlidir; onun için çocuklarda sonsuz bir itâat ve inkıyâd ile beraber evlât-

lık vazifesiyle alâkadar olabilecek her şeye karşı sarsılmaz bir merbutiyyet görülür: Bu terbiye tarzının neticesi olarak Türklerde büyüklerine karşı son derece saygı ve yaşları ilerledikçe ihtiyarlara karşı büyük bir hürmet hâsıl olmaktadır. Onlara karşı bütün hareketlerinde gösterdikleri çekingenliğin ve erkekliğe karşı duydukları eşsiz hürmetin sebebi, belki de bu i'tiyadlarıyla beraber henüz pek küçükken kadınlardan uzaklaştırılmış olmalarından mütevellittir».

Fransız müelliflerinden (A. Castellan) ın 1811 de neşrolunan **«Lettres sur la Grèce,l'Hellespont et Constantinople»** ismindeki eserinin ikinci cildinin 227 inci sahifesinde bu yoldaki Türk iyiliği şöyle ifâde edilir:

«Türkler ihtiyarlarla çocuklara hürmet ve riâyet gösterirler ve hattâ iyiliklerini hayvanlara bile teşmil ederler».

(Dr. A. Brayer) nin **«Neuf années à Constantinople»** ismindeki kıymetli eserinin 1836 Paris tab'ının birinci cildinin 224 üncü sahifesinde eski Türkün evlât sevgisi şöyle izâh edilir:

«Erkeklerde de, kadınlarda da evlât sevgisi çok bârizdir. Türklerin hafta tâtiline tesadüf eden Cuma günü ve bilhassa Ramazan ve Bayram günleri sokaklarda Müslüman-Türkün göğsünü kabartan oğlunun elinden tutup ağır ağır gezdirdiği, çocuk yorulunca kucağına aldığı, daîmâ devam ettiği kahvenin pikesinde yanına oturtup şefkatle hitâb ettiği, evlâdına tam bir ana takayyüdiyle baktığı, ihtiyarlarından gençlerine kadar bütün diğer Müslüman-Türklerin de çubuklarını bırakıp çocuğa alâkayla baktıkları ve ilerde (İnşallah) ihtiyarlık desteği olacak bir oğul sâhibi olduğu için babayı tebrik ettikleri görülür».

Ayni menbaın 225-226 ıncı sahifelerinde de eski Türk ve Frenk çocuklarının farkı şöyle anlatılmaktadır:

«Türkiye'de analarla babaların ve ninelerle büyük ninelerin çocuklarına en tatlı sözlerle hitâb edip en candan ihtimamlarla baktıklarını yukarda görmüştük. Bu şefkat tezâhürlerine başka memleketlerde de tesâdüf edilir; fakat arada dağlar kadar fark vardır! Bir takım vâhî menfaat kaygıları, eğlence düşkünlükleri, çok defa kadınların da iştirâk ettikleri ticarî muâmele gaileleri, hâsılı başka memleketlerin her şeyleri çocuklara karşı şefkatlerini azalttığı hâlde, harem hayatı bilâkis bütün bu hislerin bir merkezde toplanıp artmasını te'min etmektedir. İşte bundan dolayı Türkiye'de çocuklar yetişip adam oldukları zaman analarıyla babalarını yanlarında bulundurmakla iftihâr ettikleri ve küçükken onlardan gördükleri şefkate mukabele etmekle bahtiyâr oldukları hâlde, başka memleketlerde çok defa çocuklar olgunluk çağına girer girmez analarıyla babalarından ayrılmakta, mâlî menfaatleri hususunda onlarla çekişe çekişe münâkaşa etmekte ve hattâ bâzan kendileri refâh içinde yaşadıkları hâlde onları sefâlete yakın bir hayat içinde bırakmakta ve zavallılara karşı âdetâ yabancılaşmaktadırlar».

(A. Ubicini) nin bundan evvel de bahsi geçen **«La Turquie actuelle»** ismindeki güzel eserinin 1855 Paris tab'ının 343 üncü sahifesinde ihtiyar bir kayıkçıdan bahsedilirken şu mühim kayde tesadüf edilir:

«... Bu san'at pîri müşâvirlik ve hakemlik vazifelerini de îfâ etmekte ve ihtiyarlık Türkiye'de olduğu kadar hiç bir yerde hürmete mazhar olmadığı için, günlerini pek tatlı geçirmektedir».

Ayni menbaın 284-286 inci sahifelerinde de eski

Türklerde âile müessesesinin sağlamlığı şöyle izâh edilmektedir:

«... Çocuklarını bundan daha fazla takayyüd ve şefkat içinde yaşatan bir memleket bilmiyorum; işin garibi, bütün bu şefkatlerle ihtimamların anadan fazla babada derinleşmiş görünmesidir. (Müslümanların tâtil günü olan) *Cumâ günleri veyâhut bir bayram günü Osmanlı-Türkünün oğlunu elinden tutup sokakta gezdirmesi, adımlarını çocuğun adımlarına göre ayarlaması, yorulduğunu görünce omuzlarına alması veyâhut bir aralık dinlendiği kahve pikesinde yanına oturtup en derin şefkatla konuşarak çocuğun bütün hareketlerini dikkatle tâkib etmesi görülecek şeydir: O sırada etrâfındaki gençlerle ihtiyarlar çubuklarını bırakırlar, onlar da hep birden çocuğa gülümserler ve ilerde (İnşallah) ihtiyarlık çağının desteği olacak bir oğul sâhibi olduğu için babayı tebrik ederler.*

Çocukların yaşları ilerledikçe bu şefkat artık taşkınlık şeklinden çıkıp baba nüfuzunun idâmesini te'min edecek bir ciddiyyet ve vekara inkılâb eder; gençler artık babalarının huzuruna hep önlerine bakarak mütevâzı' ve mutî' bir tavırla çıkabilirler. Babaları emretmedikçe oturmazlar. Sofrada hep ona hizmet ederler. Analarıyla babalarına hitâb ederken (Ağa baba), (Nine kadın) derler: Bu tâbirler İtalyancanın (signor padre) ve (Signora madre) kelimelerine tekabül eder.

Doktor (Clot Bey) den öğrendiğimize göre çoluk-çocuk sâhibi olan İbrahim Paşa tıpkı kendi babası gibi vezir olduğu ve hattâ Mekke valisi sıfatiyle devletin en mühim vilâyetinde bulunmak itibariyle daha yüksek bir mertebe işgal ettiği halde, Mehmet Ali'ye karşı hep ayni nâçizâne itâat ve inkıyâd ile muâmele edermiş. Erkek ve kız kardeşler arasında da yaş esasına istinâd eden bir merâ-

tip silsilesi vardır: Küçükler kendilerinden daha yaşlı olanlara karşı bir takım hürmet ve itâat vazifeleriyle mükelleftir. Âilede babadan sonra ikinci mertebeyi işgal eden ağabey, babası ölünce âile reisi olur. Bu vaziyet, Kitâb-ı Mukaddes'in bize tasvir ettiği eski zaman levhasının tamamiyle aynidir.

Anayla baba çocuklarının yaşlarıyla mevki'lerine bakmaksızın hepsini dâimâ göbek-adlarıyla (Ali), (Leylâ), (Süleyman), (Fatma) vesâire diye çağırırlar.

İşte bir tarafta bu hürmeti, bir tarafta da o dâimî şefkati görünce, Türkiye'de âile mevcud olmadığı hakkındaki saçma-sapan fikrin nasıl olup da zihinlerde yer tutabildiğini düşünmiye başladım. Filhakika Türkiye'de tamamiyle Avrupa tarzında bir âile mevcud değildir: Orada âile muâsır cem'iyyetlerden ziyâde eski zaman teşkilâtına yakındır. Ama öyle olursa ne olur? Bir çok hususlarda Şark hâlâ ilk resuller devrinde olduğu gibidir: Acabâ âile denilen müessese bize cem'iyyetin temeli şeklinde değil, bil-âkis cem'iyyetin ta kendisi şeklinde göründüğü o eski zamanlarda olduğu kadar hangi devirde sağlam esaslara dayanmıştır?».

Yukarıda gözden geçirdiğimiz menbâların eski Türk âile müessesesi hakkında tesbit ettikleri başlıca noktalar şöyle sıralanabilir:

1 — Büyüğe hürmet ve küçüğe şefkat» esası yalnız çocuklara ve çocukluk çağına münhasır değildir: Büyüyüp hayata atılan evlâtlar da ana-babaya dâimâ hürmet ve itâatle mükelleftir ve hattâ bu mükellefiyyet «Sıla» mecburiyetine bile dayanacak kadar kuvvetlidir.

2 — Eski Türklerde «Sıla» vatanla ana- babaya münhasır olmak itibariyle, Âile ile Vatan ayni kudsiyyeti hâiz demektir.

3 — Çocuğun hayatı iki devreye ayrılabilir: Küçük yaşlarda mutlâk bir şefkat gördükten sonra, gençlik çağına girince mutlâk bir baba nüfuz ve hâkimiyyeti altına girmektedir: Bu vaziyet, ilk resuller devrini hatırlatır.

4 — Bu terbiye tarzı, bütün ihtiyarlara ve ihtiyarlığa hürmet şuûriyle neticelenmiştir: İşte bundan dolayı eski Türklerde ihtiyarlık âdetâ bir rütbe ve imtiyaz vaziyetindedir.

5 — Eski Türk gençliği arasında yüz kızartıcı hareketler görülmemesi işte bundandır.

6 — Büyüklerin küçüklere karşı gösterdikleri sevgi ve şefkat de âdetâ bir hürmet derecesindedir.

7 — Avrupa'da ana-baba ile evlât münasebetlerinin düzgünlük devri çocuğun hayata atılışına kadar devam edip ondan sonra bozulmakta olduğu için, Garp âile müessesesi eski Türk âilesi kadar sağlam değildir.

IX

İYİLİK, İNSÂNİYET, MERHAMET VE TAASSUPSUZLUK

Eski Türkün iyiliğini, insâniyyetini, sonsuz merhamet hissini ve bütün dinlerde milletlere karşı taassupsuzluğunun esirleri bile azat kabul etmiyecek hâle getirdiğini Türk düşmanlığıyla şöhret bulmuş Garp müellifleri bile teslim ve i'tirâf etmektedirler. Bu hususta umumî bir fikir vermek için şimdi evvelâ iyilik ve insâniyyet mevzuuna ve ondan sonra da Taassupsuzluk bahsine âit izahlardan bâzılarını gözden geçireceğiz.

On-yedinci asırda Lâtin harfleriyle Türkçe metinler neşretmiş olan Fransız seyyâhı (Du Loir) in 1654 tarihinde Paris'de neşredilmiş olan **«Les voyages du sieur Du Loir»** ismindeki kıymetli seyâhatnâmesinin 166 ıncı sahifesinde şu izâhâta tesadüf edilir:

«... Türklere gelince, size şunu söyliyebilirim ki, onları bâzı kimselerin tasavvur ettikleri gibi kaba ve vahşî zannetmemelidir; eğer örf ve âdet sâhasında hakkaaniyyet nezâketen daha mühimse, her halde Türkler de bizim kadar iyi adamlardır... Yaradılıştan iyidirler; bu hâllerini iklimin te'sirinden mütevellit zannetmemelidir; çünki Rumlar da ayni memlekette dünyaya geldikleri hâlde mizâc itibariyle Türklerden o kadar farklıdırlar ki, atalarının ancak fenâ huylarına, yâni hîlekârlıklarına, hâinliklerine ve benlik gururuna vâris olmuşlardır. Türkler bil-akis son derece samimî ve mütevâzı' insanlardır;

hemen her ferdi her yerde ihtiras ve cimrilikle ma'lûl olan saray adamları (=Devşirmeler) *istisnâ edilmek şartiyle, Türklerin en bâriz vasıfları sâdelik ve hulûs ile misli görülmemiş bir açık-yürekliliktir».*

(Mouradgea d'Ohsson) un **«Tableau général de l'Empire othoman»** ismindeki meşhur eserinin 1792 de neşrolunan dördüncü cildinin birinci kısmının 300-304 üncü sahifelerinde eski Türk iyiliklerinden şöyle bahsedilir:

«Bu eserin birinci cildinde de gördüğümüz gibi Müslümanlar servetlerinin bir kısmını felâketzedelerin tesliyesine ve fakirlerin ihtiyaçlarını te'mine mahsus hayır müesseseleriyle hasenât işlerine bağışlamayı vazife bilirler: Her halde bu müessesât-ı hayriyyenin İslâmiyyet esaslarından mütevellid olduğunda hiç şüphe yoktur. İnsâniyyet, hayrât ve hasenât ve müsâfirperverlik gibi asırlardanberi Müslüman miletlerin en bâriz vasfını teşkil eden meziyyetler bunların tâbi' oldukları kanunların en tabiî neticeleridir.

Cem'iyyet hayatı yaşayan insanın bu ana faziletleri hakkında Kur'ânın en mühim âyetleri işte şunlardır:

— Ey mü'minler! Allâha ibâdet edin ve fukarâya sadaka verin; yaptığınız iyiliklerin mükâfatını Allâh size ihsan edecektir, çünki Allâh sizin bütün ef'âl ve harekâtınızı görmektedir.

— Allâhını seven mü'min hemcinsini de sevmelidir: Akrabâsına, yetimlere, dullara, fakirlere, yolculara, yabancılara, esirlere, velhâsıl hasenâtına muhtâc olanların hepsine yardım etmekle mükelleftir.

— İyilik edin; Allâh iyilik edenleri sever.

— Gece, gündüz, gizlice ve açıkça sadaka verin; mükâfâtını Allâhın elinden alacaksınız.

— Ey mü'minler! sadakalarınızla kazandığınız sevâbı dedi-koduyla, azamet taslamakla veyâ haksızlıkla zâyi' etmeyin.

— Hayrât ve hasenâtını göstermek iyidir ama herkesin gözünden saklamak daha iyidir: Onlar günahlarınızı giderir, zîrâ Rabbiniz insanların bilcümle a'mâl ve ef'âlinin şâhididir.

— Hasis Allâhın verdiği ni'metleri bir teveccüh eseri saymamalıdır, çünki eğer onları iyi kullanmıyacak olursa, felâketine sebeb olacaktır: Cimrilikle biriktirdiği mallar Mahşer gününde boynuna asılacaktır.

— Fakirden uzaklaşacak olursan, bâri tatlı sözlerle uzaklaş.

Kur'âna imân edenlerin zihinleriyle hâfızalarına derinden derine nakşolan bu düsturlar, onları yeryüzündeki milletlerin en insâniyyetperverleri ve en hayır severleri hâline getirmiştir.

Aralarında umumiyyetle tatbik ettikleri bu faziletlere rağmen eğer hâlâ yabancılara gaddar ve barbar gibi görünüyorlarsa, bunun sebebi sırf harb zamanlarındaki şiddetleriyle taşkınlıklarına göre hüküm verilmesidir: Hılkaten cengâver olan ve düşmanlarını şahsından ziyâde diniyle imânına düşman gören Müslümanın (=Müslüman Türkün) *işte o zaman mizâcının şiddetiyle taassubunun te'sirine kapıldığı doğrudur; zabt-u-rabtı mükemmel milletlerin ordugâhlarında bile riâyet ettikleri Hukuk-ı-düvel esaslarından bîhaberdir. Fakat, askerlik kanunlarından bahsederken görüleceği gibi, onların haklı tenkidlere uğrayan taşkınlıkları Kur'ân esaslarından mütevellit sayılacak şeyler değildir. Bu gibi hareketler askerin itâatsizliğinden, bilhassa muzaffer olduğu zaman gösterdiği gaddarlıktan ve İslâm kanunlarıyla hiç bir alâkası olmayan daha bir çok vaziyetlerden mütevellit şeylerdir.*

Milletlerin seciyyeleri silâh şakırtılarıyla harp kızgınlıkları içinde tâyin ve tesbit edilemez. Medeniyyetleri ve askerî inzıbâtlarının sıkılığı bakımından en ileri gelen milletler bile askerlerinin taşkınlıklarına her zaman hâkim olup haydutluklarının önüne geçebileceklerini iddia edebilirler mi? İşte bundan dolayı eğer Osmanlı-Türklerini tanımak, faziletlerini takdir etmek ve kanunlarının seciyyeleriyle hareketleri üzerindeki te'sirleri hakkında bir hüküm vermek isteniyorsa, onları sulh içinde müşâhedeye tâbi' tutmak ve örfleriyle âdetlerini tedkik etmek lâzımdır.

Filhakika Türkler silâhları ellerinde bulundukça ve bilhassa zafer sarhoşu oldukça ne kadar mağrur ve gaddâr olurlarsa, sulh ve sükûn içinde de tabiatın iyi te'sirlerine o kadar tâbi' ve münkâd olurlar. Harp zamanlarında insanı çileden çıkaracak gaddarlıklardan çekinmiyen bu adamlar sulh olunca şahsî işlerine koyulup hakikî seciyyelerini teşkil eden hayırseverlikle insâniyyetperverliğe kavuşmakta gecikmezler. Bütün hareketlerinde âmil olan bu hisler Türk milletinin her ferdine şâmildir; yüreklerinde o kadar deriden derine nakşolup kalmıştır ki, çok defa zengin âilelere zulmeden mevki' sâhipleri bile fakr-u-ihtiyâca istinadgâh olurlar; en fenâ ve en hasis vatandaş bile fukarâya mütemâdiyen sadaka dağıtmayı mukaddes bir vazife bilir».

1793 tarihinde Istanbul'a gönderilen bir Rus sefâret hey'eti erkânından anonim bir müellifin Almanca eserinden (L. H. Delamarre) ın **«Voyage en Krimée, suivi de la Relation de l'Ambassade envoyée de Petersbourg à Constantinople»** ismiyle 1802 de neşrettiği Fransızca tercemenin 208-209 uncu sahifelerinde de şu kayde tesadüf edilmektedir:

«Bütün gezintilerimde Türklerin hatırşinaslıklarıyla lûtufkârlıklarını gösteren bir çok vaziyetlerle karşılaştım. Şâhid olduğum muhtelif deliller beni bu milletin iyi kalpli ve insanı minnetdâr edecek hareketlere pek meyyâl olduğuna ve tenkid edilen tenbelliğiyle gevşekliğinin de iklim te'sirinden mütevelli bulunduğuna iknâ' etmiş oldu. Türk, tahkir edildiği ve kıskançlık hisleri tahrik olunduğu zaman müdhiş bir mahlûk olur; galeyânına sebeb olan hiddetin yegâne teskin çâresini düşmanın kanında bulur. Istanbul civârındaki gezintilerimde ben hep bu milletin lûtufkârlığıyla müsâfirperverlik aşkına şâhid oldum. Rastgeldiğim hangi Türke yol sorsam, hemen bana rehberlik etmek teklifinde bulunuyor, yiyecek ve içecek şeyler hususunda elinden gelen ikramda kusur etmemek suretiyle de hep ayni kibarlığı gösteriyordu».

Bundan evvel de bahsi geçmiş olan (Amédée Jaubert) in **«Voyage en Arménie et en Perse»** ismindeki eserinin 1821 Paris tab'ının 315-316 ıncı sahifelerinde de bütün Türk iyilikleri hep birer kötülükle izâh edilir:

Türkler din asabiyyetini en yüksek derecesine vardırırlar. Müsâfirperverlikle âlîcenaplıkta gösterişe ve vekar ile ciddiyyette i'tiyâda tâbi'dirler. Kusur olarak istihfafkâr, müteazzım ve harîs olduklarından bahsedilebilir (!); fakat, servet hırsına müptelâ oldukları halde, kat'iyyen bezirgân ruhlu değillerdir. O kadar medhedilen doğruluklarıyla hüsn-i-niyyetlerinin menbaı meşkûk bir üstünlük hissidir ve iftihâr ettikleri cömertliklerinin menşei de gururlarıdır. Fazla olarak sabırlı ve cesur olmak itibariyle büyük işlerle âlîcenâbâne hareketler yapacak kabiliyyettedirler».

Dr. (A. Brayer) nin **Neuf années à Constantinople»**

ismiyle 1836 da Paris'de neşrolunan iki ciltlik eserinin birinci cildinin 281-287 inci sahifelerinde de şu tafsilâta tesadüf edilir:

«Müslüman-Türklerin barbarlığı hakkında bir çok müelliflerin yazdıkları yazılara rağmen, bütün bu iddiâların aksini isbât eden vâkıalar ortadadır. Dinin mânen zencirlemiş olduğu hakikî Müslümanlar, ancak onun kendilerine çizmiş olduğu dâire dâhilinde hareket edebilirler; Kur'ânın onlara tekrar tekrar verdiği emirler şunlardır:

— Gece, gündüz, gizlice ve açıkça sadaka verin; mükâfâtını Allâhın elinden alacaksınız; ölüm haşyetleriyle kabir azâplarından masun kalacaksınız.

— Bir sadakanın yüz sevâbı vardır.

— Akrabâya, yetimlere, fakirlere, yolculara, esirlere ve avuçlarını açanlara yardım etmelidir.

— Daha fazlasını koparmak niyyetiyle vermeyin.

— Eğer borçlunuz size borcunu vermekte müşkilât çekerse, mühletini uzatın; fakat eğer daha iyisini yapmak isterseniz, borcunu bağışlayın.

Ticaretiniz ve işlerinizden doğan gaileniz size hiç bir zaman Allâhınızı unutturmamalıdır. İbâdetinizle sadakanızı ihmâl etmeyin.

— İntikam hiç bir zaman hakareti tecâvuz etmemelidir; fakat affetmesini bilen âlîcenâb insanın mükâfâtı, şiddetten ikrâh eden Allâhın elinde müemmendir. Hiddet taşkınlıklarına hâkim olarak hemcinslerinizi affetmiye gayret edin. İyilik hiç bir zaman zâil olmaz, kötülükse ebediyyete kadar aksedip gider.

— Kölelerinizle câriyelerinizin iyilerini birbiriyle evlendirin; içlerinden sâdık olanlar ne zaman isterlerse azad kâğıtlarını verin; servetinizin bir kısmını da onlara bağışlayın.

— Başkalarının kusurlarını teşhir etmekten zevk

almayın. Koğucular müdhiş bir âzâd ile ta'zîb edileceklerdir. Siz iftirâyı hafif bir kusur sanıyorsunuz, halbuki Allâhın nazarında o bir cinâyettir. İftirâcılar hem dünyada hem âhirette lâ'nete uğrayacaklardır. Hemcinslerinize zarar vermekten ve kendinize acı nedâmetler hazırlamaktan titreşerek sakınınız.

Dini bütün Müslümanların bu ahkâma riâyetlerini te'min için de Kur'ânın koyduğu esas işte budur:

— Ebedî saâdet merhamet sâhiplerinin hakkıdır.

İnsanlara iman damgasını vurmak için de şöyle bir âyet vardır:

— Allâh her şeyi bilir, her şeyden haberdardır, her şeyi işidir ve her yerde hâzır ve nâzırdır.

Cenâb-ı-Hakkın mutlak kudretini maddî şekilde hissettirebilmek istiyen bir müfessir de şu izâhı yazmıştır.

— Allah her şeyi görür; gece karanlığında kara taşın üstündeki kara karıncayı görür ve onun ayak seslerini işidir.

Bu sayısız âyetlere gene Kur'ânın her türlü hayrât ve hasenât işlerini teşvîk eden ve daha büyük bir yekûn tutan ahkâmını da ilâve edebilirim, ama tatbikatını göstermekle iktifâyı tercih ediyorum.

Hakikî mü'mine vâridatının onda birini bütün hulûsiyle fukarâya zekât olarak te'diye ettiren (1), ayrıca Ramazan sonlarında fitre verdiren ve bir günah işlediği takdirde kefâret olarak bir veyâ bir kaç fakiri şu kadar gün beslettiren, bir veyâ bir kaçını giydirip kuşattıran ve sağlam bir köleyi âzâd ettiren kuvvet, Kur'ânın müminleri teshîr eden rûhudur.

O su bentlerini, yol boylarıyla gezinti yerlerinde tesadüf edilen o sayısız çeşmelerle sebilleri, yolcuları ba-

(1) Zekât, onda bir değil, kırkta birdir. I.H.D.

rındırıp dinlendirmek ve yiyeceklerini te'min etmek için yapılan o hamamlı, bir çok odalı ve etrafları sıra sıra dükkânlı hanları kuran o rûhdur.

Câmilerin civârına dükkânlar kurup fakir el-işçilerine parasız ve kirâsız tahsis ederek san'atlarıyla uğraşmalarını ve âilelerinin seviyyelerini yükseltebilmelerini te'min eden ve kirâ ile dükkân tutan esnâfı da aç-gözlü mal sâhiplerine karşı hükûmeti harekete getirmek suretiyle koruyan gene o rûhdur.

Bir Tanrı müsâfirine mukaddes bir mahlûk nazarıyla baktırarak ev sâhibi olan âile ile evin en güzel dâiresini emrine âmâde kılan, her hizmetini canla başla yaptıran ve hattâ hastalandığı zaman hekim parasını bile kendisinin vermesini ayıp saydıran ve evden giderken de müsâfir kalmak suretiyle gösterdiği lûtufkârlığın minnet ve şükran hâtırası olarak bir kaç hediye almasını te'min eden hep ayni rûhdur.

Halkın ve bilhassa fakir tabakanın en zarurî ihtiyaç maddeleri üzerine en ehemmiyetsiz bir verginin bile konulmasını men'eden, o gibi maddeleri en ucuz fiâtla sattırmayı en şerefli vazife bilen, tartılarla ölçüleri en sıkı mürâkebeye tâbi' tutturan ve ıslâh kabul etmez muhtekirlere ölüm cezâsı veren de o rûhtur.

Efendilerle köle ve câriyelerinin karşılıklı vazifelerini tâyin etmek suretiyle ismi bile Frenklerin zihninde en müthiş fikirer uyandıran esâret hayatını, kölelerle câriyelerin sâhiplerine tamâmiyle bağlanıp kendilerini âile efrâdından addedecek ve hattâ azad zamanlarını hiç istemiyerek bekliyecek derecelerde tatlı bir hayat hâline getiren de gene o rûhdur. Eğer köle yakışıklı, sâdık ve merd adamsa, efendisinin kızıyla evlenebilme ümidini besliyebilir; eğer câriye güzelse, odalık sıfatını alabilir ve evlât sâhibi olunca da hürriyetini kazanmış olur.

Hastaların âile ocaklarında en müessir takayyütler ve ihtimamlarla bakılmalarını te'min ederek hastahâneleri âdetâ lüzumsuz bir hâle getiren, aradan tam üç ay geçmeden kuzunun anasından ayrılmasını (1), hayvanların ve bilhassa insanların sakat edilmesini (2), ve yaralı av hayvanının ıztırap müddetini kısatmak üzere bir an evvel öldürülmemesini cinâyet sayan ve nihayet harb esnâsında can çekişen bir yaralının en sâdık adamı tarafından başı kesilip Müslüman mezarlığına götürülmesini ve bu suretle sakalının bir kâfir eli değerek telvis edilmekten vikaaye edilmesini emreden de gene ayni Kur'ân rûhudur. Velhâsıl, himâyesini ağaçlara bile teşmil ederek onları sâhiplerinin baltalarına karşı koruyan da Odur (3)».

Bu müellifin birinci hâşiyesi şöyledir:

«Bu hususdaki İslâm ahkâmının ne kadar şiddetli olduğunu bilen Frenkler, kendilerine gizlice körpe kuzu eti getirecek kimse suç-üstü yakalanmak tehlikesine mâruz olmaktansa o etten mahrum kalmayı umumiyyetle tercih ederler. Bunula beraber, bir kaç sene evvel frengin biri Belgrad köyüne uğrayıp orada yaşayan Rum çobanlardan birine Beyoğlu'na döndüğü zaman bâzı dostlarına çekeceği ziyâfette dâvetlilerine ikrâm edilmek üzere kendisine bir kuzu te'min edip edemiyceğini sorar. Bütün emsâli gibi kanunları hiçe sayan Rum da beş kuruş ücret almak şartiyle işi der-uhde eder. Nihayet muayyen gün gelince bir kuzu kesip diğer bir takım erzâkın altına saklıyarak Beyoğlu'na gider; fakat bir karakolun önünden geçerken Yeniçerinin biri yere kan damladığını görüp herifi durdurur, sebzelerin içini araştırıp kuzuyu bulur: İşte bunun üzerine suçlu Rum Bâb-ı-Âlî'ye götürülmüş, muhâkeme edilmiş, mahkûm olmuş ve idâm edilmiştir».

İkinci hâşiyesi de şudur:

«Hâlâ bir çok kimseler Türkiye'de hadımlaştırma usulünün ötedenberi âdet olduğunu zannederler; o gibiler bu zühullerini tashih etmelidirler. Gerek pâdişahın, gerek en mühim devlet adamlarının hizmetindeki harem-ağalarının mecmûu belki beş yüzü bulmaz; bunların bilâ-istisnâ hepsi Afrika'dan ve bilhassa Şimâlî-Sûdan'dan hediye olarak gönderilmiştir: Oralarda İslâm ahkâmına karşı beslenen hürmet o kadar kuvvetli olmadığı için, insan cinsine hâlâ bu hakaret revâ görülmektedir».

Müellifin üçüncü hâşiyesi de şöyledir:

«Bir gün bir hıristiyan hastanın bahçesinde gezinirken âilesinin kalabalıklaşmış olduğundan bahsederek evine bir dâire daha ilâve etmek istediğini, fakat beş altı ağaç yıkmak icâb ettiği için arzusunu yerine getirmesine mâni' olan müşkil bir vaziyet içinde bulunduğunu söyledi ve sözüne şöyle devam etti:

Bu ağaçların mevcud olduğunu Müslüman komşularımın hepsi biliyor ve hepsi her gün görüyor. Şimdi bunların yerine ev yaptırdığımı görecek olurlarsa, neden dolayı ağaçları yıkmaya cür'et ettiğini gelip benden sorarlar ve beni tahkir ve terzil ederler. Onlar bâtıl Müslüman i'tikadlarının himâyesindedirler. Bunula beraber maksadımda muvaffak olmak için elimde bir çâre yok değil; ama o mâlûm yol uzun bir yol: Diplerine civa koyarak ben bu ağaçları yavaş yavaş kurutabilirim. Eğer komşularım gözle görülür bir sebep olmadığı halde birer birer mahvolup gittiklerini görecek olurlarsa, tabiî benden şüphe ederler. Fakat ben de işte o tereddüt içinde ucuz kurtulmuş olurum.

Müslüman-Türklerin asırlardanberi gölgelerinde dinlendikleri bu güzel tabiat mahsullerine karşı besledikleri

hürmet sâyesinde Türkiye'de altı, sekiz ve hattâ on kadem kutrunda çınarlar vardır: Bâzan bunlar tâzeliklerinde letâfet ve şöhretini te'min ettikleri evi havasız ve ziyâsız bırakacak nisbetler almaktadır».

(A. Ubicini) nin bundan evvel de bahsi geçen **«La Turquie actuelle»** ismindeki kıymetli eserinin 1855 Paris tab'ının 322-323 üncü sahifelerinde (Layard) isminde bir müellifin şu seyâhat intıbâı aynen iktibâs edilmektedir:

«Türk beylerini yolculardan müsâdere ettikleri mallarla ve idarelerindeki ahâliden gasbettikleri ganîmetlerle geçinen taş-yürekli zâlimler telâkki etmek ve eşkıyâ reisleri gibi görmek umumî bir âdet olmuştur. Her halde öyleleri de görülmüştür ama onlar kaideyi te'yid eden bâzı istisnâlardan ibaretti. Ben Anadolu'nun ücra yerlerinde artık sönmüş gibi bir hâle gelen bu zümrenin nice mümessillerine tesadüf ettim. Meselâ bir akşam muhterem bir bey yâhut ağanın artık harâb olmaya yüz tutmuş olmakla beraber Şark tarzındaki tezyinâtının kıymetli bakıyyelerinden dolayı hâlâ ihtişâmını muhâfaza eden büyük konağında samimiyyetle karşılandım. Kar gibi beyaz ve uzun sakalı göğsüne kadar iniyordu; hayırhâh ve merd başının üstünde çok kıvrımlı bir sarık ve sırtında yeni neslin artık beyenmediği bir kıyâfet vardı. Evinin kapuları her gelene her zaman açık duruyordu. Tanrı misâfirleri onun abdest leğeninde ellerini yıkadıktan sonra nereden gelip nereye gittiklerini söylemek mecburiyetinden bile vâreste tutuluyorlardı. Etrâfında hürmetle duran uşakları sanki hademesi değil de oğulları gibiydi. Bu bey bütün vâridâtını yorgun yolcular için yol boyunca çeşmeler yaptırmaya veyâhut ovaların ortasında kervansaraylar kurdurmaya sarfediyordu. Kur'ânın emrettiği bütün vazifelerle faziletlerin hepsini işte bu

Türk örf ve âdetiyle, müsâfirperverliğiyle, sâdelik içindeki ihtişamiyle hakikî bir Hıristiyan asilzâdesine örnek olacak şekilde tatbik etmekteydi. Bu sınıfın artık kaybolmaya yüz tuttuğunda şüphe yoktur ama bâtıl i'tikadlarla, müsâmahasızlığa ve sahte ıslâhâta karşı koymak üzere hâlâ hayatını idâme edebildiğine şahid olduğum için kendimi bahtiyâr addediyorum».

«Şu tasvir, ilk resuller devrinden alınmış bir levhaya benzemiyor mu? Benim başka bir fasılda tasvir ettiğim yeni Türk me'murlarıyla bu eski Türk arasında ne büyük bir tezâd var! Birinde tantana, ihtiras, alçaklık, hîlekârlık ve akîdesizlik; ötekinde sâdelik, hevesât itibariyle i'tidâl, vekar, doğruluk, dine ve vazifeye bağlılık».

İtalyan üdebâsından (Edmondo de Amicis) in **«Cons tantinople»** ismiyle Fransızcaya terceme edilen İstanbul seyâhatnâmesinin 1883 Paris tab'ının 428 inci sahifesinde de eski Türk faziletlerinden şöyle bahsedilmektedir:

«... Türkün şefkat ve insâniyyet hissini inkâra imkân yoktur: Bu his insanı atâlete sevkedip sefâleti artırmakla beraber, teşkilâtı intizamsız bir cem'iyyetin bin bir derdine yegâne devâ demektir. Türk ırkının rûh asaletini gösteren diğer hisler, yâni en küçük iyiliklere karşı besledikleri minnet ve şükran duygusu, ölmüşlere karşı duyulan ta'zim an'anesi, büyük bir nezâketle yapılan müsâfirperverlik âdeti ve hayvanlara hürmet i'tiyâdı gibi faziletlerin de inkârı kabil değildir. Türkün bütün ictimâî sınıfları müsâvî tutan şuûru da her türlü senâya lâyık bir histir. Akıl ve basîretle meşbû' sayısız ata-sözleriyle tezâhür eden seciyyesindeki ciddî i'tidâli de inkâra imkân yoktur. Zihinden âdîlikle bayağılığı uzaklaştıran belirsiz bir yalnızlık ve mahzunluk meyliyle ilk resuller devrini andıran bir nevi sâdelik temâyülü de

ayni mâhiyyettedir. Fakat bütün bu faziletler Türk rûhunun üstünde, her günkü hayatının ihlâl edilmiyen huzur ve sükûnu içindedir; Asyalı tabiatinin şiddeti ise ruhunun en gizli yerinde taassubiyle, barbarlık ve askerlik gaddarlığıyla beraber uyuşup kalmış gibidir: Eğer bu his tahrik edilecek olursa, hemen şahlanıp meydana büsbütün başka bir insan çıkarıverir. İşte bundan dolayı Türkün kelleler uçurmadıkça çok halîm ve selîm bir mizâcı olduğundan bahsedenler haksız değildir».

Bundan evvel de söylediğimiz gibi, bu İtalyan muharriri Türk düşmanıdır: Onun için eski Türk faziletlerini barbarlık iftirâsıyla karıştırarak i'tirâf etmesi bile bizim için büyük bir ehemmiyeti hâizdir.

Yukarda söylediğimiz gibi, eski Türk faziletlerinin Garp menbâlarında bir çok akisler bırakanlarından biri de taassupsuzluk ve işte bundan dolayı cins ve mezhep farkına bakılmaksızın bütün esirlere yapılan iyi muâmeledir. Fransız müelliflerinden (Grelot) nun **«Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople»** ismiyle 1680 tarihinde Paris'de neşrolunan seyâhatnâmesinin 217-218 inci sahifelerinde bu mesele şöyle izâh edilir:

«Türklerin ellerindeki esirler zannedildiği kadar fenâ muâmele görmezler, hemen dâimâ evin ikinci efendisi vaziyetindedirler; ben bunların içinde öylelerini bilirim ki, ağalarından (=Efendilerinden) *son derece memnun oldukları için, azad kâğıtlarını alıp Avrupa'ya gittikten sonra umdukları rahatı bulamayınca Türkiye'ye avdet edip evvelce ağır zannettikleri esâret zencirlerini bu sefer kendi elleriyle boyunlarına geçirmişlerdir. Bilhassa büyük bir şehirde birbirleriyle karşılaştıkları, iyi kalpli efendileri olduğu ve kendilerinde de her hangi bir meziyyet bulunduğu takdirde, bu kölelerin felâket içinde saâ-*

dete kavuşmuş oldukları iddiâ edilebilir; işte o vaziyette artık efendilerinin göz-bebeği hâline gelirler, istedikleri vakit kiliseye gidip ibâdet etmekte tamâmiyle serbesttirler ve hattâ çok defa hanımlarından da iyi muâmeleler görüp kadınlığın fıtrî şefkatinden istifâde ederek esâret acılarını ara sıra aldıkları hediyeler ve bahşişlerle tâdil ederler. Her halde bir Müslüman-Türke köle olmak zannedildiği kadar büyük bir tâli'sizlik değildir; efendileri tarafından dinlerinden döndürülmüş kölelere ender tesadüf edilir: Her ne kadar dini bütün Müslümanlar ellerindeki esirlere günde hiç olmazsa üç defa hidâyet teklifini vazife bilirlerse de, kölelerini zorla ihtidâ ettirenler hemen hiç yok gibidir».

Türkiye'yi en iyi tedkik eden eski Garp seyyahlarından biri de (A. de la Motraye) dir: Bu müellifin iki büyük cilt tutan ve 1727 tarihinde La Haye'de neşrolunan **«Voyages en Europe, Asie et Afrique»** ismindeki seyâhatnâmesinin birinci cildinin 229 uncu sahifesinde taassup bilmiyen eski Türklerden şöyle bahsedilir:

«... Din ayrılığından dolayı Müslümanlarla Hıristiyanlar birbirlerinden nefret ederler: Bu nakîsa Müslümanlıktan da, Hıristiyanlıktan da daha eskidir. Fakat bu nefret Türk ölkesinde hiç bir fenâlığa sebeb olmaz: Çünki Türkler kendi dinlerinden ne kadar ayrı olursa olsun, hiç kimseyi âkide ve imânından dolayı rahatsız etmezler. Eğer dinî garaz denilen şey bizde de yalnız nefrete münhasır kalsaydı veyâhut daha atılgan şekiller almasaydı, her halde bizim Avrupa'nın bir çok milletleri kendilerini bahtiyâr addederlerdi».

Bu fıkranın en mühim noktası, Türkiye'de mevcud **olmayan taassubun** Avrupa'da çok vahîm vaziyetler hâsıl etmekte olduğunu i'tirâf etmesinde gösterilebilir.

Bundan evvel de bahsi geçen ve hizmetinde bulunduğu Türkiye'ye husûmetiyle mâruf olan (Baron de Tott) un **«Mémoires sur les Turcs et les Tartares»** ismindeki eserinin 1785 Paris tab'ının ikinci cildinin 251 inci sahifesinde Türk köleleriyle câriyelerinden bahsedilirken şu kayde tesadüf edilir:

«İ'tirâf etmeliyiz ki, köleleriyle câriyelerine fenâ muâmele edenler yalnız Avrupalılardır: Her halde bunun sebebi, Şarklıların köle ve câriye satın almak için para biriktirmelerine mukabil, bizim para biriktirmek için onları satın almamızdan ibaret olsa gerektir».

(Mouradgea d'Ohsson) un **Tableau général de l'Empire othoman»** ismindeki meşhur eserinin 1791 de neşrolonan dördüncü cildinin birinci kısmının 381 inci sahifesinde de şu mühim fıkra vardır:

«Dünyada esirlere, kölelerle, câriyelere ve hattâ kürek mahkûmlarına Müslüman-Türklerden daha iyi bakan ve daha iyi muâmele eden hiç bir millet yoktur».

Meşhur Fransız şâiri (Lamartine) in 1897 de neşredilen **«Voyage en Orient»** ismindeki seyâhatnâmesinin ikinci cildinin 214-215 inci sahifelerinde de diğer seyyahların dikkat etmedikleri mühim bir noktaya temâs edilmektedir; müellif esir pazarından bahsederken bu noktayı şöyle anlatır:

«... Dini bütün Müslümanların hıristiyan şefkatini bile imrendirecek iki üç merhamet fi'line şâhid olduk. Bir kaç Türk gelip ihtiyarlıklarıyla mâlûliyyetlerinden dolayı efendilerinin evlerinden çıkarılmış geçkin câriyeler satın alıp götürdüler. O zavallı kadınların ne işlerine yarayacaklarını sorduk, simsar bize:

— *Allâhın rızâsını tahsile yarar!*

dedi.

Bir çok Müslüman-Türklerin pazarlara adamlar gönderip mâlûl kölelerle câriyeleri evlerinde sevâbına beslemek üzere işte böyle satın aldırdıklarını (bana rehberlik eden) Mr. Morlach'dan öğrendim. Her halde Allâhın rûhâniyyeti hiç bir zaman insanların içinden büsbütün çıkmıyor».

Buraya kadar gözden geçirdiğimiz menbâların mühim noktaları şöyle sıralanabilir :

1 — Türk ırkında iyilik ve insâniyyet gibi faziletler fıtrîdir : Devşirmelerle diğer gayri - Türk unsurların bu faziletlerden mahrumiyetlerinin sebebi işte budur.

2 — Kur'ânın rûhu Türkün rûhuna tamamiyle intıbâk etmiş ve İslâmî faziletler işte bu vaziyetten doğmuştur.

3 — Eski Avrupalıların Türkleri barbarlıkla ithâm etmelerinin sebebi, Türkün harp hâlinde gösterdiği tabiî şiddet ve şecâattir.

4 — Eski Türklerin herkese lûtufkârlık ve iyilik etmiye vesîle aradıklarında Garp menbâları müttefiktir.

5 — Eski Türkler dünyanın en mükrim ve müsâfirperver insanlardır.

6 — Türk ırkında bezirgâh rûhundan eser yoktur.

7 — Eski Türklerin en bâriz vasıflarından biri de büyük işlerde âlîcenâbâne hareket meylidir.

8 — Eski Türk şefkatiyle iyiliği hayvanlarla ağaçlara bile şâmildir.

9 — Anadolu Türk beylerinin hayrât ve hasenâtı ilk resuller devrini andıracak nisbettedir.

10 — En küçük iyiliğe karşı en büyük minnet beslemek eski Türkün millî şuûru hâlindedir.

11 — İçtimâî sınıflar arasında tam bir müsâvât tesbit edilmiştir: İşte bundan dolayı mühim bir şahsiyyetin kızını kölesine vermesi pek tabiî bir harekettir.

12 — Eski Türklerde taassuptan eser yoktur: İşte bundan dolayı hiç kimsenin din ve imânına müdâhale etmemişlerdir.

13 — Avrupalı esirlere o kadar iyi muâmele etmişlerdir ki, bunlardan bâzıları âzâd edilip memleketlerine gittikten sonra o medenî ve insânî esâret devirlerine hasret kalıp tekrar Türkiyeye gelmiş ve eski esâret zincirlerini kendi elleriyle tekrar boyunlarına geçirmişlerdir.

14 — Esir pazarlarından ihtiyar ve mâlûl kölelerle câriyeleri satın alıp sevâbına beslemek millî bir an'ane hâline gelmiştir.

X

ESKİ TÜRKLERİN BÜTÜN İNSANLIĞA ŞÂMİL HAYRÂT VE HASENÂTI

Taassup bilmiyen insâniyyetperver atalarımızın cins ve mezhep farklarına bakmıyarak bütün insanlar için te' sis etmiş oldukları hayrât ve hasenât müesseseleri Hıristiyan-Garb'ın yalnız bîtaraf müelliflerini değil, muhtelif sebeplerle Türkleri sevmiyen ve hattâ Türkün can düşmanı olan seyyahlarla müdekkikleri bile asırlar boyunca hayretler içinde bırakmış ve hayrân etmiştir. Şimdi o bîtaraf, dost ve düşman müelliflerin bu hususta ki mülâhazalarını aynen terceme suretiyle gözden geçireceğiz. Umumî bir fikir vermek üzere tabiî ancak bâzılarını ele almakla iktifâ ediyoruz.

Milâdın 1588 tarihinde Şark seyâhatine çıkmış olan bir Fransız asilzâdesinin **«Les voyages du Seigneur de Villamont»** ismiyle 1596 tarihinde Paris'de neşredilen seyâhatnâmesinin 227 inci yaprağının ikinci sahifesinde bir kervansaraydan bahsolunurken şu kayde tesadüf edilir :

«... Bu hana tıpkı Türkler gibi Hıristiyanlar da kabul edilip üç gün müddetle iâşeleri te'min edilir: Çünki Türk hayrâtı din farkına bakılmaksızın bütün insanlara şâmildir».

Ayni müellif, üç günü tecâvüz eden ikâmetlerde fazla günler için bir mıkdar ücret alındığından da bahsetmektedir.

Bundan evvel de bahsi geçen ve seyâhatnâmesinde Lâtin harfleriyle Türkçe metinler neşreden meşhur seyyah (Du Loir) ın **«Les voyages du sieur Du Loir»** ismiyle 1654 tarihinde Paris'de neşrolunan kıymetli seyâhatnâmesinin 189 - 190 ıncı sahifelerinde de şu izâhâta tesadüf edilir :

«Türk örf ve âdetlerinin son hususiyyetlerini de size bir kaç kelimeyle hulâsa edip bitirmiş olmak üzere artık yalnız insanlara değil, hayvanlara bile şâmil olan hayrât ve hasenâtlarından başka bahsedecek bir şey kalmıyor.

İnsan cinsine âid olan Türk hayrâtı cem'iyyetle ferde ve ölülerle dirilere şâmildir. Bütün Türkiye'de (İmâret) denilen müsâfirhâneler vardır: Bunlarla hangi dine mensub olursa olsun bütün fakirlere ihtiyaçları nisbetinde yardım edilir.

Hiç bir tefrike tâbi' tutulmaksızın bütün yolcular imârethânelerde üç gün kalabilirler ve kaldıkları müddetçe her öğün yemekte şart-ı vâkıf mucibince birer tabak pilâvla ağırlanırlar. Bu müsâfirhânelerde atları için büyük ahırlar bulunduktan başka, müteaddid çeşmelerle de müzeyyendirler: Bâzan bu çeşmelerin suları büyük masraflarla çok uzak mesâfelerden getirtilir.

Şehirlerle yol boylarında bu imâretlerden başka her türlü eşhâsa kapuları dâimâ açık duran ve (Kervansaray) denilen umumî binâlar da vardır.

Bütün Yakın-Şark'da bunlardan başka hiç bir otel binâsı yoktur: Onun için yol boylarında rahat döşeği istiyenlerin şiltelerini yanlarına almaları lâzımdır. Kervansaraylarda yalnız hasır vardır: Ama Türkler de, Acemler de, Rumlar da, Ermeniler de bundan o kadar hoşlanırlar ki, Hıristiyan memleketlerindeki şehirlerde bile daha rahat döşek aramazlar.

Bâzı Türkler de hayrât olarak yol boylarında yolcuları susuzluktan kurtarmak için çeşmeler yaptırırlar. Bâzıları da şehirlerde sokaklardan gelip geçenler için sebiller yaptırır: Bunların içinde tıpkı dâirelerde olduğu gibi aylıklı me'murlar vardır; vazifeleri istiyenlere su vermektir. Gene ayni hayrât ve hasenât duygusu kimisinin nehirler üzerinde köprüler yaptırmasına, kimisinin de yolları tesviye etmelerine, temizletmelerine ve kaldırım döşetmelerine sebeb olur. Bütün bunlardan daha fevkalâde ve daha şâyân-ı takdir olanı da bütün bu binâlarda bânîlerinin hodbinliklerini gösterecek alâmetler görülmemesidir: İşte bundan dolayı eğer onların sağlıklarında veyâhut ölümlerinden sonra vasiyetleri mucibince te'sis edilen bu hayrât eserleri birer hüsn-i-niyyet mahsulü olduğu nisbette doğru bir din uğrunda yapılmış olsaydı (!), her halde hakikî bir şefkatin bütün şartlarını cem'etmiş olurlardı».

Yukarıki izâhâtının son cümlesinde Hıristiyanlık taassubuna kapılmış olan müellif, ayni eserinin 191 - 192 inci sahifelerinde de şu izâhâtı vermektedir :

«Fertlere âit sadakalar da ayni nisbetle dindârânedir. Zenginler hapisânelere gidip borç yüzünden hapsedilmiş olanları kurtarırlar. Türklerin felâketzedelerle alâkaları yalnız teselli sözlerine münhasır kamayıp imkân buldukça fi'liyyâta da geçerler; yalnız sözle teselli verebilecekleri vaziyyetlerdeyse mantık oyunlarına veyâhut tumturaklı lakırdılara kalkışmayıp takdir-i İlâhîye karşı tevekkül telkin ederler. Mukadderâta imân ettikleri için, vebâlılar bile dâhil olmak üzere bütün hastaları büyük bir şefkatle ziyâret edip muhtâc oldukları ilâçları gönderirler. Zaruretlerini söylemekten utanan fakirlerin ihtiyaçlarını misli görülmemiş bir takayyüt ve ketûmiyyetle tahkik edip hemen yardım ederler».

Seyâhatnâmesiyle meşhur (M. de Thevenot) nun 1665 tarihinde Paris'de neşredilen **«Relation d'un voyage fait au Levant»** ismindeki eserinin 95-97 inci sahifelerinde şu mühim izâhâta tesadüf edilir :

«Türklerin riâyet ettikleri İslâmın beş şartının dördüncüsü de zekâttır: İşte bu şart mucibince her sene servetlerinin kırkta birini fukarâya vermek mecburiyetindedirler; eğer akrabâları içinde fakirler varsa onları diğerlerine tercih ile mükelleftirler; fakat yoksa zekâtlarını fakir komşularına ve o da yoksa önlerine gelen fukarâya verirler. Türkler bu şartın ifâsında kusur etmezler, çünki çok hayır severler; din ve mezhep tefrik etmeksizin ister müslüman, ister hıristiyan, ister yahudi olsun, bütün muhtaçlara yardım ederler; onun için Türkler arasında fukarâya pek az tesadüf edilir: Böyle demekle Türkleri dilencilikten men'eden yegâne âmilin zenginlerinde görülen şefkat ve merhametten ibâret olduğunu söylemek istemiyorum; benim kanâatime göre diğer bir takım sebepler daha vardır: Meselâ Türklerin çoğu pâdişahtan aylık alır; az masrafla yaşarlar; az şeyle mükellef yemek yaparlar; meselâ bir pilâv, biraz et ve suyla muhteşem bir ziyâfet çekerler; fakat hayrât ve hasenâtları büyüktür: Kimisi daha hayattayken servetiyle fukarâya bakar, kimisi ölürken hastahâneler te'sisi yahut köprülerle kervansaraylar veyâhut yol boylarında çeşmeler ve bunlara mümâsil şeyler inşâsı için muazzam sermâyeler bırakır; hattâ bir çokları da bu hayrât ve hasenâtı daha sağlıklarında yaparlar; bâzıları ölürken köleleriyle câriyelerini âzâd ederler; keseleriyle hayrât yapamıyanlar ana-yolların tâmirinde çalışarak, yol boylarındaki su hazinelerini doldurarak; sellerle seylâplarda suların civârında durup yolculara tehlike işâreti vererek kollarıyla hayır işlerler, bütün bunlara mukabil kat'iyyen

para almazlar ve hattâ eğer teklif edilecek olursa para için değil, fî-sebîl-İllâh çalıştıklarını söyliyerek reddederler: Türklerin şefkatleri hayvanlarla kuşlara bile şâmil olduğu için, pazar kurulan günlerde bir çok kimseler gidip kuş satın aldıktan sonra derhal âzâd ederler ve bu kuşların ruhları Rûz-ı-Mahşer'de huzûr-ı İlâhiye gelip kendilerinden iyilik görmüş olduklarına şehâdet edeceklerinden bahsederler: İşte bundan dolayı her hangi bir hayvanın ta'zibine tahammül edemezler; tavuklarını kesecekleri zaman başını birdenbire kesiverirler; eğer Fransız usulünce kesildiğini görecek olurlarsa, kendilerini tutamayıp bir kaç sopa indirirler: Hattâ bit ve tahta-kurusu gibi hayvanların tırnak üstünde öldürülmesini bile vahşet saydıkları için, parmaklarının arasında bir iki kere oğaladıktan sonra ölüp ölmediğine bakmıyarak atıverirler. Bâzıları da ölürken haftada şu kadar defa şu kadar köpeğe ve şu kadar kediye yiyecek verilmek üzere bir çok îrâtlar bırakırlar; yahut bu hayrın işlenmesini te'min için fırıncılarla kasaplara para verirler ve onlar da bu gibi vasiyetleri büyük bir sadâkatle ve hattâ dindârâne bir riâyetle yerine getirirler; onun için her gün et taşıyan bir takım kimselerin şartı-ı vâkıfa göre ya köpekleri veyâhut kedileri çağırıp etraflarına toplanan hayvanlara et parçaları atışları görülecek şeydir.

Türklerin hayvanlara karşı gösterdikleri şefkat hakkında daha yüzlerce misaller zikredebilirim; bir çoklarını böyle şeyler yaparken kaç defa gözlerimle gördüm: Bunlar bizim nazarımızda çok gülünç olmakla beraber onlarca öyle değildir. İyi giymiş bir çok kimselerin sokakta yeni yavrulamış bir dişi köpeğin etrâfına toplanıp üzerlerine basılmasın diye hep birden taş toplıyarak küçük bir duvar ördüklerini gördüm; bunun gibi daha bir çok vak'alar zikredebilirim».

İngiltere'nin Istanbul sefâreti kâtiplerinden (Ricaut) şiddetli bir Türk düşmanıdır! bu adamın **«Histoire de l'état présent de l'Empire ottoman»** ismiyle (Briot) tarafından Fransızcaya terceme edilen eserinin 1670 Paris tab'ının 299-301 inci sahifelerinde de şu i'tiraflara tesadüf edilir:

«Türkler her şeyden evvel ev yaptırmayı sevap sayarlar: Kirâsını aldıkları halde öyle saymalarının sebebi ne arsaları, ne de ev yaptıracak paraları olmayanların işte o sâyede barınabilmeleridir. Fakat bu gibi binâlar içinde beylerle devlet-adamlarının yaptırdıkları (Han) lar en başta gelir: Bunlar yolcuların geceleri barındıkları ve muhtâc oldukları istirâhati cömertlik ederek te'min eden müessislerine düâ ettikleri binâlardır. İmparatorluğun bir çok yerlerinde büyük bir yekûn tutan bu hanları Türkler çok muhteşem yaptırırlar. Bunların bâzılarına câmiler ve hamamlarla tüccar ve san'atkâr dükkânları da ilâve edilmiş olduğu için, yolcular her türlü ihtiyaçlarını te'min edebilirler. Hattâ bâzılarının o kadar büyük vâridâtı vardır ki, her akşam yolculara mükemmel bir ziyâfet çekildiği halde, ne kadar kalabalık olsalar ve hattâ bütün hanı doldursalar bile hiç birinden para alınmaz.

Bu binâların şekilleri umumiyyete bizim en yüksek ve en güzel kapalı çarşılarımız tarzındadır. Üzerleri kurşunla kaplıdır; fakat damları bizimkiler kadar yüksek değildir; bununla beraber gerek uzunlukları, gerek genişlikleri itibariyle o kadar muhteşemlerini gördüm ki, daha mükemmel ve daha mütenâsip binâlara nisbetle yüksekliklerinden başka geri kalır noktaları yoktu. İçlerinde muhtelif zümreler için ayrı dâireleri bulunanlar az olmakla beraber, her birinin kendine göre ihtiyâcı kâfi gelecek yerleri, yemek pişirmek ve kışın ısınmak için mu-

ayyen fâsılalarla ocakları vardır. Bu gibi hanlarda en büyük mahzur, çok defa benim başıma geldiği gibi uykusuzlukla yorgunluktan bitâb olmadıkça veyâhut gürültü içinde uyamaya alışmış bulunmadıkça rahat etmek imkânı olmamasıdır. Bunun sebebi muhtelif kervanların birbiriyle karşılaşması, umumiyyetle bir kısmı girerken bir kısmının çıkması ve geceleyin bâzıları arabalarını tâmir ederken kimisinin de yiyecekleriyle içeceklerini hazırlamaya çalışmasıdır. İmparatorluğun âtîye kalacak yegâne binâları olan bu güzel hanlar veyâhut bu muhteşem müsâfirhânelerle câmiler devletin ileri gelenleri tarafından halka vakfedilmiştir: Çünki bunlar o gibi şeyleri kendi evlâtlarına tahsis etikleri takdirde ânî bir şekilde hayatlarına kıyılacağından korktukları için, servetlerini emniyet altına almayı ve menâfi-î-umumiyyeye âid olan bu gibi eserlerle isim bırakmayı çocuklarını zenginleştirmek isterken canlarıyla mallarından olmak tehlikesine tercih etmişlerdir.

Türkler içinde şefkatli ve merhametli görünmek istiyenler, kafes içinde bir kuş satın aldıktan sonra salıvermeyi sevap sayarlar: Istanbul'un bütün sokaklarında pek çok tesadüf edilen sâhipsiz, hasta ve sakat köpekler için ekmek alıp gıdâlarını te'min etmenin de sevâb olduğuna kaani'dirler; her halde bu hâl Türkiye'nin bir çok şehirlerinde yangın ve dâimî olan vebânın zuhurunda mühim bir âmil olsa gerektir. Türkler arasında köpeklere karşı gösterilen alâka o kadar büyüktür ki, bunların himâyesi ve beslenmesi için hususî kanunlar bile vardır; hattâ esâret altında bulunan zavallı bir hıristiyana yiyecek vermemek, sokaklarda başı boş dolaşan ve havayı ifsâd edip şehre vebâ neşretmekten başka bir işe yaramıyan pis bir köpeği ekmeksiz bırakmaktan daha hafif bir suç sayılır.

Köpeklere her gün muayyen bir miktar ekmek ada-

yanlar ve ölürken vasiyetnâmelerinde köpekler için tahsisât ayıranlar bile vardır.

Bu şefkatli insanlar kendi mahallelerinde doğup beslenen köpeklerin arasına dışardan gelmiş serseri köpeklerin katılmamasına da dikkat ederler; bunu te'min için de aralarında bir takım mıntakalar ve hudutlar üzerinde mütâbık kalmaktadırlar».

(Grelot) nun bundan evvel de bahsi geçen **«Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople»** ismindeki seyâhatnâmesinin 1680 Paris tab'ının 275 inci sahifesinde de Süleymâniyye hayrâtından kısaca bahsedilirken sonra şu izâhât verilir:

«... Bilhassa selâtîn câmileri içinde hiç bir ma'bed yoktur ki, bunlar gibi ve daha bir çok türlü hayrâtı olmasın: Meselâ (Tîmârhâne) denilen hastahânelerle her gün fukarâya ekmek, çorba, vesâire dağıtan müesseseler o cümledendir; Müslüman-Türklerin bu sadakalarından insanlar gibi köpekler de istifâde eder; Türkler bu hayvanlara karşı şefkat beslemekle beraber kat'iyyen evlerine sokmazlar; hep sokaklarda yaşattıkları için, evlerinin yanında onlar için küçük kulübelerle barakacıklar yaparlar...».

Ayni eserin 284 üncü sahifesinde de şu kayde tesadüf edilir:

«Yeni-câmi'nin iki tarafındaki caddelerde iki sebîlhane vardır: Bunlarda her istiyene parasız su verilir. Biri ufaktır ama diğer kapıdaki ondan çok büyük ve daha muntazamdır; sebilci sıcak günlerde ekseriyyetle testilerini içleri kar dolu koğalara koyup soğutur ve su içenlerin çok defa:

dedikleri duyulur». رحمة الله على من وقف

Gene ayni eserin 293-294 üncü sahifelerinde müellif câmilerden bahsettikten sonra şu izâhâtı vermektedir:

«... Türk dindarlığının Istanbul'da te'sis ve vakfetmiş olduğu diğer müesseseler de câmiler tasnifine idhâl edilebilir. Bu şehirde yüz kadar muazzam binâ vardır: Bunların bir kısmı fakir tabakadan bir çok beden ve akıl hastalarının tedâvisine mahsus olan (Tîmârhâne/Tımarhâne) lerden ve bir kısmı da fukarânın iskânına ve her gün ekmek ve çorbayla iâşesine tahsis edilen (Yatakhâne)lerden mürekkeptir. Aşağı yukarı Paris mektepleri tarzında inşâ edilmiş büyük binâlar işgal eden (Hanlar) yâhut (Kervansaraylar) da yabancıları barındırmak için zenginler tarafından te'sis edilmiş müsâfirhânelerdir: Bunlara inen müsâfirler pek az bir ücret mukabilinde, yâni günde bir yâhut iki akça vermek suretiyle ve tam bir emniyet içinde istedikleri kadar kalabilirler. Istanbul'da sayısı dört yüz on yediyi bulan kervansarayların her birinde çeşmeler, dükkânlar ve hattâ bâzılarında daha fazla bir rahatlık te'min edilmek üzere mescitlerle hamamlar bile vardır».

Gene ayni menbaın 294 üncü sahifesinde de Istanbul çeşmeleri hakında şu izâhâta tesadüf edilmektedir:

«Türklerin şarap içmesi şer'an memnû' olduğu için, imân-ı kâmil sâhibi Müslümanların dindarlığı sâyesinde gelip geçenlerin susuzluğunu giderecek çeşmelerle sebiller te'sis edilmek üzere bir çok yerlere su isâlesi te'min

edilmiştir; Istanbul şehriyle kenar mahallelerindeki çeşmelerin çok büyük bir yekûn tutması işte bundandır: Gerek câmiler civârında, gerek şehrin diğer noktalarında tam beş bin dokuz yüz otuz beş çeşme ve sebil sayılır; sakalar, bizim en az iki koğamıza muâdil meşin kırbalarla bunlardan su alıp tıpkı Paris'de olduğu gibi evlere taşırlar. Bütün Istanbul çeşmelerinin suyu Belgrad köyünden gelir: Şehre dört beş fersah mesâfede bulunan bu köyde gayet güzel bentler vardır».

Fransa'nın Istanbul sefâreti kâtiplerinden (Sieur de la Croix) nın **«Mémoires»** ismiyle 1684 tarihinde iki cilt olarak Paris'de neşredilen hâtırâtının birinci cildinin 128 inci sahifesinde eski Türk hayrâtı hakkında şu izâhâta tesadüf edilir:

«Türklerin mescitlerden tefrik için Câmi dedikleri başlıca mâbetler pâdişahların, sultanların, vezirlerin, paşaların ve Müftîlerin=Şeyh-ül-İslâmların eserleridir. Bunlar yalnız câmi yaptırmakla iktifâ etmiyerek etraflarına İmâret denilen hastâhâneler, tımarhâneler ve gelip geçenlerden istiyenlere her gün yemek verilen müesseseler de yaptırmışlardır. Talebenin iâşe vesâir ihtiyaçları te'min edilerek dinî ve dünyevî hukuk tahsil ettikleri medreseler de te'sis etmişlerdir».

Ayni eserin 132 inci sahifesinde de şu kayde tesadüf edilir:

«Çeşmeler de hayrât eserleridir: Bunlara Sebilhâne denilir; Istanbul'da gelip geçenlere su verilmek üzere yüzden fazla sebil vardır; her birinde kuyudan su çekip demir zencirlere bağlı bir çok bakır tasları dolduran bir adam bulunur; bâzı sebillerde yazın karla soğutulmuş sular içilir».

(A. de la Motraye) in bundan evvel de bahsi geçen **«Voyages en Europe, Asie et Afrique»** ismindeki büyük seyâhatnâmesinin 1727 La Haye tab'ının birinci cildinin 263 üncü sahifesinde de şu mühim izâhâta tesadüf edilmektedir:

«Hayrât ve hasenât yalnız Kur'ân ile Türk imamları tarafından iyice telkin ve teşvik edilmiş olmakla kalmayıp halk tarafından da o kadar sadâkatle ve öyle bir el-birliği ile tatbik edilir ki, bütün Türkiye ile Kırım'da dilenciliğin veyâhut dilenciliği meslek ittihâz etmiş fukarânın ne olduğu bile mâlûm değildir.

Hakikî ve maddî bir te'diye imkânsızlığından ve alacaklısının te'cil kabul etmemesinden dolayı borçlunun biri hapse mi atılmıştır? Hemen zenginler gidip kurtarırlar ve borcunu tesviye ederler. Bir başkasının evi yanıp ekseriyyetle görüldüğü gibi bütün âile efrâdının dünyâda nesi varsa hepsi kül olup gitmiş midir? Ne kadınların hıçkırıkları, ne çocukların ağladıkları duyulabilir: Bütün servetleri işte böyle mahvolmuş kimselerde bilakis mukadderâta karşı tam bir tevekkül görülür ve hayrâtperver ahâli derhal evin yeniden inşâsiyle yeni mefrûşât alınmasına kâfi gelecek yardımda ve hattâ bâzan lüzumundan fazla muâvenette bulunur. Her câmi kendi vâridâtiyle kendi sâhasındaki mühtaçlarla hastaların ihtiyaçlarını te'min eder. Eğer Türkiye'nin herhangi bir tarafında vebâ zuhur edecek olursa, hastalığa tutulanlar ister yabancı, ister akrabâ olsun, hiç bir zaman metrûk bırakılmaz. Efendi, vebâlı kölesini evinden çıkarmayıp gûyâ en ehemmiyetsiz ve en az sârî bir hastalıkmış gibi ya bizzât kendisi bakar veyâhut çocuklarına baktırır. Bu öyle bir vaziyettir ki, Türkler beşerî basîret ve i'tidâli takdir-i İlâhiye fedâ etmek suretiyle çok defa hem ken-

dilerinin, hem diğer bir çok kimselerin ölümünde muhtemel veyâ hakikî birer âmil olurlar.

Türklerle beraber yaşayan diğer anâsır da onlara imrenerek bu güzel hayrât ve hasenât örneklerini kendi fakirlerine münhasır kalmak şartiyle bile olsa taklide kalkışıp mühtaçlarının ihtiyaçlarını te'min ettikleri için, yukarda söylediğim gibi bütün Türkiye'de hemen hiç bir dilenciye tesadüf edilmez».

Osmanlı askerî teşkilâtını Avrupa'ya tanıtmış olmakla meşhur (Comte de Marsigli) nin 1732 tarihinde İtalyanca ve Fransızca olarak La Haye'de neşredilen **«L'état militaire de l'Empire ottoman, ses progès et sa décadence»** ismindeki eserinin birinci cildinin 34 üncü sahifesinin birinci sütununda eski Türklerin su hayrâtı şöyle izâh edilir:

«... Yazın kar bulurlarsa umumî suları onunla soğuturlar veyâhut cam ve çini kâselere kar koyup içerler.

Türkler ana-yollarda çeşmeler yaptırmak ve şehirlere içme ve abdest suları isâle etmek suretiyle ind-Allah çok sevap kazanacaklarına inanırlar. İşte bu bâtıl i'tikattan dolayı Kanunî Sultan Süleyman Istanbul'un suyunu te'min edip dokuz yüz kırk yedi çeşmeye kâfi gelen bentleri yaptırmıştır.

Macaristan'ın ırmaklarıyla bataklıklarında kışın çok bol buz hâsıl olduğu için, yazın hangi milletten olursa olsun bütün yolcuların işine yaramak üzere şehirlere ve hattâ yollara büyük fıçılar koydurup içlerine doldurulan sulara buz parçaları atılmasını te'min etmiştir».

(Comte de Marsigli) nin büyük bir teşkilât ile işliyen su ve buz hayrâtını zavallı Kanunî'nin bâtıl bir i'tikada kapılmasından mütevellit göstermesine hayret etmemek kabil midir?

Ayni menbaın 34 üncü sahifesinin birinci sütununda da ayran hayrâtından şöyle bahsedilmektedir:

«Yazın Istanbul'dan Sofya'ya giderken ana-yol üzerinde dağ başlarından inmiş çobanların yolculara ayran ikrâm edip kimisinin pek az para aldığına ve kimisinin de hiç para almayıp hayrât olarak dağıttığına şâhid oldum».

Gene ayni cildin 38 inci sahifesinin birinci sütununda da umumiyyetle hayrât ve hasenât hakkında şu kayde tesadüf edilmektedir:

«Tükrler mâlî imkânlara mâlik oldukları zaman câmiler, yol boylarında çeşmeler, köprüler ve yolcular için (Han) denilen müsâfirhâneler yaptırmak i'tiyâdındadırlar. Bunların masraflarını te'min için vakıflar da te'sis ederler. Gençlerin tahsili için büyük şehirlerde medreselerle mektepler yaptırırlar: Bunlarda İslâm hukuku ile her türlü ilimler tedris edilir. Bu müesseseleri evlâtlarına da bir mıkdar vâridât te'min edecek şekilde te'sis ederler.

Ayni menbaın 38-39 uncu sahifelerinin birinci ve ikinci sütunlarında da Istanbul'dan bahsedilirken müellifin Türk düşmanlığı bile hakikatin i'tirâfına mâni' olamamıştır:

«İmâret denilen yüz binâ vardır: Bunlarda vâkıfların şartlarına göre fukarâya yemek verilir; beş yüz on beş halk mektebi de vardır.

Bütün bu binâlar Türklerin ne kadar riyâkâr olduk-

larını tamamiyle meydana çıkarmaktadır: Çünki, hüsn-i niyyet sâhibi küçük bir zümre istisnâ edilmek şartiyle, ekseriyyet mukarrer bir âdete uyarak dini şahsî menfaatlerine âlet ittihâz etmektedir (!).

Şu da var ki, Türkler hiç bir din farkı gözetmeksizin bütün yabancılara karşı son derece müsâfirperverdirler. Ana-yollar civârındaki köylerde oturanladan hâli vakti yerinde olanlar öğleden evvel ve akşam üstü gezintiye çıkıp yolcu bulmaya çalışırlar. Eğer bulacak olurlarsa evlerine dâvet ederler ve hattâ çok defa müsâfirin hangi eve ineceğini tâyin ederken kavgaya bile kalkışırlar».

(Corneille Le Bruyn) isminde bir müellifin 1732 tarihinde La Haye'de neşrolunan **«Voyages de Corneille Le Bruyn par la Moscovie, en Perse et aux İndes orientales»** ismindeki beş ciltlik büyük seyâhatnâmesinin birinci cildinin 357-358 inci sahifelerinde de şu izâhâta tesadüf edilir:

«Türkler hemen bütün dinî farîzalarına son derece riâyetkâr olmakla beraber Zekât farîzasına hem tama'kârlık yüzünden, hem malını elinden çıkarmamaktaki güçlük gibi beşerî bir histen dolayı diğer ferâiz derecesinde riâyet edemiyorlar. Bununla beraber, Türklerin hayrât ve hasenâta çok düşkün olduklarını ve hattâ Hıristiyanlardan çok fazla hayrât vücuda getirdiklerini inkâra da imkân yoktur: Türkiye'de pek az dilenciye tesâdüf edilmesinin başlıca sebeplerinden biri de işte budur. Hastahânelerin, köprülerin, yol boylarındaki kervansaraylarla su bentlerinin, çeşmelerle sebillerin ve bu kabilden diğer bir takım faydalı te'sisâtın büyük bir kısmı bâzı dindar Türklerin şefkat ve insaniyyetleri sâyesinde vücuda gelmiştir: Bu hayrât sâhipleri o hayırlı eserlerini ya kendi hayatlarında yaptırmışlar veyâhut ölmeden

evvel vasiyetnâmelerinde inşâat masraflarının karşılıklarını göstermişlerdir. Bu hâlin en şâyân-ı-takdir tarafı, hayır sâhiplerinin böyle bir fazileti hiç bir din farkı gözetmiyerek göstermiş olmalarındandır: İşte bundan dolayı Müslümanlar kadar Hıristiyanlarla Yahudiler de o hayrâttan istifâde etmektedir.

Bu vaziyet zenginler bakımından o kadar şâyân-ı takdir olduktan sonra, mâlî kudretleri son derece mahdûd olan ve ancak nafakalarını te'min edebilen fakirler mevzû'-i-bahs olunca söyliyecek söz bulmak mümkin midir? Her halde şurası muhakkaktır ki, fukarâya keselerinden yardım edemiyecek vaziyette bulunan Türkler ellerinden gelen yardımı doğrudan doğruya bedenen çalışarak yapmaktadırlar: Meselâ ana-yollar aşınıp bozuldukça tâmir ederler, yol boylarında muntazam fâsılalarla sıralanan maslakları (=su depolarını) *doldururlar, etrâfı istilâ eden nehirlerle sellerin civârında durup yolculara geçebilecekleri geçit noktalarını gösterirler ve bu kabîlden daha bir çok hayırlı işler yaparlar; bütün bunlarda hiç bir zaman emeklerine mukabil tek bir akça bile istemezler: Ben bunun böyle olduğuna bir çok tecribelerle şâhid oldum; hattâ kendilerine bir kaç para teklif edilecek olsa bile reddederler ve hiç bir menfaat gözetmeyip fî-sebîl-İllâh çalıştıklarını söylerler».*

Ayni eserin ikinci cildinin 60-61 inci sahifelerinde de Kahire'den bahsedilirken eski bir Türk zengini şöyle tasvir edilir:

«Konsolos Torelli bir gün bana tercümanla beraber gidip (Coulac) da oturan ve kendisini sık sık ziyâret eden bir Türk tâciriyle görüşmemi tavsiye etti. Tâcir bizi pek dostâne karşıladı ve derhal kahveyle tütün ikrâm ettirdi. Seksen dört yaşında, çok iyi yüzlü, uzun ve ak

sakallı bir ihtiyardı. Sekiz defa Haca gitmiş ve her seferi kendisine takriben yirmi bin altına mâl olmuştu: Bunun sebebi, arada bir kervanın suyu tükendiği ve her yerde tatlı su ile diğer gıdâ maddeleri bulunmadığı için, bütün hacılara şerbet dağıttırmasıydı. Ben kendisini ziyâret ettiğim zaman yaşının o kadar ilerlemiş olmasına rağmen dokuzuncu Hac seferine hazırlanıyordu. Bu zât hep ticaretle meşgul olur ve kazancını çok iyi yollarda kullanırdı; gayet cömertti, her sene fukarâya on bin altın verirdi (Zekât) : *Bu sehâvet Müslümanlar arasında o kadar umumî bir hürmet kazanmasına sebeb olmuştu ki, herkes ona bir velî nazarıyla bakıyor ve kendisine tesadüf edenler eteklerini öpüyorlardı. Frenklere de çok dostluk gösterirdi; ben yanından ayrılırken bin türlü hayır duâlarıyla uğurladı ve Kudüs seyâhatime selâmetle gidip vatanıma hayırlısıyla avdetimi diledi; bütün bunları o kadar şefkatle ve o kadar candan yaptı ki, eğer ikimiz de ayni dine mensub olsaydık daha fazlasını yapamazdı».*

Bundan evvel de bahsi geçmiş olan (Comte de Bonneval) in **«Anecdotes vénitiennes et turques ou nouveaux mémoires du comte de Bonneval»** ismindeki eserinin 1740 Francfort tab'ının birinci cildinin 213 üncü sahifesinde eski Türk hayrât ve hasenâtı şöyle anlatılır:

«Hiç bir istisnâsı olmamak şartiyle bütün Türkler hayır severler; ne din farkına, ne de ihtiyaç sâhiplerinin geçmiş fiil ve hareketlerine bakmaksızın bütün mühtaçlara yardım ederler: Çünki onların nazarında herhangi bir şakî hayat değiştirip mükemmel bir velî olabilir. İşte bundan dolayı Türk hayrât ve hasenâtından hiç bir kimse mahrûm edilmez. Fakat şunu da i'tirâf etmelidir ki, bu dindârâne hareketlerinde biraz fazla ileri gitmekte-

dirler: Çünki onlar bu iyiliklerini yalnız insan cinsine hasretmekle kalmayıp hayvanlara ve hattâ cansız mahlûkaata bile teşmil ederler».

Ayni eserin gene 213 üncü sahifesinde şöyle bir fıkrada vardır:

«Yardım ihtiyâcında bulunan bütün fakirler Cuma günleri câmilerde dağıtılan ekmek, pirinç ve para ile mühtâc oldukları şeyleri istedikleri kadar te'min ederler; mürâcaat ettikleri kimselerden yardım görürler; kahve ve tütün ihtiyaçlarını Evkaf kahvehânelerinden alırlar. Şehrin her tarafında ecnebî tâcirler için hususî yerler vardır: Bu gibi binâlara herkes kabul edilir; herhangi bir kimseye ayrı bir odadan başka üzerinde yatılmak ve iki günde bir değiştirilmek şartiyle temiz saman da verilir».

Türkiye'ye ihânetiyle meşhur Boğdan beyi (Demetrius Cantimir) in **«Histoire de l'Empire ottoman»** ismiyle Fransızcaya terceme edilen iki ciltlik eserinin 1743 Paris tab'ının birinci cildinin 190 ıncı sahifesinin birinci ve ikinci sütunlarında da şu izâhâta tesadüf edilir:

«(Su aşdı): Istanbul'la Edirne arasında bulunmakla beraber yol boyunca, olmayan bir köyün ismidir. O köye bu ismin verilmesi şöyle izâh edilir: Köyün ortasından geçen küçük bir çay, karlar eridiği ve sonbahar yağmurları yağdığı zaman o kadar kabarır ki, hemen etrâfını istilâ edip o civârın bütün ovalarını sular altında bırakır; işte bu yüzden yolcular için oradan geçmek çok tehlikeli ve hattâ ekseriyyetle imkânsız bir şekil alır. Küçük rütbeli, fakat son derece zengin bir Paşa bu mahzûru ortadan kaldırmak üzere çayın üstüne mükemmel bir kâgir köprü yaptırır. Sultan Selim'in babası İkinci Bâyezid ordusuyla oraya gelince bu güzel eseri görüp hayrân olur ve bânîsini görmek ister. Paşa huzuruna gelince Bâyezid

köprünün inşâsına sarfetmiş olduğu parayı ona vermek suretiyle o büyük hayrâtın sevâbını ve bu sevâbın âhiretteki mükâfâtını kendisine devretmesini ricâ eder. Zirâ şunu bilmelidir ki İslâm şerîatince herhangi bir kimse fi-sebîl-İllâh veyâhut insanlığa hizmet olmak üzere yapmış olduğu hayrât ve hasenât eserleriyle yaptırmış olduğu binâları bir başkasına devretmek veyâhut satmak salâhiyyetini hâizdir; işte bu suretle kendi sevâbiyle uhrevî mükâfâtını hayrât devrettiği adama terketmiş olur. Fakat paşa pâdişaha red cevâbı vererek teklifini kabul edemiyeceğinden ve huzûr-ı İlâhîye çıktığı zaman kendisini kurtaracak başka hayrâtı olmadığından bahseder:

— Ben bu köprüyü insanlardan alkış toplamak için değil, halka hizmet ederek canımı cehennemden kurtarmak için yaptırdım!

der. Pâdişah üç defa ısrâr ederse de paşa kat'iyyen sözünden dönmez. Nihayet Sultan Bâyezid gazaba gelip zavallıyı i'dâm ettirdikten sonra boğulma tehlikesini göze alıp atını sürerek maiyyetiyle beraber selin içinden geçip karşı yakaya çıkar: Ondan sonra da askerlerine suların çekilmesini beklemelerini emreder. Şu beyti işte o zaman söylemiştir:

Minnet ile kokma gülü al eline sevseni
Geçme nâmerd köprüsünü ko aparsun su seni».

Bundan evvel de bahsi geçen Türk düşmanlarından avukat (Guer) in **«Moeurs et usages des Turcs»** ismindeki iki ciltlik eserinin 1746-1747 Paris tab'ının birinci cildinin 217-221 inci sahifelerinde eski Türk hayrât ve hasenâtı hakkında şu izâhât verilir:

— Kendine nasıl muâmele edilmesini istiyorsan, «Kur'anda tabiî dinin şu düsturuna tesadüf edilir: başkasına da işte öyle muâmele et!

İslâmın kitâbında sadaka ve zekât da kemâl-i ehemmiyyetle emredilir. Kur'anda:

— Kudretin nisbetinde sadaka ver!

denilmektedir; bu emrin tatbikini daha iyi telkin etmek üzere çok müessir bir ifâde kullanılarak:

— Eğer insanlar sadakanın kıymet ve sevâbını takdir edebilselerdi, kendi etlerini parçalayıp fukaraya dağıtırlardı!

kavli de ilâve edilmektedir. Türkler sadaka ve zekâtın fevkalâde hayırlı olduğuna o derece kaani' olmuşlardır ki, onun zarurîliğini belirten mesellerle vecîzelerin hepsini tedkik ve tetebbü' etmek i'tiyâdındadırlar.

Zekât farzdır: Kasaplık hayvan, para, hubûbât, meyve ticâret malları üzerinden beş şekilde tesviye edilebilir.

Zekâtı verilecek kasaplık hayvanlar deve, sığır ve davar cinslerinden üç nev'e ayrılır. Zekâtın meşrû olması için altı şart vardır:

1) Zekât verenin dini bütün Müslüman olması;

2) Hür adam olması;

3) Verdiği malın meşrû sâhibi olması, yâni başkasının malını haksız olarak vermiş olmaması;

4) Zekât verenin serveti muayyen bir nisbete çıkmış olması, yâni zekât vermek mecburiyyetinde bulunmak için muayyen mıkdarda bir servete sâhip olması lâzımdır: Meselâ altın üzerinden zekât vermek için lâ-akal yirmi altın sikkeye mâlik olmak icâb eder; o takdirde verilecek zekât mıkdârı yüzde iki buçuktur (Kırkta bir) : *Gene ayni kaideye göre beş gümüş para vermek için iki yüz gümüş paraya, bir koyun vermek için beş deveye, bir dişi deve vermek için yirmi deveye, bir koyun vermek için kırk koyuna mâlik olmak lâzımdır. Servetin artışı nisbetinde zekât da arttırılır: Ama eğer yirmi altınınız, iki yüz gümüş sikkeniz, beş deveniz, otuz öküzünüz ve-*

yâhut kırk koyunumuz yoksa, zekât vermek mecburiyetinde bulunmazsınız.

5) Zekâtın beşinci şartı da malına takriben bir sene, yâni hiç olmazsa on bir ay rehinsiz olarak sâhib olmaktır; çünki rehin mülkiyyeti ibtâl eder;

6) Son şart olarak zekât şeklinde verilecek hayvanların tarla sürmekte kullanıldıkları için o sırada vücutlarına ihtiyac olanlardan değil, henüz otlakta otlayanlardan seçimesi lâzımdır. Para, hubûbât, meyve ve ticaret malları üzerinden verilecek zekâtlar da ayni şartlara tâbi'dir.

Oruç tutulmuş olsun olmasın, her sene Ramazan sonunda fitre mükellefiyyeti de vardır: Adam başına küçük bir para verilir; fakat bunun nakden te'diyesi mümkin olduğu kadar fukarânın iâşesine medâr olacak arpa, buğday, hurma, pirinç, kuru üzüm, tere yağı ve peynir gibi yiyecek maddeleriyle de edâsı kabildir.

Sadaka ve zekâtın dinî bütün Müslümanlar nazarında en ulvî fazilet olduğunda şüphe yoktur. Samimî ve sâde bir iyilikle hayır ilşerken azamet ve gurur göstermedikleri için, o ni'metler ihtiyac erbâbına ağır gelmez. Türkler sadakalarını ebediyyete kadar ikrâz edilmiş ve öteki dünyada kendilerine te'diyesi kararlaşmış birer alacak sayıyorlar denilebilir.

Bizde olduğu gibi onlarda da hayır işleri bir çok şekillerde yapılır. Kimisi hapishâneleri ziyâret edip borç için yatan mahpusları kurtarır; kimisi ihtiyaçlarını ifşâ etmekten utanan fakirlere dağıtılmak üzere câmi imamlarına para bırakır; kimisi ölmüşlerin ruhlarına Kur'ân okunmak üzere vakıf te'sis eder; kimisi cenâzeyi yıkayıp defnettikten sonra mezarının üstünde fukarâya yiyecek dağıtır ve bu suretle sağları ölüleri Kur'ân okuyarak âhi-

ret işkenceleriyle kabir azâbının dehşetinden kurtarmaya dâvet eder. Kimisi borcunu ödeyememiş bir ölünün hisaplarını tesviye ederek ruhunu rahat ettirmek üzere senetlerini tabutunun içine koyar. Kimisi Allâha ibâdet için câmiler yaptırır; kimisi gençlerin dinî ve dünyevî ilimleri tahsiline mahsus medreseler ve yolcularla hastalar ve deliler için hanlar, hastahâneler ve tımarhâneler yaptırıp bunlarda her türlü ihtiyaç maddelerinin bol bol tevzîini te'min eder. Bu şefkat yurtlarında hangi dinden ve hangi milletten olursa olsun herkes hüsn-i-kabul görür; hastalar dikkat ve i'tinâ ile tedâvi edilir. Bâzıları da köprüler, çeşmeler, kuyular, sarnıçlar ve yolcular için kervansaraylar yaptırır.

Fakirler bile birbirlerine fî-sebîl-İllâh yardım ederler. Ellerinden başka bir şey gelmiyeceği için hemcinsine bedenen hizmet edenler görülür; bu gibiler borç için hapsedilenlerle hapishâneye girerler, borçlarını verip kurtarmak için sadaka toplarlar, yolları tâmir ederler, seyyahlara kılavuzluk ederler ve yolculara su verirler.

Türk şefkati hayvanlara bile şâmildir: Bunları beslemek için vakıflar ve ücretli adamlar vardır; bu adamlar sokak başlarında köpeklerle kedilere et dağıtırlar (1). Bu hayvanlar o sadakaya alışmış oldukları için, besicilerinin seslerini o kadar iyi tanırlar ki, işidir işitmez hemen sokak başına üşüşmekte hiç bir zaman kusur etmezler: Aralarında bir nevi zâbıta teşkilâtı kurmuşlar denilebilir; bu zâbıta bir mahallenin köpekleriyle kedilerini başka bir mahallede gündelik nafaka te'minine gitmekten men'eder; bu kanuna riâyet etmiyenleri kendi dişleriyle bizzât cezâlandırır (2). Kışır ağaçların kuraklıktan kurumalarına meydan vermemek üzere bir işçiye ücret verip sulanmalarını te'min edecek kadar hayrât ve hasenâtta ileri giden biraz kaçık Müslümanlara da te-

sadüf edilir. Bir çok Türkler de sırf âzâd etmek için kuş satın alırlar.

Bu meselenin pek garip bir noktası da Kur'âna nazaran bir kimsenin hayrât ve hasenât müesseseleriyle Hak yolunda yâhut halka hizmet uğrunda yaptırmış olduğu binâları bir başkasına bağışlamak veyâhut satmak salâhiyyetine mâlik olmasıdır: Bu suretle kendisinin kazanmış olduğu sevâbı hayrât bağışladığı veyâhut sattığı adama devretmiş olur. İkinci Bâyezid devrinde bu akîdenin şâyân-ı dikkat bir misâline tesadüf edilmektedir.

Bu izâhât içindeki hâşiyelerin birincisi şöyledir:

«Kasaplar her gün muayyen mıkdar kedi ve köpek beslemekle mükellef kılınır».

İkinci hâşiye de şudur:

«Şam'da hastalanan kedilerle köpeklerin tedâvisine mahsus bir hastahâne vardır».

Meşhur müsteşriklerden (Anquetil Duperron) un 1778 tarihinde Amsterdam'da neşrolunan **«La législâtion orientale»** ismindeki kıymetli eserinin 28 inci sahifesinde (Montesquieu) nün bâzı iddiâlarıyla iftirâlarına cevap verilirken hayrât ve hasenât meselesine de şöyle temâs edilmektedir:

«Şimdi hem pâdişah, hem devlet erkânı ve hem de efrâd-ı ahâli tarafından yolcuların huzur ve râhatı, her

milletten ve her dinden hastaların şifâsı için kurulmuş, menbâ suyu olmayan yerlerde mermer havuzlara ve hastaları eğlendirecek musikiye varıncaya kadar her türlü levâzımı te'min edilmiş ve çok büyük masraflarla inşâ edilmiş olan umumî binâlardan bahsetmenin tam sırasıdır.

Eğer (Şark istibdâdı) altında devlet erkâniyle halkı o muazzam masrafların ihtiyârına sevkeden âmil insâniyyet aşkı ise, o hayrât sâhiplerinin Mr. de Montesquieu tarafından tasvir edildiği şekilde kimseler olmamasına lâzımgelir. Eğer onların maksatları şöhret te'mininden ibaretse, şan ve şerefle ve millî haysiyyet bakımından devletlerinin azametiyle alâkadâr olmadıkları iddiâ edilen milletlerde, o çekingen, câhil ve bitkin milletlerde nasıl olur da öyle bir his bulunduğundan bahsedilebilir?».

Meşhur Türk düşmanı Baron de Tott'a karşı şiddetli bir tenkidnâme yazmış olan (M. de Peyssonnel) in 1785 de Amsterdam'da neşrolunan **«Lettre, contenant quelques observations relatives aux Mémoires gui ont paru sous le nom de M. le Baron de Tott»** ismindeki eserinin 43 üncü sahifesinde de şu fıkraya tesadüf edilir:

«Namazgâhların çoğalmasına sebep bâtıl i'tikad değil, dindarlıktır; o kadar çok çeşme ve sebil yapılmasının sebebi de şefkat ve insâniyyet hissidir. Bu çeşmeleri yaptıranlar sokaklardan gelip geçenlerle taşra yollarındaki yolcuların susuzluğunu gidermeyi pek haklı olarak büyük bir sevap saymışlardır. Namazdan evvel alınması

mecburî olan abdest suları da işte böyle te'min edilmiştir. Bu hayrât sâhipleri içinde öyleleri vardır ki, sebillerinden su içecek kimselerin daha soğuk sularla harâretlerini daha kolay teskin edebilmeleri için bütün yaz boyunca kar te'min edilmek üzere vakıflar te'sis edecek kadar hayrât ve hasenâtta ileri gitmişlerdir».

(Mouradgea d'Ohsson) un bundan evvel de bir kaç defa bahsi geçmiş olan **«Tableau général de l'Empire othoman»** ismindeki kıymetli eserinin dördüncü cildinin 1791 tarihinde Paris'de neşredilmiş olan birinci kısmının 304-305 inci sahifelerinde eski Türklerin borçluları kurtarma an'anesi şöyle anlatılır:

«İmparatorluğun hemen bütün şehirlerinde ve bilhassa Istanbul'da felâketzedelerin maîşetlerini te'min için pâdişahların ulüvvicenâbiyle halkın sehâveti sâyesinde kurulmuş olan vakıflarla dâimî iratlardan ayrı olarak her gün fukarâya sadaka dağıtmayı ve hattâ borç yüzünden hapsedilmiş zavallıların imdâdına koşup bâzan iâşelerini te'min etmeyi ve bâzan da alacaklılarına borçlarını verip kurtarmayı kendine vazife bilmiyen Müslümana pek az tesadüf edilebilir.

Milletin her tabakasında analarla babalar, akrabâlar ve vasîler çocuklarına örnek olup daha en küçük yaşlarından itibaren hayır işlerine alıştırırlar. Hayrât ve hasenât denilen ve insanı kendi şahsiyyetinin kat kat fevkine yükselten fazilet işte bu suretle şahsî menfaat, cimrilik ve tama'kârlık gibi duyguları uyuşturup güzel bir

âdetin de te'siriyle hemcinsine yardım hissini uyandırdığı için, artık Müslümanlara hiç ağır gelmemekte ve onları bu sâhada diğer milletlerden çok üstün bir seviyeye yükseltmektedir».

(Joseph-Eugène Beauvoisins) in **«Notice sur la Cour du Grand-Seigneur»** ismiyle 1809 tarihinde Paris'de intişâr eden eserinin 134 üncü sahifesinde de şu izâhâta tesadüf edilir:

«Müsâfirperverlikle hayrât ve hasenât telkini bakımından İslâm dini bütün dinlerden üstündür; Türk hükûmeti bu esaslara büyük bir âlîcenaplıkla riâyet ederken halk da hükûmeti örnek ittihâz eder. Şehirlerde, yol boylarında ve hattâ çöllerde fakirlerle yolcular için hayrât ve hasenât eserleri olan hastahâneler, müsâfirhâneler ve sebillerle çeşmeler sıralanır.

Bir çok Türkler felâketzedelerin acılarını teskine vakf-ı-nefs ederler: Yardımda bulunurlar, tesliye ve teşci' eylerler ve Allahtan ümit kesmemeye teşvik ederler. Hattâ çok defa köpeklerle kedilere bile bakarlar: Bunların hayatlarını te'min için vakıflar te'sis edilmiştir».

İngiliz müelliflerinden (Th. Thornton) un bundan evvel de bahsi geçen ve **«Etat actuel de la Turquie»** ismiyle Fransızcaya terceme edilip 1812 tarihinde iki cilt olarak Paris'de neşredilmiş olan eserinin ikinci cildinin 282-285 inci sahifelerinde eski Türk hayrât ve hasenâtı şöyle izâh edilmektedir:

«... Hayrâtımız sâyesinde karnını doyurup kendine

gelen aç ve yorgun yolcuyu, tahsil gören câhili ve nihayet sihhat ve hayatına kavuşan hastayı görünce, gönüllerimiz tamamiyle mâzur görülebilecek bir gururla dolar. Yolcuların huzûrunu te'min eden bir han yâhut kervansaray, medreseleri ve hastahâneleriyle beraber bir câmi, bir çeşme, bir köprü, bir cadde gösterişsiz kurulamaz ve eğer kurulacak olursa faydaları azalır. (M. Eton):

— Bunların te'sisini menâfi'-i umumiyye endişesine izâfe etmemeliyiz!

diyor. Haydi öyle olsun ama, ben kızgın bir çölü hem kendi susuzluğumu gidermek, hem atımı sulamak ümidiyle dört nala kat'ettikten sonra bir çeşme bulmuş ve kimbilir ne büyük bir gayretle araştırarak su bulduğu yegâne noktada öyle bir âbide kuran hayır sâhibinin insâniyyet-perverliğini takdis etmiştim. Istanbul çeşmelerinden birinde şöyle bir kitâbe vardır:

Târihi Sultân Ahmed'in câri zebân-î lûleden
Aç besmeleyle iç suyu Hân Ahmed'e eyle duâ

Yol boylarında görülen namazgâhlar taştan yapılmış bir mihrâptan ibârettir ve bunun üstünde de kıble tarafını gösteren renkli yâhut kabartma bir kuzu resmi vardır. Bütün câmilerle evlerin çoğundaki mihrâplar tarzında yapılmış olan bu işâretlerle alâmetler umumiyyetle bir kuyu yâhut çeşme civârında ağaçların gölge saldığı düzlüklere yapılır. Kendi tecribeme istinâden te'min ederim ki, yolcular din yolunda veyâhut insâniyyet nâmına kurulan bu âbidelerle karşılaştıkları zaman duydukları tatlı hisleri verecek hiç bir manzaraya tesadüf edemezler. (Baron de Tott):

(Bunlar bir çok günahları çıkaracak şeyler olduğu için, o gibi hasenâta sâhib olan Türklerin onları derhal satlığa çıkardıklarından)

bahsederse de, Türkler günah çıkarmanın ne olduğunu

bilmezler; yalnız her hangi bir sevâbın başkasına bağışlanabileceğine veyâhut satılabileceğine inanırlar».

Ayni eserin 285-286 ıncı sahifelerinde de şu izâhâta tesadüf edilir:

«Fukarâya sadaka vermek ve yabancılara kapusu açık olmak Şark milletlerinin en çok me'lûf oldukları faziletlerdir. Zenginlerle büyüklerin sofraları ilk resuller devrinde olduğu gibi edebiyle gelen herkese en tabiî bir sâdelikle açıktır; aşağı tabakalara mensub olanlar evin ağalarına mahsus sofralara alınır; artan yemekler de kapudaki fakirlerle muhtaçlara dağıtılır: Bu gibilerin ihtiyaç derecelerini tahkike kalkışmaktan yüzü kızarmıyacak uşak yoktur. Kulübesine yolcu kabul etmiyecek hiç bir köylü mevcud olmadıktan başka, müsâfir kabul etmemektense son derece sıkıntıya katlanmayı bütün köylüler tercih ederler. Biraz yemiş yâhut sebze toplayıp yemek üzere bir bahçeye, bir yemişliğe veyâhut bir üzüm bağına girmek istiyen bir kimseyi kabul etmiyecek mal sâhibi yok gibidir».

(J. - R. Durdent) ın **«Beautés de l'histoire de Turque»** ismindeki eserinin 1818 Paris tab'ının 466 ıncı sahifesinde de şöyle bir fıkra vardır:

«Türkler, resimle heykeltıraşlığa karşı cephe almış olmalarına mukabil muhteşem binâlardan hoşlanırlar ve işte bundan dolayı pâdişahlarla zenginler câmi, kervansaray, çeşme vesâire gibi dine veyâhut bütün insanların hayrına yarayacak âbideler inşâsını bir iman borcu bilirler».

(A. Ubicini) nin bundan evvel de muhtelif iktibaslarda bulunduğumuz **«La Turquie actuelle»** ismindeki

kıymetli eserinin 1855 Paris tab'ının 354 üncü sahifesinde eski Türk hayrâtı şöyle anlatılır:

«Türklerin nazarında hayrât ve hasenât imandandır. Fukarâya sadaka vermiyen bir kimse yalnız Müslümanlık vazifesini ifâ etmemiş olmakla kalmayıp dininden bile çıkmış olur; çünki zekât da tıpkı Hac, Savm, Salât ve Kelime-i-Şehâdet gibi İslâmın beş şartından biridir.

O cihanşümûl ve hudutsuz hayrât ve hasenâttan diğer bir eserinde de bahsetmiştim: (Din ve mezhep tefrik etmiyerek ve hattâ şahsî kin ve garazlara da bakmıyarak hususî servetler tükeninceye kadar yalnız şehirlerde değil, bütün yol boylarında sıralanan umumî ve hususî hayrât ve hasenât yolcularla yoksullara ve hattâ insan cinsinden başka Allâhın yarattığı bütün hayvanlara müdâfaa ve müzâheret imkânları te'min etmiştir).

Doğrusunu isterseniz, bugün hâlâ barbar sayılan şu Türkler kadar kelimenin tam mânâsiyle insâniyyetperver hiç bir millet bilmiyorum».

Ayni eserin 374 üncü sahifesinde de şu kayde tesadüf edilir:

«... Türkiye'de her şeye hayrât ve hasenât karışır. Bâzan ve bilhassa (Ricâl-i devlet) tarafından bu hayrât ve hasenât öyle bir ihtişâm ile yapılır ki, düğünden evvel muazzam masraflara sebeb olur. 1848 yâhut 1849 tarihinde Rif'at Paşa'nın oğlu evlenirken bu masrafın yarım milyonu bulduğundan bahsedilmektedir».

Gene ayni menbaın 357-358 inci sahifelerinde de şu izâhât vardır:

«Şark, tezâdlar diyârı olduğu kadar hayrât ve hase-

nât ölkesidir. Câmilerin gölgesinde kapuları ilim tâliplerine, fukarâya ve hastalara fî-sebîl-İllâh açık tutulan melce'ler işte o rûhun eserleridir. Uzun bir yolculuktan sonra yorgun ve harâretten bitkin hâle gelmiş yolcuların susuzluklarını temiz sularıyla giderecek çeşmelerle vücutlarını dinlendirecek çayırlıkları yol boylarına dizen ruh da o ruhdur. Buralardaki çeşmeler Istanbul'dakiler gibi san'at eserleri değil, hasenât mahsulleridir. Hayrât sâhibi böyle bir çeşmeye Acemin:

Susuzluğunu gideren menbaa çamur atma!

şeklindeki ata-sözünü yazdırmak mecburiyetinde değildir. Besmelesini çeken yolcu buraya ancak dinî bir minnet hissiyle yaklaşabilir. Zincirle asılı bir tas yerine burada yalağın kenarına konulmuş alelâde bir su kabı vardır. Yolcu bunu alır, kullanır, yıkayıp temizler ve öpüp başına koyduktan sonra kendisinden sonraki yolcunun ayni çeşmeleri kurduran şefkat hissi ayni zamanda hayır sâhibinin etrâfa gölge salan yemiş ağaçları dikmesine de sebeb olur: Çok defa hem kendi kabri, hem evlât ve ahfâdının mezarları işte o ağaçların altında görülür».

Buraya kadar gözden geçirdiğimiz menbâlardaki mühim noktalar şöyle sıralanabilir:

1 — İslâmın beş şartından biri zekâttır ve müsâfirperverlikle hayrât ve hasenât telkininde İslâmiyyet bütün dinlerden üstündür: Eski Türk hayrât ve hasenâtçılığının menbaı işte budur.

2 — Eski Türkler yeryüzünün en insâniyyetperver milletidir.

3 — Eski Türk hayrât ve hasenâtı din, mezhep ve milliyyet farkı gözetilmeksizin bütün insanlığa şâmildir.

4 — Eski Türk hayrât eserlerinin başlıcaları hastahâneler, tımarhâneler, câmiler, medreseler, mektepler, hanlar, kervansaraylar, bentler, çeşmeler, sebiller, sarnıçlar, kuyular, köprüler, yollar, kaldırımlar ve imârethânelerdir.

5 — Yaz sıcaklarında çeşmelerle sebillerde karla soğutulmuş sular verilir.

6 — Bozuk yollarla kaldırımlar fî-sebîl-İllâh tâmir edilir.

7 — Hanlarla kervansaraylarda yolcular üç gün parasız iâşe ve iskân edilir.

8 — Şehirlerdeki imârethânelerde ihtiyâcı olanlara her öğün yemek verilir.

9 — Hastâhanelerde hastaların mâneviyyâtını takviye için musiki fasılları tertib edilir.

10 — Borç yüzünden hapsedilmiş olanların kurtarılması en mühim hasenâttan addedildiği için, hapishânelere gidilip bu gibilerin borçları fî-sebîl-İllâh tesviye edilerek tahliyeleri te'min olunur: Bu ulvî hareket millî bir an'ane hâlini almıştır.

11 — İhtiyaçlarını ifâdeden sıkılıp utanan mühtaçların kim oldukları hiç belli edilmeden tahkik olunarak kendilerine gizlice yardım edilir.

12 — İslâmın sadaka ve zekât esaslarına tamâmiyle ve hattâ fazlasıyla riâyet edildiği için, eski Türkiye'de dilenci yoktur.

13 — Muhtelif münâsebetlerle köle ve câriye âzâd edilmesi bir an'ane hâlini almıştır.

14 — Selâtin câmilerinin hastahâne ve imârethâne gibi hayrât ve hasenât müesseseleri vardır.

15 — Yersiz yurtsuz fukaranın iskân ve iâşeleri için Yatakhâneler te'sis edilmiştir.

16 — Hem dinî, hem dünyevî ilimlerin tedris edildiği medreselerde talebenin iâşesi de te'min edilir.

17 — Her câmi, kendi sâhasındaki hastalarla mühtaçlara bakmak vazifesiyle mükelleftir.

18 — Yangınlarda yanan evlerin sâhipleri mâlî kudretten mahrûm oldukları takdirde, bu evler hayrât sâhipleriyle müesseseleri tarafından bedelsiz olarak inşâ ettirilir.

19 — Ölülerin borçları hayrât ve hasenât erbâbı tarafından ödenir.

20 — Yol boylarındaki hanlarda her akşam yolculara ziyâfet çekilir.

21 — Köy kulübelerine varıncaya kadar bütün Türk evlerinde sofralar herkese açıktır: Hattâ köylüler yol boylarına inerek müsâfir edecek yolcu ararlar ve fî-sebîl-İllâh ayran dağıtırlar.

22 — Yalnız Istanbul şehrinde hayrât eseri olarak 417 Kervansaray, 5935 eşme ve 515 halk mektebi kurulmuştur: Kervansaraylarda mescitlerle hamamlar da vardır.

23 — Yalnız zenginler değil, fakirler de dâhil olmak şartiyle bütün eski Türkler hayrât ve hasenât düşkünüdür: İşte bundan dolayı fukarâ takımı her sene muayyen günlerde yol ve kaldırım inşââtı vesâire gibi menâfi'-i umumiyyeye âit işlerde parasız çalışmak suretiyle hasenât borcunu edâ etmiş olur.

24 — Çocuk terbiyesinin en mühim esaslarından biri

de hayrât ve hasenât telkinâtıdır: İşte bundan dolayı eski Türk farkında bile olmaksızın hayrâtçı yetişmiştir.

25 — Eski Türk hayrât ve hasenâtı yalnız insanlara değil, hayvanlarla nebatlara bile şâmildir: Meselâ kuşçulardan kafes içinde kuşlar satın alınıp derhal âzâd edilir; hiç bir hayvan ta'zîb edilemiyeceği için, öldürülmesi lâzım zararlı hayvanlar bile işkencesiz itlâf edilirler; kirliliklerinden dolayı evlere sokulmayan sokak köpekleri mahallelere göre teşkilâta tâbi' tutulup kedilerle beraber iâşeleri te'min olunur, et ve ciğer dağıtılır, geceleri barınacakları yerler yapılır, bunları yapacak adamlar istihdâm edilir ve ayrıca kasaplar da kedi ve köpek hisseleri ayırır. Muhtelif şehirlerde ve meselâ Şam'da Türk eserleri olan hayvan hastahâneleri kurulmuştur; ağaçlara da fevkalâde hürmet edilip, kesilmeleri ve yakılmaları câiz ve kabil değildir, fazla olarak bunlara su vermek için de vakıflar te'sis olunup adamlar tâyin edilir.

XI

ESKİ TÜRK TEMİZLİĞİ İLE KANÂATKÂRLIĞI VE BUNLARIN SIHHÎ NETİCELERİ

Eski Türklerin temizlikleri Garp edebiyatında bile akisler bırakacak kadar ün salmış ve hattâ bâzı müellifler temizliğin o derecesini her nedense sıhhate zararlı bir titizlik bile saymışlardır! Mecâzî mânâsiyle Türk demek yalnız kuvvetli insan demek değil, ayni zamanda en temiz adam demektir. Meşhur (Du Loir) in bundan evvel de bahsi geçen **«Les voyages du sieur Du Loir»** ismindeki seyâhatnâmesinin 1654 Paris tab'ının 150 inci sahifesinde eski Türkün bu millî hususiyyeti kısaca şöyle ifade edilir:

«Bütün Türkler çok temizdir, sakalları iyi taranmıştır».

(M. de Thevenot) nun **«Relation d'un voyage fait au Levant»** ismindeki seyâhatnâmesinin 1665 Paris tab'ının 58 inci sahifesinde de şu fıkraya tesadüf edilir:

«Hem vücutlarını ter-temiz tutmak, hem sıhhatlerini idâme etmek için Türkler hamama çok giderler. Onun için şehirlerde bir çok güzel hamamlar mevcud olduğu gibi, hiç olmazsa bir tek hamamı olmayan hiç bir köy yoktur. Bütün hamamlar hep ayni şekilde yapılmıştır ve aralarında bâzılarının daha büyük ve mermerlerle daha fazla süslenmiş olmasından başka hiç bir fark yoktur.».

Ayni menbaın 70 inci sahifesinde de eski temizliğiyle kanâatkârlığının sıhhî neticeleri şöyle izâh edilmektedir:

«Türkler çok yaşarlar ve az hasta olurlar: Bizim memleketlerdeki böbrek hastalıkları ve daha bir sürü tehlikeli hastalıkların hiç birini bilmezler. Öyle zannediyorum ki, Türklerin bu mükemmel sıhhatlerinin başlıca sebeplerinden biri de sık sık hamama gitmeleri ve yeyip içmedeki i'tidâlleridir: Çünki az yemek yerler, Hıristiyanlar gibi karma-karışık şeyler yemezler, umumiyyet itibariyle içki âlemleri yapmazlar ve dâimâ idman yaparlar».

Bu satırları yazan müellifin devrinde Avrupa'da vasatî ömür 30-40 seneden ibarettir ve bunun en mühim sebebi de Garplıların meşhur pislikleridir.

Avcı Sultan Mehmet devrinde İngiltere'nin Istanbul sefâret kâtiplerinden olan (Ricaut) ismindeki Türk düşmanının **Histoire de l'état présent de l'Empire ottoman»** ismiyle Fransızcaya terceme edilen eserinin 1670 Paris tab'ının 284 üncü sahifesinde de mesele şöyle izâh edilir:

«... Türkler yaşayış tarzlarının hâricî manzarası itibariyle hakikaten çok temizdirler ve gerek yıkanmaları, gerek dînen mükellef oldukları diğer vecîbelerinin ifâsı itibariyle iptilâ derecesinde takayyütkâr ve intizamperverdiler. Yıkandıkları suyun vücutlarındaki kirlerle beraber günahlarından mütevellit mânevî pislikleri de temizlediğine inanmıyan Türk yok gibidir».

Ayni menbaın 285 inci sahifesinde de şu kayde tesadüf edilir:

«Yemeklerden evvel ve yemekten sonra ellerini yıkamak Türkler arasında o kadar umumî bir âdet hükmü-

nü almıştır ki, insanların el yıkamalarına vesile olmak üzere Allâhın gıdâları yaratmış olduğundan âdetâ bir darb-ı-mesel şeklinde bahsederler».

(J. B. Tavernier) nin **«Nouvelle relation de l'intérieur du serrail du Grand-Seigneur»** ismindeki eserinin 1678 Amsterdam tab'ının 77-78 inci sahifelerinde eski Türk mutbağı şöyle anlatılır:

«... Mutbakları çok temizdir; mutbak takımları da güzellik ve parlaklık itibariyle eşsizdir; gerek sofra takımları, gerek yemekleri a'zamî nisbette ter-temizdir».

Ayni eserin 117 inci sahifesinde eski Türkün temizlik iptilâsı şöyle târif edilir:

«Türkler ve umumiyyetle Asyalılar temizliği çok sevdikleri için, ne kendi üzerlerinde, ne de etraflarındaki insanlarda en hafif kire tahammül edemezler».

Gene ayni menbaın 133 üncü sahifesinde de şu kayde tesadüf edilir:

«Türkiye'de sofradan kalkılır kalkılmaz mutlaka ellerle ağızlar yıkanır: Önünüze sıcak suyla sabun getirilir; büyüklerin konaklarında ya gül-suyu veyâhut güzel kokulu başka bir su da ikrâm edilir: Bunlarla da mendilinizin bir ucunu ıslatırsınız».

(Grelot) ismindeki seyyahın **«Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople»** ismindeki seyâhatnâmesinin 1680 Paris tab'ının 232 inci sahifesinde o zamanki dünyanın en temiz milleti işte şöyle anlatılır:

«Dünyanın bütün milletleri içinde temizliğe İslâm câmiasındaki Osmanlı-Türkleriyle İranlılar kadar riâyet eden tek bir millet yoktur. Bütün bu Müslüman milletler

nezâfeti bir ana-düstur hâline getirmişler ve daha doğrusu hâricî merâsimden ibaret olan (!) dinlerinin esası şekline sokmuşlardır. İtşe bundan dolayı bütün vücutlarını yıkayabilmek üzere bir çok hamamlar yapmak mecburiyetinde kalmışlardır. Türkiye'nin belli-başlı şehirlerinin hepsinde pek çok hamamlar vardır ve hattâ bunların bir çokları Roma imparatorlarının eski ılıcalarından hiç de aşağı değildir».

Ayni menbaın 233-234 üncü sahifelerinde de eski Türk temizliğinin sıhhî neticeleri şöyle anlatılır:

«... Bu hamamlara Türkler gibi Hıristiyanlarla Yahudiler de dâhil olmak üzere her türlü insan kabul edilir, çünkü bunlar umumun menfaati ve herkesin temizliğiyle sıhhati için yapılmıştır. Öyle zannediyorum ki, bu çeşit hamamlar bütün Şarklıların muhtelif hastalıklara bizim kadar mârûz olmamalarının en mühim sebebidir ve bu kadar sık yıkanmadıkları takdirde daha az mârûz olacakları da muhakkaktır (!).

Şarap gibi, tütün gibi, her türlü menkı'lar gibi bir sürü ilâçlar vardır ki, sırf ihtiyaç zamanlarında kullanılmalıdır, aksi-takdirde sıhhate faydalı olmaktan ziyâde zararlı olabilirler... Bütün Şark'daki hamamlar da ayni vaziyettedir. Eğer ayda a'zamî bir defa gidilecek olursa dünyada ondan a'lâ şey olmaz (!); ama Türkler hemen her gün yıkandıkları için beyinleri o kadar rütûbetlenmektedir ki, ekserisi dâimî bir göz iltihâbına uğrayıp son derece rahatsız olmaktadır».

Avrupa kirliliğine alışmış daha bir çok eski müelliflerin temizlik aleyhine işte böyle akla, hayâle sığmıyacak gülünç iddiâları vardır. Bununla beraber, gene ayni menbaın 241-242 inci sahifelerinde Türkiye'nin temizliği ile

Avrupa'nın pisliği arasında şöyle bir mukayese de yapılır:

«Temizliğin o kadar dindârâne bir şekilde telkin edilmesi İslâm mi'mârîsini şehrin bir çok mahallelerinde ve bilhassa câmiler civârında (Edebhâne) denilen bir çok umumî helâlar inşâsına mecbur etmiştir: Bu tâbir (Hayâ yeri) manâsına gelir ve Türklerin pek çok kullandıkları (Edepsiz) kelimesi de ayni köktendir.

Umumî helâlar çok temizdir; çünki bunları kirletmemeye herkes i'tinâ ettikten ve bilhassa (Maidagi = Meydancı*) denilen Tanzifât me'muru da haftada en az bir kere Perşembe günleri temizledikten başka, umumî helâların her höcresinde tahâret için mütemâdiyen akan bir çeşme ve hiç olmazsa istenildiği zaman açılan bir musluk vardır.*

Burada şunu i'tirâf etmeliyim ki, o kadar zarurî bir ihtiyâc olduğu halde bütün Avrupa'da ve bilhassa temizliğin başlıca zînet olarak muhâfazası lâzımgelen büyük şehirlerde bizim için böyle bir kolaylık ve rahatlıktan eser bile yoktur. Bizim bütün şehirlerimizde dâimî bir hâl olan ve halkı muazeb eden vaziyete Şark'da kat'iyyen tesadüf edilemez: Yâni oralarda ma'bedlerin dış tarafları ancak haşyet ve hürmetle yaklaşmaları lâzımgelenlerin idrarları ve sâir necâsetleriyle telvis edilemez...»

Bu temizlik bilhassa Türk memleketlerindedir: Ayni müellif 243-244 üncü sahifelerinde Kahire sokaklarında:

قف نظرك يا سيدى

Yâni:

— Gözünü çevir yâ Efendi!

ve nihayet:

وسد منقارك

Yâni:

— *Burnunu da tıka!*

diye def'-i-hâcet ettiklerini anlatır! 244 üncü sahifede de Marsilya'da sokaktan geçenlerin başlarına oturakların boşaltıldığını söyler. 245 inci sahifedeyse temiz Türkün gâvuru pisliğinden dolayı istihfâf ettiğinden bahseder.

Gene ayni menbaın 275-276 ıncı sahifelerinde de şu satırlara tesadüf dilir:

«*Türkler, Avrupa'da ekseriyyetle tesadüf edildiği gibi insanların yemek yedikleri veyâhut yıkanıp temizlendikten sonra tekrar yiyecekleri kaplarda köpeklerin de yemek yemesine müsâade etmezler; Frenklerin bu hâli sık sık tecviz etmelerinden dolayı onlardan (Köpekler!) diye bahsederler: Çünki Avrupa'da çok defa sofraya köpeklerin de kullanmış oldukları kaplarla yemek getirilir*».

Eski Türk kanâatkârlığının sıhhî neticeleri de ayni eserin 302-303 üncü sahifelerinde şöyle anlatılır:

«*Et bakımından ingilizi ve şarap bakımından da almanı tatmin etmek imkânı olmayan kanâatkârlık Müslüman-Türküne harp meydanında, ne evinde hiç bir zaman rahatsız etmez: Türk ordularının en mühim erzâkı pirinçten, erimiş yağdan, bâzı kuru etlerden ve hattâ et tozundan ibâret olmak itibariyle onlar bizim gibi yüz türlü gıdâ mddesi tedârik ve sevkı için binlerce insan kullanmak mecburiyetinde değildirler ve i'tidâlsizliklerini*

tatmin edecek şeyler tedârik ettirmek üzere askerlerini kıt'alarından uzaklaştırıp canlarını tehlikeye atmak mecburiyetinde bırakmazlar.

Ev iâşesine gelince, senede bir ölçek pirinçle bir kaç çömlek erimiş yağ ve bir kaç türlü kuru yemiş kalabalıkça bir âilenin beli başlı erzâkıdır. Bütün Şarklıların gürbüz ve kuvvetli insanlar olmasının bence yegâne sebebi işte bu kanâatkârlıklarıdır».

Bundan evvel de bahsi geçmiş olan (Corneille Le Bruyn) ismindeki seyyahın **«Voyages de Cornielle Le Bruyn par la Moscovie, en Perse et aux İndes orientales»** ismindeki beş ciltlik seyâhatnâmesinin 1732 La Haye tab'ının birinci cildinin 422 inci sahifesinde eski Türk temizliğiyle kanâatkârlığı hakkıda şu izâhâta tesadüf edilir:

«Türkler umumiyyet itibariyle boylu boslu, güzel yapılı adamlardır: Hıristiyan Avrupa'nın tek bir şehrinde bile bütün Osmanlı imparatorluğundan daha çok sakat ve biçimsiz adama tesadüf edilir. Fazla olarak Türkler güçlü-kuvvetli oldukları için pek çok yaşarlar: Her halde bunun en tabiî sebebi gayet sıhhî ve iyi gıdâlar kullanmalarında ve mi'deyi bozmak suretiyle ciğerlere, kalbe ve dimâğa ekseriyyâ zarar veren lezzetli ve mütenevvi, yemeklere ehemmiyyet vermemelerinde aranmalıdır. İşte bundan dolayı Türkler nâdiren hasta olurlar: Bizlerin dâimâ tutulduğumuz taş, kum, damla vesâire gibi hastalıklar onlarda hemen hiç görülmez. Bu sıhhî vaziyetlerini bir taraftan yeyip içmedeki kanâatkârlıklarına, bir taraftan da ifrâta kaçmamak şartiyle hamamda yıkanıp temizlenme âdetlerine medyundurlar. Kadınları da ayni vaziyettedir: Boylarıyla yürüyüşlerinin ihtişâmı erkeklerinkinden aşağı değildir: Uzun fistanlarının da bu ihtişâmda büyük bir te'siri vardır».

Ayni menbaın 430 uncu sahifesinde de kanâatkârlık bakımından Türklerle Avrupalılar arasında şöyle bir mukayese yapılmaktadır:

«Türklerin bu kanâatkârlığı ve İngiliz, ne de Alman mizâciyle pek kabil-i te'lif değildir: Çünki bunların bir kısmı boğazına çok düşkün olduğu için dâimâ güzel yemekler ister, bir kısmı da son derece içki düşkünüdür. Türklerde ise senede bir çuval pirinçle bir kaç çömlek yağ ve bir mıkdar kuru yemiş kalabalıkça bir âilenin en mühim erzâkıdır. Herhalde Şarklıların mütenâsip ve sağlam bir bünyeye mâlik olmaları kanâatkârlıklarıyla izâh edilebilecek bir vaziyettir».

(Comte de Marsigli) nin Osmanlı askerî teşkilâtını Avrupa'ya tanıtan ve ayni zamanda hem İtalyanca, hem Fransızca neşredilen **«L'état militaire de l'Empire ottoman, ses progrès et sa décadence»** ismindeki eserinin 1732 La Haye tab'ının birinci cildinin 32 inci sahifesinde eski Türk yemeğindeki temizlikle kanâatkârlık şöyle anlatılır:

«Şimdi Türk milletinden umumî surette bahsedelim. Bu millet yemek hususunda çok kanâatkârdır, yiyeceklerinin sıhhî ve mugaddî olmasıyla iktifâ eder; az yemek yer; her şeyden yediği hiç bir gün yoktur. Macaristan'da Türklerin imparatora iâde etmek mecburiyetinde kaldıkları bir çok kalelerin uzun zaman aç kaldıktan sonra teslim olmaları, fıtrî kanâatkârlıklarının bir dedlilidir. Mıkdârı az olan günlük yiyeceklerini bir kaç öğünde yedikleri için, hiç bir zaman mi'deleri çok dolu olmadığı gibi büsbütün boş da kalmaz: Hazım fi'linin bu suretle muntazam bir faaliyyet tâkib ettiğinden emin olduğum için, ben bu usulün bir hayli sıhhî olduğuna kaaniim. Istanbul Türkleri yemek saatlerini o kadar geniş bir şehirle o kadar büyük bir sarayda geçirilen faal hayata

uygun ve âkılâne bir şekilde tanzim etmişlerdir. Türkler sabah namazını şafak sökerken kılmakla mükellef oldukları için, erken kalkmak mecburiyetindedirler. Bu namazı kıldıktan sonra pek hafif bir kahvaltı ederler: Öğleyin bir kaç yemiş yerler. İtalyan saatiyle 21 de (Yâni ikindi vakti) *hafif bir yemekle iktifâ ederler ve gecenin bir buçuğundan* (Yâni saat sekiz buçuktan) *evvel de rahat rahat akşam yemeklerini yerler. Yemek saatlerini işte böyle tanzim etmişlerdir: Çünki diğer saatlerini ibâdete ve ticaret sâhasıyla Bâb-ı-Âlî'de ve diğer dâirelerdeki meslek işlerine hasrederler».*

Ayni menbaın 37 inci sahifesinde de eski Türk temizliği hakkında şu izâhâta tesadüf edilmektedir:

«Türkler insanın sıhhatini muhâfaza edebilmesi için terletici ilâçlardan mükemmel çâre olamıyacağına inanırlar. Onun için kimisi haftada üç, kimisi dört defa hamama gidip ter döker ve bu hususta sıhhat mülâhazasına gusül mecburiyyetini de ilâve eder; halbuki gusül için şiddetli bir ter dökmiye lüzum yoktur.

İstanbul'da otuz üç muhteşem hamam vardır; bunlarda gündüzleri kadınlarla erkekler için ayrı ayrı saatler tahsis edilmiştir: Türkler arasında yıkanmanın ne kadar ifrâta vardırıldığı işte bundan da anlaşılır. Bu kadar fazla hamama gitmek, mesâmâtın açık kalmasına sebeb olarak erkeklerin mizâcını zayıflatıp gevşetmekten başka bir netice vermez. Türklerin hemen her zaman kürk giymeleri ve hattâ giymek ihtiyâcını hissetmeleri işte bundandır. Gece gündüz örtünüp sarınmaları lâzımdır: Onun için sıcaktan bunalmayı üşümeye tercih ederler».

(Lady Craven) isminde bir İngiliz kadın seyyahının **«Voyage de Milady Craven à Constantinople, par la Cri-**

mée en 1786» ismiyle Fransızcaya terceme edilen seyâhatnâmesinin 1789 Paris tab'ının 193-194 üncü sahifelerinde, Kapdan-ı-Deryâ Cezâyirli-Hasan Paşa'nın sayfiyesindeki Harem dâiresini ziyâret etmiş olan müellif ev temizliği hakkında şu izâhatı vermektedir:

«... Bu harem dâiresinin içi kadar temiz bir yer tasavvur edilemez; döşeme tahtalarıyla dehlizler sık ve sağlam hasırlarla kaplıdır: Bunların örülmüş olduğu samanların yâhut sazların rengi soluk bir sarıdır; odalarda çepe-çevre dizimiş minderlerden başka mefrûşât yoktur; perdeler gibi bu minderler de beyaz pamuk bezinden yapılmıştır. Ne erkeklerin, ne kadınların dışarda giydikleri pabuçlarla hiç bir zaman ev işlerine girmemeleri Türkler arasında âdet olduğu için, döşeme tahtalarında hiç bir zaman kir görülemez».

(Mouradgea d'Ohsson) un **«Tableau général de l'Empire othoman»** ismindeki yedi ciltlik meşhur eserinin dördüncü cildinin birinci kısmının 1791 Paris tab'ının 276-277 inci sahifelerinde de şu izâhâta tesadüf edilir:

«Vücut ve elbise temizliği erkek ve kadın Müslümanlar için zarurî bir fazilettir: Bu vecîbe Hazret-i Peygamber tarafından büyük bir ehemmiyyetle tavsiye olunmuştur. Haftada, yâhut on beş günde veyâhut hiç olmazsa kırk günde bir kere bütün vücudu yıkamak lâzımdır. Bu vazifenin ifâsında kusur edenler bedenî tahâret ve nezâfet ahkâmına riâyet etmemiş olurlar. Tırnaklarla kılları da sık sık kesmek lâzımdır...

Erkek bıyığının bir kısmını kesmek ve sakalına dokunmamak mecburiyetindedir. Bu ameliyyeler taklidî mükellefiyyetlerdendir, çünki bizzât Hazret-i Peygamber tarafından tatbik edilmiş ve eshâba çok defa şu emir verilmiştir:

— Bıyıklarınızı kırpın, sakallarınızı bırakın.

Yalnız Hazrt-i Ömer'in kavlince harp zamanlarında düşmana daha korkunç bir hey'etle görünmek için mü'minler bıyıklarını ve hattâ tırnaklarını kesmekten vâreste olabilirler».

Ayni menbaın 382-383 üncü sahifelerinde de mesele şöyle izâh edilir:

«Tabiat kanunlarını takviye eden din ile ahkâm-ı dîniyye tatbikatının Müslümanlara vücut temizliği hususunda büyük bir titizlik telkin ettiğine hükmetmek yanlış olmaz: İşte bundan dolayı kadın olsun, erkek olsun, bütün Müslüman-Türklerin gerek kendi zevklerini tatmin etmek, gerek Şerîatin tahâret ve nezâfet ahkâmına rîâyet etmiş olmak için hemen her gün yıkanmak ve gusletmek hususunda gösterdikleri takayyüd ve i'tinâ misli görülmemiş derecededir. Bununla beraber daha sık elbise ve çamaşır değiştirdikleri ve yakalık ve kolluk takılmayan elbiselerini terden muhâfaza edecek parçalar ilâve ettikleri takdirde temizliğe daha iyi rîâyet etmiş olacaklarını da teslim etmek lâzımdır. Bu noksanı telâfi etmek istiyen zenginler elbiselerini fazla eskitmemiye dikkat ederler; diğerleri de yıkanması mümkin olan kumaşlardan elbise yaptırırlar.

Ev içlerinin temizliğinden evvelce bahsetmiştik. Büyüklerin konaklarıyla alelâde halk evlerinde bütün odaların döşeme tahtaları parke olmakla beraber Mısır hasırları ve halılarla tefriş edildiği mâlûmdur. Evin diğer tarafları her hafta büyük bir i'tinâ ile yıkanıp temizlenir: Türk evlerinde hiç bir zaman gübre, süprüntü ve çamur görülemez; çünki mestleriyle pabuçlarını merdivenin aşağısında bırakmak, mevki ve cinsiyyet farkı olmaksızın herkes için umumî bir âdet hükmündedir. Döşeme-

lerinin sâdeliğine rağmen umumî binâların da her tarafı ter-temizdir. Kahveler, dükkânlar, mağazalar, i'mâlâthâneler, hamamlar vesâire de ayni vaziyettedir.

Bu kadar âşikâr ve umumî bir hal ortada dururken, Avrupalıların Osmanlı-Türkleri hakkında o kadar fenâ hükümler vererek devletin muhtelif yerlerini sıkça fâsılalarla kasıp kavuran vebâ vesâire salgınlarını Türklerin kirliliklerine hamletmeleri hayret edilecek bir vaziyettir».

Bundan evvel de bahsi geçmiş olan İngiliz müelliflerinden (Th. Thornton) un **«Etat actuel de la Turquie»** ismiyle Fransızcaya terceme edilen eserinin 1812 Paris tab'ının ikinci cildinin 327 inci sahifesinde eski Türk temizliğiyle sıhhî neticeleri şöyle hulâsa edilmektedir:

«Hem dünyevî ve cismânî kirlerini gidermek, hem sıhhatleriyle temizliklerine i'tinâ etmiş olmak üzere hamama gitmek bütün halk tabakalarının erkekleriyle kadınları arasında umumî bir i'tiyattır. Bâzı müellifler bunun kadınları zayıflattığından bahsederler; fakat erkeklerde vücudun kuvvet ve kabiliyyetlerini takviye ve inkişâf ettirdiği muhakkaktır».

Ayni eserin 343-345 inci sahifelerinde de şu tafsilâta tesadüf edilir:

«Avrupalılar, ikide bir vebâ zuhurunu temizliğe dikkat edilmemesiyle izâh edip durmuşlardır. Halbuki ben Türklerin o hususdaki vazifelerini bil-akis son derece titizlikle ifâ ettiklerine dâimâ şâhid olduğum için, bâzı mu' teber seyyahların eserlerinde bu hakikate mugayir ithamlar gördükçe hayret ediyorum. İnsan temizliği dinî bir mükellefiyyet olduğu için o hususdaki ahkâm umumiyyetle ihlâl edilmemektedir, fakat Şerîat Vâzının maksadına harfiyyen riâyet edenlerin de nâdir olduğunu inkâr ede-

meyiz. Bununla beraber yüzlerini, ellerini, ayaklarını günde beş vakit ve bütün vücutlarını da haftada bir defa yıkayan insanların pislikle ithâm edilmelerini haklı görmek kolay değildir.

Türk evlerinde temizlik a'zamî derecededir: Döşeme tahtaları halılar ve Mısır hasırlarıyla kaplıdır; papuçlarla kunduraların merdiven önünde bırakılması âdet olmak itibariyle, odalarda sofalarda çamurlara ve ayak izlerine pek nâdir tesadüf edildiği halde, bütün evlerde her hafta muntazam tahta silinir.

Fikrini söylemekte biraz acele ettiği anlaşılan ve Türk örf ve âdetlerini Trakya'nın kışın uğramış olduğu pis bir köyüne bakarak târif ve izâh edebileceğine hükmeden bir seyyah Türklerin pislik içinde yaşadıklarından, sârî hastalıklara sebeb olacak müteaffin havalar teneffüs ettiklerinden ve nihayet vebâ menbaını onların işte bu ihmâlleriyle pisliklerinden başka bir şeyde aramak doğru olamıyacağından bahsediyor. Bu kadar cür'etkârâne bir muhâkemeyi eğer (D'Ohsson) bile Temizlik hakkındaki faslında vebâ hakkındaki mütâlâalarını serdederken te'yid eder gibi davranmış olmasaydı, red ve cerhe bile değmezdi.

(D'Ohsson) «Trakya'da bu salgın âfetin menşei gıdâ maddelerinin gayr-i-sıhhî evsâfı ve halkın i'tiyâd hâline gelen pisliği» şeklindeki kanâatiyle o fikrini daha açık surette de ileri sürmüştür (1). Her halde ben (D'Ohsson) un bahsettiğim faslında görülen tenâkuzu ancak eserinin umumî plânına bu mevzûa âit ve kendi tedkiklerinden mütevellit fikirler karıştırarak ve bu fikirlerle (D'Ohsson) un mülâhazaları arasındaki tezâda dikkat etmiyerek neşretmiş olan bir nâşir tarafından tab'edilmiş olmasıyla izâh edebilirim».

Müellifin bu bahse âit hâşiyesi de şöyledir:

«D'Ohsson (Kadınlarla erkekler arasında gerek kendi şahsî zevklerini tatmin, gerek dinlerinin nezâfet ahkâmını te'min için hemen her gün yıkanmak ve hamama girmek hususundaki takayyüd ve i'tinânın a'zâmî dereceyi bulduğundan ve her yerde evlerin, resmî dâirelerin, kahvelerin, dükkânların, mağazaların, i'mâlâthânelerin, hamamların ve her türlü diğer binâların ter-temiz olduğundan) bahsettikten sonra Avrupalıların Osmanlılar aleyhinde ileri sürdükleri fikirlere hayret ettiğini, çünki vebâ salgınıyla diğer sârî hastalıkların devir devir tekerrürünü Türklerin temizliğe i'tinâ etmemeleriyle izâha kalkıştıklarını anlatmakta ve ondan sonraki sahifede ise yukarda metne dercettiğim cümleyi sarfetmektedir».

(Thornton) un bu izâhâtından da anlaşılacağı gibi, D'Ohsson'un meşhur eserine nâşir tarafından Türkler aleyhine bir takım iftirâlar karıştırılmıştır.

(J. - R. Durdent) ın **«Beautés de l'histoire de Turquie»** ismindeki eserinin 1818 Paris tab'ının 463 üncü sahifesinde de şu kayde tesadüf edilir:

«Türkler şafak vaktinden itibaren günde beş vakit namaz kılmak ve bir çok defa abdest almakla mükelleftirler: Çünki vücudu yıkamakla ruhun temizleneceğine inanırlar».

İngiliz müelliflerinden ve Türk düşmanlarından (Charles Mac-Farlane) ın **«Constantinople et la Turquie»** ismiyle Fransızcaya terceme edilen eserinin 1829 Paris tab'ının birinci cildinin 135 inci sahifesinde de şu düşmanca te'villere tesadüf edilir:

«... Muayyen zamanlarda yıkanıp temizlenme âdetlerine ve sık sık sıcak hamama gitme i'tiyâdının umumî bir hâl şeklini almış olmasına rağmen, Türklerin temiz-

likleri göklere çıkarılamaz. Mütemâdiyen pis elbiseler giyen, hep ayni odada yeyip içtikten sonra çok defa o odanın ayni bir sofrasında (=sedirinde) *yatan bir millet nasıl temiz olabilir? Bu vaziyet, alçak ve ahşap Türk evlerinin tabiatiyle vücuda getirdiği bit ve pire gibi haşerâtı üretmekten başka ne netice verebilir. Pireden hiç bahsetmiyeceğim; fakat şunu söylemek mecburiyetindeyim ki, siz her biri bin kuruş kıymetinde kehribar çubuklar ikrâm eden ve zencî köleleri huzûrunuzda diz çökerek kahve takdim eden bir Türk evinden çıktığınız zaman, elbisenizin kıvrımlarından birinde muazzam bir bit yâhut tahtakurusu bulmanız pek olağan şeylerdendir.».*

Bu düşman müellifin ifâdesi, şimdiye kadar gözden geçirdiğimiz bütün müelliflerin Türk temizliği hakkındaki ifâdeleriyle kat'iyyen kabil-i telif değildir.

(Dr. A. Brayer) nin bundan evvel de bahsi geçen **«Neuf années à Constantinople»** ismindeki iki ciltlik eserinin 1836 Paris tab'ının birinci cildinin 334-339 uncu sahifelerinde eski Türk temizliğiyle Avrupa pisliği arasında şöyle bir mukayese vardır:

«Kur'an Müslümanların yalnız dinî, ahlâkî mülkî ve askerî, cinâî ve siyasî kanunnâmeleri olmakla kalmayıp ayni zamanda şimdiye kadar mâlûm olabilen en mükemmel Hıfz-us-sıhha kanunudur. Filhakika İslâmın kitabında umumî hıfz-us-sıhhadan hiç bahsedilmemiştir.. Bununla beraber, yukarda da gördüğümüz gibi dinî binâların en güzel mevki'lerde inşâsı, mezarlıkların şehir hâriçlerinde bulunması, gayri-sıhhî ve tehlikeli te'sisâtın şehirlerden uzakta kurulmasına dikkat ve i'tinâ gösterilmesi bakımından Müslüman-Türkler Frenk devletlerine bir çok zamandanberi takaddüm etmişlerdir.

Hele ferdî Hıfz-us-sıhha usullerini ve bunların sıh-

hat üzerinde ve netice itibariyle Müslüman kütlelerinin huzur ve saâdetleri sâhasındaki te'sirlerini tedkik edecek olursak, o kadar faydalı tedbirlerin gayri-müslimler tarafından gerek Câhiliyyet devirlerinde, gerek Kur'ânın tebliğinden itibaren nasıl olup da kabul ve tatbik edilmemiş olmasına karşı hayretler içinde kalmamak kâbil değildir.

Şark memleketlerinde bir çok seyyahlar dolaşmış, Frenklerden bir haylisi Şark'a yerleşmiş ve ömürlerini hep oralarda geçirmişlerdir; bütün bunlar o hıfz-us-sıhha sisteminin faydalarına bizzât kaani' oldukları halde o usuller Avrupa'da âdetâ mechul kalmıştır; meselâ Paris'in bir kaç hamama sâhib olması ancak elli senelik bir meseledir. Londra'da, Dublin'de, Edimburg'da, Berlin'de, Viyana'da, İtalya'da, Hollânda'da ve İspanya yarımadasında hamamın ne olduğu pek mâlûm değildir.

Şimdi Müslüman-Türklerin sıhhî tedbirlerinden hâsıl olan huzur ve râhat üstünlüğünü Frenklerle mukayese ederek anlamak için, her iki tarafın halk kütlelerini gözlerimizin önüne getirelim: Bir tarafta sünnet olmak ve vücuttaki tüyleri izâle etmek, saçları kesmek, geniş elbiseler giymek, günde beş vakit abdest almak, her tabiî ihtiyâcın def'ini ve en ehemmiyyetsiz kirleri müteâkıp yıkanıp temizlenmek, yemekten sonra el ve ağız yıkamak, her hafta ev temizlemek, haftada bir kere ve hattâ ekseriyyâ bir kaç kere hamama gidip gayet ucuz yıkanmak gibi âdetleriyle Türkleri görürüz ve diğer tarafta da sünnetsiz, bütün vücudları kıllı, muhtelif derecelerde uzun ve kirli saçları yağlı ve pomatalı, hava cereyânına mâni' olacak kadar daracık ve vücutlarına yapışık elbiseli Frenklerin günde ancak bir yâhut iki defa ellerini yıkayarak, her türlü tabiî ihtiyaçlarını def'ettikten sonra hiç bir tahârete riâyet etmiyerek, üçüncü derecedeki

şehirlerde pek mâlûm olmadığı halde nüfusun onda dokuzunu temsil eden köylerle kasabalarda tamamıyle mechul ve Avrupa pâyıtahlarında henüz pek pahalı olan ılık banyoların enderen yaparak arz-ı-endâm ettiklerine şâhid oluruz.

Bir tarafta ne temizlik, ne rahatlık, ne hoşluk! Öte tarafta yığınlarla pislik, murdarlık, bit ve pire gibi haşerât ve pis koku! Ne kadar çok fenâlık, rahatsızlık ve hastalık âmilleri! Bunların tafsilât ve teferrûâtı pek müstekreh olduğu için bir türlü izâh edemiyorum. Doğru bir fikir hâsıl edebilmek için Müslümanların da, Frenklerin de muhtelif içtimaî sınıflarını, köylüsünü, çiftçisini, işçisini, zenginini ve büyüklerini tedkik etmiş ve bilhassa iki tarafın hastahânelerine devâm etmiş olmak lâzımdır (1).

Ayni zihniyyete yalnız sıhhat hâlinde değil, hastalık ve ölüm halerinde bile tesadüf edilir. Müslüman-Türk kendi başına yıkanıp temizlenmek iktidârına mâlik oldukça hiç bir zaman ihmâl etmez. Tâkattan düşünce de çocukları, uşakları ve eğer yoksa karısı yardım eder. Öldüğü zaman cenâzesi bile Şerîat ahkâmına göre yıkanıp temizlenmeden tabutuna konulamaz. Halbuki Frenk hastalanınca temizlik kaygısını umumiyyetle unutuverir; ölünce de evinde bulunabilen en kötü beze sarılıp dikildikten sonra tabuta konulur ve âilesi cesedinin en sathî surette temizlenmesini aklından bile geçirmez.

Bu satırları okuyanların bir çokları belki de benim mübâlâğaya kapıldığımı zannedeceklerdir; ben de kendilerinden ricâ ederim: Umumî surette Frenk kütlelerinden bahsettiğimi unutmasınlar; Frenkler içinde temizliğe Müslüman-Türkler derecesinde riâyet gösteren yüzde bir veyâ iki kişi farz-ı muhâl olarak bulunabilse bile, benim söylediklerim gene doğrudur.

Elli senedir bu sâhada te'min edilmiş olan ıslâhâtı hiç bir suretle inkâr edecek değilim. Bâzı Avrupa pâyıtahtlarındaki müreffeh insanlardan bir kısmının temizlik hususundaki inceliklerini bilmiyor değilim; fakat en fakir Müslümanların bile takriben on iki asırdır idrâk etmiş oldukları temizlik derecesinden bizim küçük şehirlerimizin, kasabalarımızın ve köylerimizin tamamiyle bîhaber bulundukları da hiç kimsenin inkâr edemiyeceği bir hakikattir. Daha On-sekizinci asrın ortalarına kadar Paris'le Parislilerin pislik derecesini düşündükçe çok haklı olarak hayretler içinde kalıyoruz. O zamandan ve bilhassa 1789 ihtilâlinden itibaren tahakkuk eden her türlü terakkiyâtımızdan dolayı böbürlenmekteyiz. Ama bir yarım asır daha bekliyelim: O kadar hayrân olduğumuz bu devri belki o zaman istihfâf edeceğiz. Terakki ediyoruz; bâri gayretlerimiz bir az da umumî hıfz-us-sıhha ve bilhassa ferdî temizlik sâhasına teveccüh etse!...

Kur'ânın emrettiği şahsî temizliğin ikinci derecede bir takım te'sirleri daha vardır ki, bir Müslüman-Türk evine girer girmez derhal kendini gösterir. Bir çok serseri köpeklerle dolu olan Istanbul sokaklarından bunların hiç kaldırılmayan pislikleriyle leşleri (Eskiden kaldırıldığı muhtelif seyâhatnâmelerle sâbittir) *Türkün ayak-kaplarını telvis edip evinin kirlenmesine sebeb olabilir; işte bu ihtimalin önüne geçilmek üzere iki türlü ayak-kabı giyilir: Bunlara (Pabuç) ve (Mest) denilir. Türkler pabuçlarıyla sokağa çıkıp işlerini görürler; elverine dönünce hiç el değdirmeden onları çıkarıp merdivenin altındaki toprak avluda bırakırlar ve ahşap olan merdivenin ilk basamağına bile koymazlar. Yalnız mestleriyle yukarı çıkarlar ve ev içinde giyecekleri terliklerini sofanın kapusunda bulurlar.*

Evde en mutlak bir sükût hüküm sürer; ne kediye,

ne köpeğe tesadüf edilebilir. Kanaryanın keskin sesi, bülbülün âhenkli nağmeleri, papağanın muttarit ve nâhoş çığlığı hiç bir zaman duyulmaz. Hele o mülevves maymunun işmi'zazlarıyla yorucu hareketlerine kat'iyyen tesadüf edilmez. Müslüman-Türk bu hayvanlara tahammül edemez; bunların pislikleri döşeme tahtalarını kirletip temizliği ihlâl edebilir; seslerinin de namaz sükûnuna halel vermek ihtimâli vardır. Bununla beraber Türkler tarla-kuşu ve bülbül seslerinden hoşlanırlar, ama o kuşların kafeste olmadıkları zamanki serbest ötüşlerini severler».

Yukardaki izâhât içinde işâreti geçen hâşiye de şöyledir:

«Yeni ordu teşkilâtının tatbikından itibaren inşâ edilmiş olan büyük kışlaların yanında Türk hükûmeti askerî hastahaneler te'sis etmiştir. Bir gün Üsküdar hastahânesinde vazifesi olan bir Frenk hekimi görmiye gittim; bana koğuşlarını gezdirdi; çok iyi bakıldığına dikkat ettim; fakat en fazla hayrân olduğum cihet, takriben kırkı bulan hastaların fevkalâde olan vücut temizliğiydi.

Kışlaların ya içinde, yâhut yanı-başında mutlaka bir câmi ile bir hamam vardır; hasta askerler, vücutlarında tâkat oldukça bunlara devâm etmemeyi cinâyet sayarlar».

Türklerden hiç hoşlanmayan (Henri Mathieu) nün **«La Turquie et ses différents peuples»** ismindeki iki ciltlik eserinin 1857 Paris tab'ının ikinci cildinin 51 inci sahifesinde eski Türk kanâatkârlığından şöyle bahsedilir:

«Kanâatkârlık Türk meziyyetlerindendir: Fakat bunun böyle olması, içlerinde hiç bir obur veyâ sarhoş yok

mânâsına gelir zannedilmemelidir. Türkler umumiyyetle aza kanâat ederler ve mahrûmiyyetlere kolay katlanırlar».

Bu düşman müellifin nazarında Türkün temizliği bile kusurdur; ayni eserin 61 inci sahifesinde onu da şöyle anlatır:

«Hareketsiz bir minder hayatiyle sık sık hamama gitmek âdeti Türklerin tenlerini gevşetmekte ve vücutlarına semizlik isti'dâdı vermektedir. Halvetlerin yüksek hararet dereceleri her sefer beş altı saat kalmalarına mâni' değildir. Bu i'tiyad ciltlerinin mesâmâtını nihayet gözle görülebilecek derecelerde büyütmektedir. Ensâcın o kadar zorla genişlemesi vücutlarının şeklini çok çabuk bozmakta ve ihtiyarlıktan evvel düşkünlüğe sebeb olmaktadır».

Bundan evvel de bahsi geçen İtalyan üdebâsından (Edmondo de Amicis) in **«Constantinople»** ismiyle Fransızcaya terceme edilen eserinin 1883 Paris tab'ının 420 inci sahifesinde de eski Türk temizliği şöyle hulâsa edilmektedir:

«... Yüzler, eller, ayaklar, ter-temiz; yamalı kıyafet pek az ve hele kirlisi hemen hiç yok; bütün ictimâî sınıflar arasında umumî ve mütekabil bir hürmet ve riâyet manzarası göze çarpıyor».

Buraya kadar gözden geçirdiğimiz Garp menbâlarındaki mühim noktalar şöyle sıralanabilir:

1 — Eski Türk temizliğinin esası, İslâmın nezâfeti imandan addeden düsturudur.

2 — İşte bundan dolayı hiç bir sınıf ve zümre farkı olmaksızın bütün Türkler son derece temiz insanlardır.

3 — Türkiye'nin muhtelif yerlerinde ara sıra zuhur eden vebâ vesâire gibi sârî hastalıklar Türk milletini bilmiyen ve yalnız düşmanlık hislerine kapılan eski Avrupa halkı tarafından Türklerin kirlilikleriyle te'vil ve izâh edilmişse de, Türkiye'ye gelip tetkiklerde bulunan seyyahlarla müdekkikler o gibi te'villerin tamamiyle yanlış olduğunu seyâhatnâmeleriyle tedkiknâmelerinde uzun uzadıya izâh etmişler ve bu izâhât içinde bilhassa şu noktaları tebârüz ettirmişlerdir:

4 — Eski Türk i'tikadınca nezâfet iman esaslarından olmak itibariyle, maddî temizlik ayni zamanda mânevî temizlik demektir.

5 — İşte bundan dolayı eski Türklerin kire tahammülleri olmadığı tesbit edilmiştir.

6 — Günde beş vakit abdest alınmak suretiyle yüzler, eller, ayaklar ve ağızlar mütemâdiyen temizlenir.

7 — Haftada üç dört defa ve bâzan her gün hamama gidilerek bütün vücut yıkanıp temizlendiği için, bâzı Garp müellifleri temizliğin bu derecesini sıhhate muzır bile göstermişlerdir.

8 — Tırnaklar, kıllar, tüyler ve saçlar muntazaman kesilir.

9 — Yemeklerden evvel ve sonra ağızlarla eller mutlâka yıkanıp temizlenir ve ondan sonra da gül suyu vesâire sürülür.

10 — Köylerde bile lâ-akal birer hamam vardır.

11 — Bütün Türk evleri son derece temizdir. Ayakkaplarıyla içeri girilmez; bunlar evin alt katında ve merdivenlerin önünde çıkarılıp (Mest) denilen ve toprakla temâs etmiyen pabuçlarla yukarı çıkılır.

12 — Eve hayvan ve hattâ kuş bile sokulmaz.

13 — Resmî dâireler, dükkânlar, mağazalar, i'mâlâthâneler, hamamlar vesâir müesseseler son derece temizdir.

14 — Avrupa'da bütün sokaklar umumî helâ vaziyetinde olduğu halde, Türkiye'de ayrıca umumî helâ binâları kurulmuş ve bunlar son derece temiz tutulmuştur.

15 — Garplıların hastalık menbâları pislikle oburluk olduğu halde, temizliğiyle meşhur olan eski Türk ayni zamanda kanâatkâr olduğu için bir çok hastalıklar eski Türkiye'de mechul kalmış ve işte bundan dolayı Türklerin uzun ömürlü olmalarına mukabil Avrupalılar çok erken ölecek hâle gelmişlerdir.

16 — İğrenme bilmiyen kirli Avrupalılar köpeklerinin yedikleri kaplarda kendileri de yemeklerini yemekten çekinmedikleri için, eski Türkler Frenklere (Köpekler) lâkabını takmışlardır.

17 — Aza kanâati millî bir an'ane hâline getirmiş olan eski Türkler mi'delerini boş bırakmamakla iktifâ ederler, karma karışık yemekler yemezler, mugaddî maddeleri tercih ederler, sabahları hafif bir kahvaltı ile iktifâ ettikten sonra öğle vakti yalnız yemiş yerler, ikindi vaktini hafif şeylerle geçirirler ve ancak akşamları muntazam yemek yemiye rağbet ederlerdi.

18 — Eski Türkler uzun boylu, güzel yapılı ve kuvvetli adamlardı: Bunun sebebi temizlikleriyle kanâatkârlıklarıydı; işte bundan dolayı pis ve obur Avrupa'nın tek bir şehrinde bile bütün Türkiye'den daha çok sakat ve biçimsiz insanlar vardı.

19 — İşte bütün bunlardan dolayı eski Türkler dünyanın en temiz ve en kanâatkâr milleti sayılmıştır.

XII

MUKADDERÂTA İMANLA TEVEKKÜLDEN MÜTEVELLİT ŞECÂAT VE İSTİKBÂL ENDİŞESİZLİĞİ

Kazâ ve kadere iman İslâm esaslarındandır: Bütün rûhiyle mü'min olan ve imânı uğurunda asırlarca can verip kan döken eski Türkün mukadderâta boyun iğip tevekkül etmesi işte bundandır; fakat bu tevekkül, her şeyi Allâhtan bekleyip oturmakla neticelenen menfî bir his değildir: Tahakkuk etmiş hâdiselerin karşısında duyulan bir tevekküldür. İşte bundan dolayı eski Türkler başlarına gelen felâketlerin karşısında Avrupalılar kadar müteessir olmamışlar ve hepsini Allâhın takdirine bağladıkları için sükûnetlerini dâimâ muhâfaza etmişlerdir. Garp menbâlarında eski Türk rûhunun bu hususiyyeti hakkında da bir çok izâhâta tesadüf edilir.

(J. B. Tavernier) nin **«Nouvelle relation de l'intérieur du serrail du Grand-Seigneur»** ismindeki eserinin 1678 Amsterdam tab'ının 171 inci sahifesinde eski Türkün bu hâlet-i rûhiyyesi şöyle tasvir edilir:

«Türkler kazâ ve kaderin değişmiyeceğine ve mukadderâttan kurtulmak imkânı olmadığına imân ettikleri için, ölüme karşı âdetâ hissiz denilecek kadar metânet gösterirler».

Fransa'nın Istanbul sefâreti kâtiplerinden (Sieur de la Croix) nın **«Mémoires»** ismiyle 1684 tarihinde Paris'-

de neşredilmiş olan iki ciltlik hâtırâtının birinci cildinin 225-226 ıncı sahifelerinde de bu mesele şöyle anlatılır:

«Türkler üzerinde büyük bir te'siri bulunan kazâ ve kader meselesi muhtelif telâkkilere tâbi'dir: Bâzıları Allâhın takdiriyle hılkatte her şeyin iyi ve kötü olarak yaratılmış ve Levh-i-mahfûz'da Cenâb-ı Hakkın iyileri sevdiği ve kötülere tahammül ettiği yazılmış olmak itibariyle insanların mukadderâtını İlm-i ezelîsiyle tâyin etmiş olduğundan bahsederler. Bâzıları da Allâhın insanlara iyilikle kötülüğü tefrik hâssasını bahşetmiş olmak itibariyle hangisini isterlerse onu tercih etmekte muhayyer bırakmış olduğuna ve işte bundan dolayı âkıbetleri amellerinin iyiliğine ve kötülüğüne göre taayyüm edeceğine nazaran cennetlik veyâ cehennemlik olmak Âdem-evlâdının elinde bulunduğuna inanırlar.

En mütebahhir âlimler her şeyin İrâde-i İlâhiyye ile muhakkak bir âkıbete isâl edilmekte olduğuna, insanın kendi nefsine karşı hiç bir nüfuz ve kudreti olmadığına kaani'dirler; irâde-i cüz-iyyeyi inkâr ederler ve eğer Allah fenalıkların işlenmesine imkân vermek istemeseydi, her şeyin Kaadir-i-Mutlak Hâlıkı olmak itibarile mani' olmak yed-i kudretinde bulunduğunu te'min ederler. Bu zümreye (Cebriyyûn) denilir: Gayet âlim adamlardır; dine şüpheler sokulacağından korkulduğu için, diğer âlimlerin bunlarla münâkaşa etmeleri men'edilmiştir».

Meşhur (Comte de Marsigli) nin **«L'état militaire de l'Empire ottoman, ses progrès et sa décadence»** ismindeki eserinin 1732 La Haye tab'ının birinci cildinin 41 inci sahifesinde de şöyle bir fıkra vardır:

«Her birinin kendi hâline göre tâliin aksiliklerine tahammül etmesi bakımından Türklerin hiç bir millet içinde emsâli yoktur. Daha dün vezâret makamında bu-

lunan bir kimse bugün makamiyle iktidarından mahrum kalsa da iki üç uşaktan başka maiyyeti kalmasa bile, menkûbiyyetini fevkalâde bir lâkaydî ile karşılar ve felâketini Allâhın irâdesiyle kaderinin fenâlığına atfeder. Fakat ondan sonra ekseriyyetle olduğu gibi makamına iâde edilecek olursa, sanki hiç bir menkûbiyyete uğramamış gibi eski ihtişâmını derhal ihyâ eder».

Türkiye'ye ihânetiyle meşhur Boğdan beyi (Demetrius Cantimir) in **«Histoire de l'Empire ottoman»** ismiyle Fransızcaya terceme edilmiş olan Osmanlı tarihinin 1743 Paris tab'ının birinci cildinin 45 inci sahifesinde de şu izâhâtâ tesadüf edilir:

«Türkler kazâ ve kader hissiyle meşbû' oldukları için, insanın elmas kadar sağlam ve aşınmaz olsa bile mukadderâtın hükmünden kurtulamıyacağına inanırlar. İçlerinde biraz münevver hiç bir kimse yoktur ki, herkesin eceli alnında yazılı olduğuna ve insan gözüyle okunamıyacak olan bu yazıyı Allâhın kendi eliyle yazmış olduğuna imân etmesin; İşte bundan dolayı şu sözler ağızlarından hiç düşmez (Müellif bu sözleri Lâtin harfleriyle Türkçe yazmıştır):

— *Başta yazılmış olan gelmek vâcibdür.*

— *Akacak kan damarda durmaz.*

— *Takdir tedbiri bozar.*

Her şeyi Allah takdir etmiştir ve bütün mukadderâtı mîâdında tahakkuk edecektir».

(Joseph-Eugène Beauvoisins) in **«Notice sur la Cour du Grand-Seigneur»** ismindeki eserinin 1809 Paris tab'ının 141-142 inci sahifelerinde de şu kayde tesadüf edilmektedir:

«Kur'ânın gayet vâzıh surette tesbit ettiği kazâ ve kader akîdesi Osmanlı ordularının şecâatini tahrik ederek Türk askerlerini şâyân-ı hayret yiğitliklerle kahramanlıklara sevkeder. Asker hücuma kalktığı veyâhut tehlikeli bir savaşa çıktığı sırada (Allah, Allah!) diye bağırır».

(A. L. Castellan) ın bundan evvel de bahsi geçen **«Letters sur la Grèce, l'Hellespont et Constantinople»** ismindeki eserinin 1811 Paris tab'ının ikinci cildinin 229 - 230 uncu sahifelerinde de şu izâhâta tesadüf edilir:

«Kazâ ve kader akîdesi Türklerin zihninde kökleşmiştir: Bu bâtıl i'tikada körükörüne tâbi' oldukları malûmdur (!): Çok defa bu akîde onlarda şecâat yerine geçer, sebat ve metânetlerini artırır, ölümü bile tevekkülle göze almalarını sebeb olur; işte bundan dolayı gözle görülecek kadar muhakkak tehlikeler bile onları yıldırmaz; ateşlerin içine, düşman süngülerinin üstüne atılıp bütün vücutları delik deşik olduktan sonra bile, eğer henüz ecelleri geldiğine kaani' değilseler hayatlarından ümit kesmezler.

Kellesini getirene mükâfât ilân edilen bir mücrim ilk andaki korku hissine kapılarak kaçmış yâhut bir yere saklanmış mıdır? Çok defa takdir-i İlâhîyi hatırlayıp mukadderâtın elinden kurtulamıyacağına hükmederek kendiliğinden ortaya çıkar. Bir Osmanlı-Türkünün hayatını emniyet altına almak için yabancı memleketlere ilticâsı bile enderdir: Çünki günlerinin sayılı olduğunu bilir; dünyanın öbür ucunda bile osa pâdişahın intikamı gelip kendisini bulacağına emindir; onun için efendisinin emirleri onun nazarında Takdîr-i Ezel kadar mukaddestir; kemendi getiren çavuşa boynunu uzatır; idam fermanını hürmet ve sükûnetle öpüp başına koyar ve gene ayni

sükûnetle vebâdan ölen arkadaşının boynuna sarılıp ondan kendisine hastalık geçtiği halde eğer alnında yazılı değilse ölmiyeceğini iddiâ eder.

Pâdişah bile bu akla sığmaz akîdeden masun kalmış değildir: Bir ihtilâl olmuş da tahtından mı indirilmiştir? Şeyh-ül-İslâmın fetvâsı kendisine takdim edildiği zaman:

— Allâhın emri ne ise o olur!

demekle iktifâ ederek büyük bir sükûn içinde tahtından inip hapsedileceği ve belki de öldürüleceği dâireye doğru ayni huzur ve sükûn içinde yürüyüp gider».

İngiliz müelliflerinden (Th. Thornton) un **«Etat actuel de la Turquie»** ismiyle Fransızcaya terceme edilen iki ciltlik eserinin 1812 Paris tab'ının ikinci cildinin 260-261 inci sahifelerinde de mesele şöyle izâh edilir:

«Kazâ ve kader akîdesi Osmanlı ordularının muvaffakıyyetleriyle teeyyüd ettikçe bir kahramanlık menbaı sayılarak büyük bir itibar görmekteydi ve işte bundan dolayı bilhassa askere şevk ve gayret veren bir âmil telâkki edilirdi. Her halde bu akîdeyi kabul eden memleketlerde hükûmetler ordu toplayıp tahşid ederlerken bunun çok müessir bir kuvvet olduğu muhakkaktır, çünki insanları harp meydanına dâvet ederken bu akîdeden her türlü mukavemetleri kıran deliller elde edilmektedir. Fakat korkak bir insanı harp cephesinde ordugâhtan veyâhut kışladan daha fazla tehlikeye veyâhut ölüme mârûz olmadığına iknâ' etmekte bunun kat'î bir te'siri olabileceğinde müteredditim.

Harekâtın en hararetli devrinde ve bilhassa muvaffakıyyetlerinin te'siri altında bulunan askerlere şevk ve gayret verebilecek en mühim âmil sırf kendi vaziyetleridir. Eğer bozgundan bozguna uğrayarak mâneviyyatları kırıldığı ve sarsılmaz bir mukavemet karşısında ye'se

düştükleri zaman kazâ ve kader akîdesi mütemâdiyen gayretlerini tâzeliyebilseydi, o millî i'tikad her halde büyük bir kıymeti hâiz olabilirdi. Fakat bunun tamamiyle aksine olarak ölüm tehlikesinin kat'iyyetiyle hayatımızın sonuna erdiğimiz hakkında hâsıl ettiğimiz kat'î kanâat, bizi ecele karşı mukavemetten ziyâde mevcudiyyetimizi idâme için gayretimizi gevşetmekle neticelenmektedir. Filhakika din bize insanların alın yazıları hem kendileri için, hem bütün fâniler için okunmaz bir yazı olduğunu öğretiyor: Fakat yeis anlarında herkes o yazıyı sökebildiğine kaani'dir. Yeniçeriler üç neticesiz hücumdan sonra mukadderâta karşı harbettiklerine hükmettikleri için, dördüncü bir hucuma mecbur edilmeleri meşrû görülmemiştir».

Müellif bu indî mülâhazalarını serdederken, son fıkrasında bahsettiği Yeniçerilerin Türk olmadıklarını her nedense unutmuştur!

(J. - R. Durdent) ın bundan evvel de bir iki kere bahsi geçen **«Beautés de l'histoire de Turquie»** ismindeki eserinin 1818 Paris tab'ının 468-469 uncu sahifelerinde eski Türkün kazâ ve kader i'tikadından şöyle bahsedilir:

«... Bu i'tikad çok defa Türkleri pek şâyân-ı-teessüf bir atâlet ve ihmâl içinde bırakmaktadır. Meselâ netice itibariyle Takdîr-i-İlâhînin bir tecellisi saydıkları yangınları söndürmekten çekindikleri belki bin defa görülmüş bir hâldir. Bu meş'um i'tikatlardan bugün artık kısmen olsun kurtulmuşlardır; fakat memleketlerinin mahallî hususiyyetleri hâline gelen sârî hastalıklara karşı pek az tedbir ittihâzında hâlâ berdevamdırlar. Vebâlıların elbiselerini hiç çekinmeden hâlâ kullanırlar ve bunu şöyle izâh ederler:

— Vebâ, meleklerin insan gözüne görünmeden siyah

ve beyaz kargılarla vurdukları darbelerden müteveellittir; beyaz kargı darbesi yiyenin ölmesi kabil değildir; siyah kargı darbesini yemiş bir kimsenin de kurtulmasına imkân yoktur!

Hatt-ı-hareketlerini işte bu gibi herzelere göre tâyin ettikleri için, gerek vebâ salgınlarında, gerek yüzlerce mümâsil vaziyetlerde Türkler zekâca en iptidâî cemâatlerden pek az üstün görünürler».

Bu müellif de yukarıki ifâdesinde yalnız inhitat devrinin bâtıl i'tikatlarını esas ittihâz etmektedir. Ayni telâkkiye (Amédée İJaubert) de de tesadüf edilir: Bu meşhur müellifin de **«Voyage en Arménie et en Perse»** ismindeki eserinin 1821 Paris tab'ının 317-318 inci sahifelerinde şöyle bir mülâhaza vardır:

«Türklerle Acemler kazâ ve kadere inanmakta müşterek olmakla beraber, Acemler bu akîdeye Türkler kadar körkörüne kapılmazlar: İşte bundan dolayı Türkler hep âtıl ve hareketsiz yaşarlar».

Bununla beraber, ayni müellif ayni eserinin 318 inci sahifesinde ve bu ilk ifâdesinden bir kaç satır sonra kendi sözünü işte şöyle nakzetmiştir:

«Fal, sihir ve büyü gibi şeyler Kur'anda kat'iyyet ve şiddetle men'edilmiş olmakla beraber, istikbâlin sözde keşfine âit san'at İran'da çok rağbet görmektedir. Şâh ile şehzâdelerin ve mühim şahsiyyetlerin yanlarında dâimâ müneccimler vardır. Bütün bunlar Takdîr-i-İlâhînin çok defa mer'i ve kat'i işâretlerle tezâhür ettiğine kuvvetle iman ederler. Türkiye'de ise çılgınlıkta o kadar ileri gidilmez!».

Doktor (A. Brayer) nin **«Neuf annés à Constanti-**

nople» ismindeki iki ciltlik eserinin birinci cildinin 312-314 üncü sahifelerinde de mesele şöyle izâh edilir:

«— İnsanlar ecellerini ne bir saat geciktirebilirler, ne de bir saat evveline alabilirler. Allah ne yazdıysa o olur. Başınıza ne gelirse Allâhın takdiriyle gelir. Başınıza gelen bütün felâketler min-el-ezel Levh-i-Mahfûza yazılmış olduğu için gelmiştir.

Fertlere âit hükümler işte bunlar ve milletlere âid olanlar da şunlardır:

— Hiç bir kavm inkırâz ânını tesrî' veyâ te'hir edemez. Her milletin eceli vardır: O ecel ne bir lâhza öne alınabilir, ne bir lâhza geciktirilir.

Hakikî mü'minin kalbinde Adâlet-i İlâhiyyenin yumuşayabileceği hakkında hiç bir ümit bırakmak istemiyen Kur'an işte şu hükmü de ilâve etmektedir:

— Cenâb-ı Hak takdîr-i-İlâhîsini hiç bir zaman geri almaz.

Bu kadar vâzıh âyetler karşısında, Müslüman-Türk nasıl olur da bunların lâ-yuhtîliğinden şüphe edebilir? Etrâfında ne varsa hepsinde bunların delilini görmektedir: Biri zengin, diğeri fakirdir; beriki genç ölür, öteki ihtiyarlığın son devrini bulduktan sonra can verir; adamın biri hiçlikten en büyük makamlara yükselir, bir diğeri de azametin evc-i-bâlâsından sefâletin en derin dibine yuvarlanır; filân kadın velûddur, filâncası da kısırdır.

Böyle bir vaziyette insan ne yapabilir? Elinden gelen, sessiz sadâsız kazâya rızâdan ibârettir. İşte bundan dolayı Müslüman-Türk son derece mütevekkildir. Bütün servetinin tek bir yangında kül olup gittiğini hiç sızlanmadan seyreder: Halbuki yanı-başındaki Frenk, Ermeni, Rum yâhut Yahudi ye'sinden çığlıklar koparır ve hattâ bâzan bir kaç parça eşyâ kurtarayım derken alevlerin

içinde mahvolup gider. Müslüman-Türk sebeb-i hayatı olan anasıyla babasının, sevgili karısının veyâhut ihtiyarlık günlerinin son ümitleri olan çocuklarının kucağında can verdiklerini gördüğü halde ne göz yaşları döker, ne içini çeker ve hattâ ne de ağzından bir teessür sızıltısı çıkarır; çünki öyle davranacak olursa Mukadderâta karşı gelmiş olacağını takdir eder. Er meydanlarında şecâatinin mükâfatı olarak zafer kazanacak olursa, yalnız Allâha şükretmekle iktifâ eder. Fakat muzafferiyyet ümitleri uzun ve acı muvaffakıyyetsizliklerle kırıldığı takdirde, felâketini Allâhın eliyle olmuş sayar. Vuruşur ve şehid olur; artık vazifesini yapmıştır; üst tarafı kendi elinde değildir: Yalnız öteki dünyada mükâfâtının hazır olduğundan emindir».

(Henri Mathieu) nün **«La Turquie et ses différents peuples»** ismindeki iki ciltlik eserinin 1857 Paris tab'ının ikinci cildinin 71-72 inci sahifelerinde İslâmiyyette miskince bir tevekkül olmadığı şöyle izâh edilir:

«Müslüman dininin ismi olan (İslâm) kelimesi (Allâhın irâdesine teslim olmak) mânâsına gelir ve Şark tevekkülcülüğünü kat'iyyen tecviz etmez. Bütün dinlerde olduğu gibi Kur'anda da mevcud olan Takdîr-i-İlâhî esası ancak Allâhın ilm-i mutlakının ifâdesidir. İslâmiyyette hiç bir zaman tevekkülcülük telkin edilmemiştir ve işte bundan dolayı İslâm ulemâsı arasında iâde-i cüz'iyyenin inkârının dalâlet gösteren akide umumiyyetle kabul edilen bedîhiyyâttandır. Bununla beraber Kazâ ve Kader i'tikadının Hıristiyanlardan ziyâde Müslümanlar üzerinde te'siri vardır; fakat menşei cehâletle eski an'anelerdir: Tevekkülcü olan İslâm akîdesi değil, halkın iptidâîliğidir».

Bu müellifin son cümlesinde bahsettiği iptidâîlik,

yukarda bahsettiğimiz inhitat zihniyetinin bir tecellisinden başka bir şey değildir.

(Edmondo de Amicis) in **«Constantinople»** ismiyle İtalyancadan Fransızcaya terceme edilen meşhur eserinin 1883 Paris tab'ının 423-424 üncü sahifelerinde de şu mütâlâalara tesadüf edilir:

«Türkün nazarında her şey mukadderdir; insan mukadderâtın elinde bir âletten ibârettir; beşerî şeylere Levh-i-Mahfuz'da yazılı olan istikametten ayrı bir cereyan vermiye çalışmak nâfiledir; yeryüzü bir kervansaraydır; Allah insan denilen mahlûku oraya uğrayıp kendisine ibâdet etmek ve eserlerine hayrân olmak için yaratmıştır; Allâhın işine karışmamalıyız; düşecek şeyin düşmesine, geçecek şeyin geçmesine müdâhale etmemeliyiz; tâmir için uğraşmamalı, muhâfaza için yorulmamalıyız. İşte böylece Türkün en büyük gayesi huzur ve sükûndan ibaret olduğu için, hayatının o sâkin âhengini ihlâl edebilecek her türlü sarsıntıdan a'zamî bir takayyüd ve i'tinâ ile sakınır. Gene ondan dolayı içinde ne öğrenmek hırsı, ne kazanç hummâsı, ne seyâhat iptilâsı, ne de aşkın ve ihtirâsın o muğlak ve doyup kanmaz galeyanları vardır! Bizlerin mütemâdiyen çalışmak suretiyle te'minine uğraştığımız bir sürü fikrî ve cismânî ihtiyaçlarımızı hissetmiyen Türk, bizim neden dolayı o kadar çalıştığımızı bile anlayacak vaziyette değildir: Onun telâkkisince bizim bu hâlimiz zihnimizin marazî bir dalâletini gösterir.

Türkün nazarında her türlü yorgunluğun son hedefi kendisinin hiç yorulmadan zevkını sürdüğü huzur ve sükûndan ibaret olmak itibariyle, o hedefe kendi tâkib ettiği düz ve kısa yoldan varmak kendisince daha mâkul ve daha faydalıdır. Avrupa milletlerinin fikir ve söz sâ-

halarında sarfettikleri büyük gayret onun nazarında bir nevi çocukluktan başka bir şey değildir, çünki onun telâkkisince kendi ideal saâdetine nisbetle o gibi gayretlerin bütün semereleri gölgede kalacak şeylerdir. Türk çalışmadığı için zaman kıymeti şuûrundan mahrumdur; işte bu mahrumiyyetinden dolayı hiç bir şey istemiye ve beşer fikrinin insâniyyetle hayatı terakkiye götürecek keşiflerini takdire kudreti yoktur. İnsanı terkettiği yerden daha mes'ut yaşayabileceği bir şehre isâl etmedikten sonra, demir-yolunun bile ne işe yarayabileceğini düşünebilecek kırattadır.

İstikbâl endişesinin vâhîliğini öğreten kazâ ve kader kanunu, Türkün muhakkak ve ânî istifâdesini te'min eden şeylerden başka hiç bir nesneye ehemmiyet vermemesine sebeb olmaktadır. İşte bundan dolayı Avrupalı ileriyi gördükçe, ikmâline şâhid olamıyacağı bir binânın plânını hazırlayıp temelini attıkça, uzak ve meşkûk bir hedef uğruna olanca kuvvetini sarfedip huzur ve râhatını bozdukça Türkün nazarında bir hayâlperestten başka bir şey değildir».

Bu Türk düşmanı müellifin Türk zihniyetini **«tâmir için uğraşmamalı, muhâfaza için yorulmamalı»** gibi iftirâlarla lekelemiye teşebbüsü müptezel bir hezeyandan başka bir şey değildir: İnhitat devrinin en kara günlerinde bile Türk milleti hiç bir zaman öyle düşünmemiş ve öyle hareket etmemiştir. Zâten bütün diğer müelliflerin ifâdeleri bu hezeyanların mâhiyetini meydana çıkaracak kadar vâzıh ve kat'îdir.

Buraya kadar gözden geçirdiğimiz menbâların başlıca mühim noktaları şöyle sıralanabilir:

1 — İslâmiyyet eski Şark tevekkülcülüğünü telkin etmemiştir: İslâm tevekkülü, vukua gelen bir felâket kar-

şısında sebat ve metânetten ibarettir ve bu da **«Kazâya rızâ»** şeklinde ifâde edilir.

2 — Kazâ ve kadere, yâni mukadderâta iman İslâm esaslarındandır: Bu ulvî iman eski Türke her türlü felâket ve musibet ve hattâ ölüm karşısında bile sükûnet ve metânet telkin etmiştir.

3 — İşte bundan dolayı bir çok Garp müellifleri taliin aksiliklerine mukavemette Türk milletinin hiç bir misli olmadığına hükmetmişlerdir.

4 — Takdîr-i İlâhiye imânın bir neticesi de tehlikeye karşı cesâret ve metânettir.

5 — Hal'edilen pâdişahların bile âkıbetlerini sükûnetle kabul etmeleri işte bu kazâya rızâ akîdesinin neticesidir.

6 — Ayni akîde eski Türkün ruhundan mâtem ıztırâbını tamâmiyle silmiştir: Çünki ağlayıp sızlamak, mukadderâta karşı ısyan demektir.

7 — Bu hâlet-i rûhiyyenin bir neticesi de âtîden korkmamak, yâni istikbâl endişesi duymamaktır: Huzûr içinde bir insan her halde sükûnetle çalışabilir.

8 — Eski Türk askerinin şecâat ve celâdetinde başlıca âmil mukadderâta imandır: Türk ordusunun şâyânı hayret yiğitlikleriyle kahramanlıklarında Kazâ ve kader akîdesinin te'siri bütün müellifleri meşgul eden bir mevzû olmuştur.

9 — Bütün bunlara rağmen Tevekkülcülüğün inhitat Türklerini atâlete sevketmiş olduğu da inkâr edilemez: Fakat bu Tevekkülcülüğün İslâmiyyetteki Tevekkül esasiyle hiç bir alâkası yoktur.

XIII

HAYVANLARLA AĞAÇLARA KARŞI ESKİ TÜRK ŞEFKAT VE MERHAMETİ VE BUNDAN DOLAYI AVCILIĞIN MENFUR SAYILMASI

Bundan evvel de bir münâsebetle söylediğimiz gibi eski Türk şefkat ve merhameti yalnız insanlara değil, hayvanlarla ağaçlara ve hattâ umumiyyetle nebâtâta bile şâmil olmuş ve dünya tarihinde misli görülmemiş ulvî ve âlemşümul bir histir. Hayvanlarla nebatları himâye için âdetâ bir cemiyet kurulmuş ve bütün Türkler bu millî cemiyete âzâ olmuş gibidir. Bu millî an'anemizden bahseden Garp menbâları pek büyük bir yekûn tuttuğu için, biz şimdi bunların bâzılarını gözden geçirip umumî bir fikir vermekle iktifâ edeceğiz.

On-yedinci asırda Türkiye'ye gelen (Du Loir) in **«Les voyages du sieur Du Loir»** ismindeki kıymetli seyâhatnamesinin 1654 Paris tab'ının 192-193 üncü sahifelerinde mesele şöyle izâh edilir:

«... *Buraya kadar gözden geçirdiğimiz Türk hayrât ve hasenâtı son derece şâyân-ı-takdirdir; fakat bu hayrâtın esâsı Hıristiyanlığa istinâd etmediği için (!) bâtıl i'tikatların gülünç ifratlarına düşmektedir. Hayvanlara karşı tabiî hisler beslemek doğru olduğu halde, bu hisleri dinî bir vazife derecesine çıkarmak ve bütün insanlık faziletlerinin rûhu olan o güzel fazileti hayvânâta teşmil etmek doğru değildir. Onun için şimdi yazacağım satırları okuduktan sonra, yukarda medhettiğim Türklerle alay edecek olursanız sizi affedeceğim.*

Türkiye'nin bâzı şehirlerinde kediler için yapılmış binâlar bulunduğunu, gıdâları için vakıflar te'sis edildiğini ve o asîl âilelerin hizmetlerinde bulunup ziyâfet işlerinde çalışmak üzere vekilharçlarla uşaklar bulunduğunu görüp gülmiyecek insan var mıdır?

Atları ağır yüklerinden kurtarmak suretiyle gösterdikleri insâniyyeti ve Türk Adliyesinin hayvanlara tahammüllerinden fazla yük taşıtanlara karşı o yükleri kendi sırtlarında taşımak cezâsını tâyin eden kararnâmelerini takbih edecek değilim. Eğer Türkler zencirler içinde merhametsizce inlettikleri esirlere karşı da ayni şefkati göstermiş olsalardı, tıpkı eski zamanların büyük feylesuflarından birinin bir balıkçı ağındaki balıkların hepsini birden satın alıp hemen denize dökmesini hatırlatacak surette onların da kafesteki kuşları âzâd etmelerine, bunların öldürülmelerini tecviz etmeyişlerine ve bilhassa Istanbul'da çok büyük bir alâka gösterilen kumrulara dokunulmasını istemeyişlerine hiç i'tirâz etmezdim. Fakat bu vaziyete rağmen bir çok kibar adamların büyük meydanlarda kediler için ciğer vesâire satan kebapçı dükkânlarından kebap alıp tam hayvanların yiyecek istedikleri saatte kendi elleriyle dağıtmalarını tamâmiyle gülünç sayarım. Her halde Türkler o nankör hayvanlara karşı o kadar şefkat göstereceklerine, insanlara son derece sâdık olan ve gördükleri iyilikleri hiç bir zaman unutmayan köpeklere karşı biraz daha müşfik olsalardı, daha doğru hareket etmiş olurlardı (Bütün diğer Garp müellifleri Türklerin köpeklere en iyi bakan millet olduğunda müttefiktir!). *Halbuki köpekler için ev yapmadıktan başka, onları kendi evlerine bile kabul etmezler ve bilhassa vebâ zamanlarında gûyâ felâketlerine onlar sebeb olmuş gibi her rast geldikleri yerde zavallı hayvanları öldürüler ve o bîçâre felek düşkünlerini Allâhın ga-*

zabından ziyâde Peygamberlerinin nefretine kurban ederek vebâdan kurtulacaklarına inanırlar».

(Bütün menbâlarda köpeklerin vebâ naklettiğinden bahsedilir).

Bununla beraber, bâzıları bütün hayvanlara karşı besledikleri fıtrî şefkat hissine kapılmaktan kendilerini alamadıkları için, yavruları olan köpekleri barındırmak üzere sokaklarda kulübeler yaparlar ve gıdâlarının te'minine de bilhassa i'tinâ ederler.

İşte bu suretle Türklerin en iyi kalplileri, kendilerine Cennet kapılarını açacak bir çok sevaplar kazandıklarını zannederler.»

Fidye-i necât vererek esirler kurtarmak için Istanbul'a gelmiş olan (Père Jehannot) isminde bir râhibin **«Voyage de Constantinople pour le rachat des captifs»** ismindeki eserinin 1732 Paris tab'ının 316-317 inci sahifelerinde köpekler için yapılan vakıflardan şöyle bahsedilir:

«Türkler, murdar saydıkları için hiç bir zaman evlerine sokmadıkları sokak köpeklerinin açlıktan sıkıntı çekmelerine veyâhut telef olmalarına meydan vermemek üzere her gün bu hayvanlara bir mikdar et dağıtılması için vasiyetnâmelerinde kasaplara bir mıkdar para tahsis ederler: Sokaklarda sadaka istiyen fakirlerle sakatların ihtiyaçlarını bildikleri halde, köpeklere et dağıttırmakla sevâb işlemiş olacaklarına inanırlar».

Bu müellif sokaklarda sadaka istiyen fakirlerden bahsetmekle büyük bir zühûle düşmüştür: İlerde göreceğimiz gibi, eski Türkiye'de dilenci yoktur.

Gene ayni menbaın 317 inci sahifesinde de şu kayde tesadüf edilir:

«Kafes içinde kuşlar satın alıp âzâd etmeyi sevap saydıkları halde bir çok esirleri zencir altında tutarlar».

Fransız râhibi bu iddiâsında da siyasî ve askerî bir meseleyle halkın kuşlara karşı gösterdiği şefkati birbirine karıştırarak papazlık hissine kapılmaktadır.

Gene ayni menbaın ayni sahifesinde ağaçlar meselesinden de şöyle bahsedilir:

«Sevdikleri ağaçların kurumasına meydan vermemek üzere sulanıp bakılmalarını te'min için vakıflar te'sisini de sevap sayarlar».

(Comte de Marsigli) nin **«L'état militaire de l'Empire ottoman, ses progrès et sa décadence»** ismindeki meşhur eserinin 1732 La Haye tab'ının birinci cildinin 35 inci sahifesinde eski Türklerin avdan hoşlanmayışları şöyle izâh edilir:

«Türkler arasında avcılık pek az revaçtadır: O da tavşanın peşine köpek salmaktan ibarettir. Bununla beraber Sultan Mehmet (=Avcı lâkabiyle meşhur Dördüncü Sultan Mehmet) *büyük bir avcıydı; hattâ binlercesini birden harekete getirip ormanları taratmak suretiyle Hıristiyanları çok rahatsız ederdi. Buna rağmen bütün av üç dört geyik yâhut yaban domuzuna ve hattâ bâzan da bir kaç ayıya münhasır kalır ve onlar da Edirne sarayına nakledilirdi.*

Türkler uçan kuşa ateş etmesini hiç bilmezler; onun için imparatorun kendilerinden zaptettiği memleketlerde bir çok av kuşları bulunmuştur».

Meşhur seyyah (Corneille Le Bruyn) in **«Voyages de Corneille Le Bruyn par la Moscovie, en Perse et aux İndes orientales»** ismindeki beş ciltlik büyük seyâhatnâ-

mesinin 1732 La Haye tab'ının birinci cildinin 358-362 inci sahifelerinde de eski Türkün hayvanlara karşı şefkat ve merhameti hakkında şu tafsilâta tesadüf edilmektedir:

«Türklerin iyiliği yalnız insanlara münhasır kalmayıp hayvanlarla kuşlara bile şâmildir; içlerinden bâzıları pazar kurulan yerlere muntazaman devam edip satın aldıkları kuşları hemen uçurarak âzâd ederler: Bunun sebebi, Rûz-ı-Mahşer'de o kuşların ruhları huzûr-ı İlâhîye gelip insanlardan görmüş oldukları iyiliğe şehâdet edecekleri hakkında garip bir fikre zâhib olmalarıdır.

Etleri yenilen kayvanları da mümkin olduğu kadar sür'atle kesmek âdetleridir: Bunun sebebi, o hayvanlara ıztırab çektirmek istememeleridir. Kümes hayvanlarının boyunlarını birdenbire kesip başlarını atwerirler; bir pirenin iki tırnak arasında öldürülmesini bile gaddarlık saydıkları için, parmaklarının arasında oğaladıktan sonra ölüp ölmediğine bakmıyarak yere atarlar. Seyâhatlerimde ben bunu çok gördüm; sebebi de Türklerin bilhassa yaz mevsimlerinde her türlü kehleden sâlim kalmaya son derece i'tinâ etmeleridir. Her kesin içinde kehle araştırmaktan çekinmemeleri, bizim Holânda gemicilerinin hâline benzetilebilir: Muâşeret kaidelerini hiç bir suretle ihlâl etmiyeceğine kaani' oldukları için, sohbet meclislerinde bile öyle yaparlar (Yalnız köylüler).

Diğer bir kısım Türkler de köpeklere nafaka te'mini için vasiyetnâmelerinde bir mıkdar para tahsis ederler veyâhut kendi hayatlarında fırıncılarla kasaplara köpekler için her hafta yâhut her ay para verirler; bu gibi işleri der'uhde eden esnafın aldıkları parayı başka şeylere sarfedeceklerinden kat'iyyen endişe etmemelidir: O türlü sadakaların dağıtılmasını der'uhde edenler, mu-

ayyen saatlerde etraflarına toplanan bir köpek sürüsüne sırayla et ve ekmek parçaları atarken dâimâ görülebilir.

(Müellif köpeklerin mahalle teşkilâtını anlattıktan sonra sözüne şöyle devam etmektedir):

... Galata'dan Beyoğlu'na gidip gelirken pek çok gördüğüm bir manzara vardı: Sokak köpeklerinden biri yavruladığı zaman, etrâfına konulan taşlarla bir nevi duvar kurulur, üstüne eski bir hasır veyâhut başka birşey kapatılır ve bu suretle gelip geçenlerin ayakları altında yavruların ezilmesi ve hattâ yağmur altında ıslanması önlenmiş olurdu. Hattâ bâzı kibar adamlar bile böyle bir emek sarfını şereflerine mugayir görmezler ve her gün hayvanların yiyeceklerini gönderirler».

Bir hayli zaman Türk hizmetinde bulunmuş olan meşhur (Comte de Bonneval) in **«Anecdotes vénitiennes et turques ou nouveaux mémoires du comte de Bonneval»** ismindeki eserinin 1740 Francfort tab'ının birinci cildinin 214 üncü sahifesinde de şu kayde tesadüf edilir:

«Türkler kedi, köpek vesâire gibi başı boş hayvanlar için de vakıflar te'sis ederler: Kasaplar her gün bu gibi hayvanların bir mıkdarını beslemekle mükelleftir. Bir çok kimseler de yol boylarında yolcularla hayvanlarını barındırmak üzere kervansaraylar ve menbâ sularından çeşmeler yaptırırlar: Bu çeşmelerde su içmek istiyenler için zincirle bağlı küçük taslar vardır».

Gene ayni menbaın ayni sahifesinde ağaçlar hakkında da şu izâhâta tesadüf edilmektedir:

«... Velhâsıl, verimsiz ağaçların sıcaktan kurumasına meydan vermemek üzere her gün sulanmaları için işçilere para vakfedecek kadar çılgın Türkler bile görülmek-

tedir. Bu emr-i-hayrın mahalline masrûf olmadığını i'tirâf ederim; bununla beraber, iyiliğin bu derecesi Müslüman-Türklerin kat'iyyen gaddar ve insâniyyetsiz olmadıklarını bütün vuzuhiyle isbât ettiğine de kaaniim. Filhakika körkörüne hükümler vermiye kalkışmamak şartiyle Türk örf ve âdetleri göz önüne getirilecek olursa, kâinâtın hulâsası mâhiyyetinde bir halîta olan İstanbul ahâlisinin bu noktada diğer milletlere nazaran gün aydınlığının ay aydınlığından üstünlüğü nisbetinde fâik oldukları derhal teslim edilir».

Türkiye'ye ihânetiyle meşhur Boğdan beyi (Demetrius Cantimir) in Fransızca tercemesi 1743 tarihinde Paris'de neşredilmiş olan **«Histoire de l'Empire ottoman»** ismindeki iki ciltlik Osmanlı tarihinin ikinci cildinin 141 inci sahifesinin birinci ve ikinci sütunlarında da eski Türklerin avdan nefretleri şöyle izâh edilir:

«Avcılığa fazla iptilâ gösteren pâdişahların dâimâ milletle askerin nefretine uğradıkları tesbit edilmiştir. Çünkü Türkler kuşların uçuşları ve hayran avları gibi havâî eğlencelerle lüzumundan fazla meşgul olan bir zihni ciddî şeyler düşünebilme kabiliyyetinden mahrum sayarlar (Asıl sebep, hayvanlara karşı şefkat ve merhamettir). *Öyle bir kimsenin nasîbi hafifliktir; kendi nefsini bile idâreden âciz olduğu için, devlet idâresine lâzım olan şeyleri bilmez ve kendisine hayırlı nasîhatler verenlerden nefret eder. Av peşinde koşanların hepsine karşı beslenen hissi çok iyi ifâde eden bir söz bile vardır:*

— Kuşları, kumarbazı öldüren olur kazı (Gazi)!

Devrimizde Dördüncü Mehmet'le oğlu İkinci Mustafa'nın başlarına gelen felâketlerin sebebi işte bu telâkkide aranmalıdır.

Bu iki pâdişahın hal'inde başlıca âmil işte budur:

En sâdık adamlarının mütemâdî ihtarlarına rağmen her ikisi de av iptilâlarını zerre kadar tâdil etmek istememişlerdir; bu iptilâ onları halkın istihfâfına uğratmış ve nihayet nefre-i umumiyye her ikisini de tahtlarından atacak kadar kabarmıştır; halbuki avı biraz vakit geçirtecek bir eğlenceden ibaret sayan pâdişâhlar hiç bir zaman tebaalarını rencîde etmemişler ve halkın tenkidinden sarsılmamışlardır».

Türk düşmanı avukat (Guer) in **«Moeurs et usages des Turcs»** ismindeki eserinin 1746-1747 Paris tab'ının birinci cildinin 369 uncu sahifesinde kedi ve köpek gibi sokaklarda himâye edilen hayvanların vebâya sebeb oldukları hakkındaki rivayet kaydedildikten sonra, bir himâye-i hayvânât kanunundan da şöyle bahsedilir:

«... Türklerin bunları himâye ve iâşe için bilhassa tedvin ettikleri kanunlar bile vardır; onların nazarında bir sokak köpeğine ekmek vermemek, zencire vurulmuş bedbaht bir Hıristiyanı ekmeksiz bırakmaktan daha büyük bir cinâyettir».

Şiddetli bir Türk düşmanı olan ve bunu bizzât i'tirâf eden İngiliz kadın seyyahı (Lady Craven) in **«Voyage de Milady Craven à Constantinople»** ismiyle Fransızcaya terceme edilip 1789 tarihinde Paris'de neşredilmiş olan seyâhatnâmesinin 171 inci sahifesinde eski Türklerin ağaç sevgisi şöyle anlatılmaktadır:

«Türklerin tabiat güzelliklerine o kadar hürmetleri vardır ki, eğer bir ağaç bulunan yerde ev yapacak olurlarsa, damlarının en güzel zîneti saydıkları bu ağaca kâfi gelecek bir açıklık bırakırlar. İşin doğrusunu isterseniz, bir bacayı güzel bir ağaçlıkla mukayese edin de ondan sonra bana Türklerin haklı olup olmadıklarını söyleyin».

Meşhur (Mouradgea d'Ohsson) un bundan evvel de bahsi geçen **«Tableau général de l'Empire othoman»** ismindeki yedi ciltlik eserinin dördüncü cildinin 1791 tarihinde Paris'de neşrolunan birinci kısmının 307-309 uncu sahifelerinde de eski Türklerin hayvanlara karşı şefkatleriyle azad-kuşları meselesi şöyle izâh edilir:

«Hayrât ve hasenât hayvanlara bile şâmildir: Hiç kimse onlara eziyet etmiye kalkışmaz. Eğer bir at, bir katır veyâhut bir deve sâhibi hayvana haddinden fazla yük taşıtacak olursa, zâbıta me'murları gaddarlığına mâni' olmak ve fazla yorulan hayvanı dinlendirmiye mecbur etmek salâhiyyetini hâizdir. Her gün bu gibi muâmelelere tesadüf edilir: Her halde bunlar Türk milletine şeref verecek şeylerdir.

Beden tahâret ve nezâfeti hakkındaki hükümler hiç bir nevi köpeğin eve alınmasına müsâid olmamakla beraber, Türkler köpekleri beslemekte ve alışkın oldukları mahallerde barındırıp muhâfaza etmekte kusur etmezler. Her gün bir çok kimseler bunların gıdâlarını te'mine şitâb eder.

Kedilere daha fazla alâka gösterilir; bunun sebebi, bütün muâsır müelliflerin ifadelerine göre kediye karşı az çok alâka gösterip ekseriyyâ okşayan ve kendi eliyle yiyecek ve içecek veren Hazret-i Peygamberin örnek ittihâz edilmesidir. İşte bundan dolayı bir çok sofular evlerinde bir kaç kedi beslemeyi sevap sayarlar. Umumiyyetle Müslümanların avdan hoşlanmamaları işte bu telâkkilerden dolayıdır: Hayvanların yalnız öldürülmesini değil, bilhassa etleri yenilmesi câiz olmayanların hürriyetlerinden mahrum edilmesini bile câniyâne bir gaddarlık sayarlar.

Bir çok Türkler bu gibi hayvanları satın alıp avcıların elinden kurtarırlar. Bütün şehirlerde içleri kuşlar-

lu dolu kafesler görülür: (Azad-kuşları) ismiyle satılan bu esir hayvancıkları dindâr insanlar satın alıp hemen âzâd ederler».

(A. L. Castellan) ın bundan evvel de bahsettiğimiz **«Lettres sur la Gréce, l'Hellespont et Constantinople»** ismindeki eserinin 1811 Paris tab'ının ikinci cildinin 227 inci sahifesinde de mesele şöyle izâh edilir:

«Türkler ihtiyarlarla çocuklara hürmet ve riâyet gösterirler ve hattâ iyiliklerini hayvanlara bile teşmil ederler. Leyleklerle kırlangıçlar hiç bir koğulma tehlikesine uğramamak şartıyla Türk evlerinin üzerlerine yuvalarını yapabilirler: Hattâ bu vaziyet Allâhın bir inâyeti ve insanı her türlü felâket ve musîbete karşı sıyâneti sayılır. Köpekler sokaklarda sürülerle dolaşır ve onlara dokunmak kimin ne haddinedir! Et taşıyan bir takım adamlar etraflarında bir alay kedi ve köpekle dolaşır ve hayırsever bir Türk öyle bir sevâb işlemek isteyip parasını verdiği takdirde hepsine nafaka dağıtır.

Limana hubûbât getiren gemilere kumrukların binlercesine birden üşüşüp gümrüğün harc olarak aldığı mıkdardan belki daha fazlasını haraca keserler. Evler yapılırken hayvanların susuz kalmaması için icâb eden yerlere yalaklar konulur ve duvarlarda arabesklerle süslü küçük köşkler kurularak oralara gelip kuluçkaya yatmak istiyen kuşlara yuvalar te'min edilir».

İngiliz müelliflerinden (Th. Thornton) un **«Etat actuel de la Turquie»** ismiyle Fransızcaya terceme edilen iki ciltlik eserinin 1812 Paris tab'ının ikinci cildinin 286-289 uncu sahifelerinde de mesele şöyle izâh edilir:

«Murdar bir hayvan olmak itibariyle temâs edilmesi şer'an mekrûh olan köpek evlerle câmi avlularına kat'-

iyyen sokulmaz. Fakat sokaklarda üreyip türemelerine o kadar müsâit davranılmıştır ki, şehrin Türk mahallelerini gündüzleri dayanılmıyacak kadar rahatsız edecek hâle gelmişler ve geceleri de sokaklardan geçenler için son derece tehlikeli bir hâl almışlardır. Bu hayvanlar şehri mıntakalara ayırmışlardır: Doğup büyüdükleri sâhanın mevhum hududunu her türlü tecâvuzlara karşı büyük bir kıskançlıkla müdâfaa ederler ve gerek yabancı bir köpeği koğalarken, gerek gelip geçenlere saldırarak onları komşuları olan köpek sürüsünün dişlerine havâle ederken kendi sınırlarını hiç bir zaman tecâvuz etmezler (1).

Istanbul, kuşların cenneti sayılabilir. Güvercinler, üstü açık mavnalarla limana getirilen hubûbâtı yeyip rahat rahat beslenirler ve o kadar emniyetle üzerlerine üşüşürler ki, gemicilerle hammallara güçlükle yol verirler. Limanın uğultulu gürültüsünü deniz kuşlarının çığlıkları büsbütün artırır; şehir civârında bunlara ateş etmek büyük bir cür'ettir».

Bu fıkrada işâreti geçen hâşiye de şöyledir:

«Bununla beraber, Türkiye'nin pâyıtahtındaki köpekler büsbütün faydasız değildir; hazmı kabil olan süprüntülerin hepsini yedikleri için, sokakların o yüzden taaffün etmesine mâni' olurlar... Köpek pisliği de debbağhâne (= tabakhâne) *lerin zarurî maddelerindendir. Türkiye'de kuduz illetinin her türlü esbâbı a'zamî nisbette mevcut görünmekle beraber, o müdhiş illet tamamiyle mechuldür. Birinci Ahmed'in Sadr-ı-a'zamlarından Nasuh Paşa hiç bir zaman ifşâ etmediği her hangi bir bâtıl i'tikada kapılarak Istanbul sokaklarından bütün köpekleri toplatıp gemilere doldurtarak karşı taraftaki Anadolu yakasına sürdürmüştür».*

Doktor (A. Brayer) nin **«Neuf années à Constantinople»** ismindeki kıymetli eserinin 1836 Paris tab'ının birinci cildinin 339 uncu sahifesinde de azad-kuşlarından bahsolunurken bir Rum hîlekârlığı şöyle teşhir edilir:

«... Türkler bu kuşlara büyük bir şefkat gösterirler ve çınar gölgelerinde dinlendikleri zaman onların saâdetiyle mahzûz olurlar. Bu husustaki hassâsiyyetleri o kadar meşhurdur ki, reâyâ çocukları o hissi kendi menfaatlerine istismar bile ederler. Bu çocuklar ellerine kuşlarla dolu kafesler alarak Müslüman - Türkün önünden geçerler: Türk o zavallı kuşları hürriyetlerinden mahrum görünce müteessir olur; çocuklara yaklaşmalarını işâret eder ve satın alma teklifinde bulunur. Pazarlık çabucak neticelenir. Çocuklar kafesin kapusunu açarlar ve minî mini esirlerini salvererek Allâhın bir mahlûkunu mes'ûd ettiğine kaanî' olan Müslüman - Türkü sevindirirler. Ama çocukların kârı yalnız ellerine geçen bir kaç paraya münhasır kalmaz: Salıverdikleri kuşlar bilhassa yetiştirilmiş olduğu için, hemen sâhiplerinin evlerine dönerler ve ayni intikâra daha bir çok defalar âlet olurlar».

Türk düşmanlarından (Henri Mathieu) de **«La Turquie et ses différents peuples»** ismindeki iki ciltlik eserinin 1857 Paris tab'ının ikinci cildinin 62-63 üncü sahifelerinde şu gülünç iddiâda bulunur:

«Türklerin köpeklere gösterdikleri şefkate rağmen, bu hayvanlar gene sokakta yaşamaya ve halktan başka sâhipleri olmamaya mahkûmdurlar!».

Bundan sonra meşhur Türk düşmanı (Baron de Tott) un mülâhazalarını andırır şeyler söyledikten sonra, 63-64 üncü sahifelerinde bu bahse şöyle nihayet verir:

«... Dâimâ sefil, az çok cılız ve ekseriyyetle sakat

olan bu hayvanlar hayatlarının tatlılığını medhetmiş olan seyyahları âdetâ protesto ediyor gibi görünürler!».

Bununla beraber, gene ayni Türk düşmanı, ayni te'vil üslûbiyle eski Türklerin hayvanlara karşı şefkatlerini 64 üncü sahifesinde işte şöyle i'tirâf etmiştir:

«Müslüman - Türkler pire, bir vesâire gibi haşerâtı öldürmekten müteezzî oldukları için yere atmakla iktifâ ederler ve bu suretle başkalarının bitlenmesine sebeb olurlar. Gene ayni endişe ile sakat yahut yaralı atlarını öldürmektense kendi hallerine bırakıp açlıktan ölmelerini tercih yederler. Tavuk keserken (âdet) kelimesini telâffuz ederek hayvandan âdetâ af dilerler. Hiç bir zaman dana kesmezler, yalnız yaşlı öküzleri keserler. Eski Yunanlılar da zirâate elverişli hayvanlara kıymazlar ve bilhassa danalarla tâze inekleri kat'iyyen öldürmezlerdi. Türklerin güvercinlere karşı besledikleri şefkat de tarihin ilk devirlerine çıkacak kadar eskidir».

Büyük Fransız şâiri (Lamartine) in **«Voyage en Orient»** ismindeki iki ciltlik seyâhatnâmesinin 1896-1897 Paris tab'ının ikinci cildini 259 uncu sahfesinde muhtelif kuşların birbirleriyle hoş geçindiklerinden bahsonurken Türk şefkatine şöyle temas edilir:

«... Türkler de canlı ve cansız mahlûkatın hepsiyle iyi geçinirler: Ağaçlara, kuşlara, köpeklere, velhâsıl Allâhın yarattığı her şeye hürmet ederler; bizim memleketlerde başı boş bırakılan veyâhut ta'zîb edilen bu zavallı hayvan cinslerinin hepsine şefkat ve merhametlerini teşmil ederler. Bütün sokaklarda mahalle köpekleri için muayyen fâsılalarla su koğaları sıralanır; bâzı Türkler de ömürleri boyunca besledikleri kumrular için ölürken va-

kıflar te'sis edip kendilerinden sonra da yem serpilmesini te'min ederler».

Ayni cildin 235-236 ıncı sahifelerinde de (Lamartine) eski Türkün tabiat aşkını eski Istanbul saraylarından bahsederken işte şöyle anlatır:

«... Bu sarayların hususiyyeti, Türk milletinin bir seciyye hususiyetini gösterir: Tabiati anlayış ve tabiat aşkı... Güzel manzaralara, parlak denizlere, gölgeliklere, menbâlara, karlı dağ tepeleriyle çevrelenmiş muazzam ufuklara karşı beslenen temâyül, bu milletin en büyük meylidir.

Onun bu hissinde asıl ve menşeini hatırlamaktan hoşlanan ve bütün zevkleri tabiî ve sâde olan bir milletin hâtırası sezilir. İşte bu millet pâdişahlarının sarayını, yâni pâyıtahtın merkezini bütün imparatorluğun ve belki de bütün dünyanın en güzel tepesinin yamacına yerleştirmiştir.

Bu sarayda Avrupa saraylarının ne dâhilî ihtişâmı, ne o esrârengiz şehvânîlikleri görülebilir: Bunda yalnız ağaçların tıpkı bâkir bir ormanda olduğu gibi alabildiğine ve ebedî surette geliştiği, suların şarıldadığı ve güvercinlerin dem çektiği geniş bahçeler vardır. Burada dâima açık tutulan bir çok pencereli odalar, bahçelerle denizlere hâkim eyvanlar ve kafeslerinin arkasına oturan pâdişahlar için hem tenhâlığın tadını, hem o sihirli Boğaz manzarasının zevkini ayni zamanda hissetmek imkânını te'min eden kafesli köşkler vardır.

Türkiye'nin her tarafında böyledir; hünkârla halk, büyüklerle küçükler meskenlerinin intihâbiyle tanziminde hep ayni ihtiyâca, ayni hisse tâbi'dir: Güzel bir ufuk manzarasıyla gözlerin aydınlanması istenir. Yâhut da,

eğer evlerinin vaziyetiyle yoksulluğu müsâit değilse, harâbelerinin etrâfındaki toprağın bir köşesinde hiç olmazsa bir ağaç, bir koyun, bir kaç kuş ve beş on güvercin olmasını isterler.

İşte bundan dolayı her nerede ve her hangi bir manzara sâhasında yüksek, etrâfa hâkim ve boş bir yer varsa, orada mutlaka bir câmi, bir türbe veyâhut bir Türk kulübesi yer alır. Boğaziçi'nin Anadolu ve Rumeli yakalarında hiçbir güzel yer, hiç bir tepe, hiç bir ferah koy yoktur ki, paşanın yâhut vezirin biri orada bir köşkle bir bahçe yaptırmış olmasın: Bir çeşmenin yanında, güzel dalların yaprakları altında, kıra yâhut denize hâkim bir vaziyette muhteşem bir ufka karşı gölgeli bir yere oturup müphem ve sessiz bir temâşâya dalarak can sıkıntısı içinde saatler ve günler geçirmek, işte Müslüman - Türkün hayatı! Mesken intihâbiyle tanziminde onun hangi hisse tâbi' olduğu işte bundan anlaşılır; bu miletin kalbinde uyuttuğu, fakat hiç bir zaman kaybetmediği fıtrî hayâtiyyetini uyandıracak her hangi bir ihtiras onu yerinden fırlatıncaya kadar neden dolayı böyle hareketsiz ve sessiz kaldığı da gene işte bundan anlaşılabilir.

Türk, Arap gibi çok konuşmaz; izzet-i-nefs ve cemiyet hayatı ezvâkına pek ehemmiyet vermez; tabiatten aldığı zevkler ona kâfi gelir: Dalar, düşünür ve duâ eder. Bu millet feylesuf bir millettir: Her şeyi tabiatten istihrâc ettikten sonra Allâha ircâ' eder. Dâimâ (Allah) onun fikrinde ve zikrindedir; kısır bir fikir şeklinde değil, âdetâ elle tutulabilecek, zâhir, bedîhi ve amelî bir hakikattir.

Türkün fazileti İrâde-i İlâhiyyeye dâimâ inkıyâdında ve akîdesi de Takdir-i İlâhide gösterilebilir. İşte bu imanla hem dünya fethedilebilir, hem ayni sühûlet ve ayni sükûnetle bütün fütûhât elden çıkıp gidebilir».

Buraya kadar gözden geçirdiğimiz menbâlardaki mühim noktalar şöyle sıralanabilir:

1 — Eski Türkün canlı ve cansız bütün mahlûkata karşı gösterdiği şefkat ve merhamet o dereceleri bulmuştur ki, bu hâli Garp hıristiyanlığının haşin ve merhametsiz zihniyetiyle te'lif edemiyen bir çok müellifler bir istihzâ mevzûu ittihâz etmişlerdir.

2 — Bununla beraber, alay eden müellifler bile hayvanlarla ağaçlara da şâmil olan eski Türk iyiliğinin bütün milletlerinkinden üstün olduğunu tasdik etmişlerdir.

3 — Hayvanlara karşı gösterilen şefkat ve merhamet tezâhürleri şöyle sıralanabilir: At, ester, merkep vesâireye haddinden fazla yük taşıtmak kanunen memnû' olduğu için, zâbıta kuvetleri o gibi hareketlerde bulunanları tâkib edip hayvanı dinlendirmek ve sâhibine de cezâ olarak ayni yükü taşıtmakla mükelleftirler.

4 — Pazarlardan canlı kuşları kafesleriyle satın alıp âzâd etmek millî bir an'ane hâline gelmiştir: Bu gibi kuşlara (Azad kuşları) denilir. Madrabaz Rumlar bu Türk şefkatini istismâr için bir çâre bile bulmuşlar, evlerinde yetiştirip alıştırdıkları kuşları Türklere satıp salıverdikten sonra eve dönen ayni kuşları bir çok defalar muhtelif Türklere satarak mütemâdiyen para kazanmışlardır!.

5 — Evlere sokulmayan sokak köpeklerini beslemek için vasiyatnâmelere maddeler konulduktan başka vakfiyyeler de yapılmıştır: Bu vasiyetnâmelerle vakfiyyeler mucibince köpeklere her gün muayyen saatlerde ücretli adamlar tarafından et ve ekmek dağıtılması umumî bir âdet hükmünü almıştır.

6 — Fırıncılarla kasaplara her hafta veyâhut her ay köpekler için muayyen bir para verip et ve ekmek dağıttırmak âdeti de vardır.

7 — Yavrulayan köpekler için sokaklarda küçük kulubeler yaptırılır.

8 — Kasaplar her gün köpeklere birer mikdar et dağıtmakla mükellef tutulur.

9 — Bütün sokaklarda köpekler için su koğaları vardır.

10 — Kedilere karşı da ayni şefkat ve merhamet tezâhürleri gösterilir: Bunlar için hususî binâlar yapılmış, bakım me'murları tâyin edilmiş ve gıdâ vakıfları te'sis olunmuştur.

11 — Leyleklerle kırlangıçların yuvalarına hürmet edilir ve evlerin damlarında barınmaları hayra alâmet sayılır.

12 — Büyük binâlar yapılırken kuşlar için tezyînâtlı yuvalar da inşâ edilir.

13 — Hubûbât nakledilirken üstüne üşüşüp yiyen kuş sürülerine kat'iyyen dokunulmaz.

14 — Eski Türkler nazarında avcılık menfurdur: (Avcı) lâkabiyle meşhur Dördüncü Mehmetle oğlu İkinci Mustafa'nın hal'inde bu pâdişahların av merakından dolayı halkın kendilerinden nefret etmesi başlıca âmil sayılır.

15 — Etleri yenilen hayvanların ıztırap çekmemeleri için sür'atle boğazlanmaları şarttır.

16 — Kervansaraylarda yolcu hayvanları için ahırlar ve ayrı yerler vardır.

17 — Himâye-i hayvânât kanunları tedvin edilmiştir.

18 — Ağaçların ve hattâ, verimsiz ağaçların bile sulanması için vakıflar tesis olunmuştur.

19 — Ev yapılan arsalarda ağaçlar varsa, onlar için damlarda açıklık bırakılır ve bu suretle yıkılmalarının önüne geçilmiş olur.

20 — Bütün bunlar eski Türklerin tabiat aşkından mütevellittir.

21 — Netice itibariyle eski Türk iyiliği, diğer milletlere kıyâs edilince mehtâba nisbetle gündüz aydınlığına benzetilmiştir.

XIV

ESKİ TÜRKÜN MERTLİĞİ, SÖZÜNDE SEBÂTI VE AHDİNDE VEFÂSI

Eski Türklerin mertlik, sözde sebât ve ahde vefâ gibi yüksek faziletleri asırlar boyunca Garp seyyahlarıyla müdekkiklerinin nazar-ı dikkatlerini celbetmiş ve hattâ bâzı düşman müellifler bile hayranlıklarını ifâde mecburiyetinde kalmışlardır. Bu hususta küçük bir fikir vermiş olmak için bunlardan yalnız bâzılarının ifâdelerini aynen iktibâs etmekle iktifâ edeceğiz.

Eski Avrupa'nın meşhur seyyahlarından (Corneille Le Bruyn) in **«Voyages de Corneille Le Bruyn par la Moscovie, en Perse et aux İndes orientales»** ismindeki beş ciltlik büyük seyâhatnâmesinin 1732 La Haye tab'ının birinci cildinin 351-352 inci sahifelerinde şu izâhâta tesadüf edilir:

«Türklerin Allâha karşı duydukları ta'zim ikide bir İsm-i-Celâli zikrederek yemin etmelerine, yâni (Vallâhi) kelimesini ağızlarından hiç düşürmemelerine mâni' değildir: Onların arasında bu yemin şekli bizim memleketlerdeki en hafif yeminler kadar umumîdir; yalnız arada şu fark vardır: Türkler (Vallâhi) deyince kendilerine inanılmasını isterler ve filhakika inanılmaya da umumiyyetle lâyıktırlar; halbuki Hıristiyanlar ekseriyyet itibariyle her türlü yeminleri ve hattâ Allâha kasem şekillerini hiç bir lüzum olmadığı halde kullanıp durmak gibi

fenâ bir i'tiyâda sâliktirler: Bu hâl bir hüsn-i-niyyete ve Allah korkusuna delil olmaktan ziâyede Cenâb-ı-Hakkın istihfâf edildiğine delâlet eder. Halbuki Müslüman - Türkler hakikati sevdikleri için, onu bir müeyyide ile teşvik etmek istedikleri zaman İsm-i-Celâli zikderip (Vallâhi) demekle Allâha karşı bir günâh ilşemiş olmayacaklarına ve böyle yapmakla sözlerinin doğruluğuna Allâhı işhâd etmekten başka bir maksatları olmadığına kaani'dirler. Pek çok kullandıkları diğer bir yeminleri de (Dinin hakkıyçün) şeklindedir».

Meşhur (Comte de Bonneval) in bundan evvel de bahsi geçen **«Anecdotes vénitiennes et turques ou nouveaux mémoires du comte de Bonneval»** ismindeki eserinin 1740 Francfort tab'ının birinci cildinin 24 üncü sahifesinde de şu vecîz ifâdeye tesadüf edilir:

«Türkler vaitlerine dindârâne bir sadâkat gösterirler».

Türk düşmanlığını bundan evvel de söylemiş olduğumuz avukat (Guer) in **«Moeurs et usages des Turcs»** ismindeki eserinin 1746-1747 Paris tab'ının birinci cildinin 356 ıncı sahifesinde de Türkiye devletinin beynelmilel siyâset sâhasındaki doğruluğuyla vefâkârlığı şöyle anlatılır:

«Uzun zaman Fransa'nın Istanbul sefirliğinde bulunmuş olan (Marquis de Bonnac) bana Osmanlı vefâkârlığının bâzan asîl bir âlîcenaplığa istihâle ettiğini bir çok defalar te'min etmişti. Meselâ Venedik cumhuriyeti veyâhut Almanya imparatorluğu Avrupa devletlerinden biriyle harp hâlinde bulunduğu takdirde, Türk pâdişahı bunlara karşı hareket etmesini icâb ettirecek meşrû bir

sebep bile olsa, taarruz edeceği devletin ilk düşmanlarıyla sulh akdetmesini beklemek i'tiyâdındadır».

Yıllarca Türk ekmeği yediği halde en şiddetli Türk düşmanlarından biri olan (Baron de Tott) un **«Mémoires sur les Turcs et les Tartares»** ismindeki hâtırâtının 1785 Paris tab'ının ikinci cildinin 234-235 inci sahifelerinde Anadolu Türkmenlerinin mertliğinden şöyle bahsedilir:

«Kışın Anadolu'nun ortasında oturan ve yazın Suriye'ye kadar gidip silâhları ve eşyâlarıyla sürülerini otlatan bu âşiretler göçebe zannedilirlerse de, koyunlarının peşinde sekiz ay Endelüs dağlarını dolaşan İspanya çobanlarından fazla göçebe değildirler. Yalnız işlerine gelen mer'âlardan istifâde hususunda bir mukavemete tesâdüf ettikleri takdirde cebren işgal edebilmek üzere daha kalabalık cemâatler hâlinde hareket ederler. Hiç bir zaman hiç bir taarruza kalkışmazlar, meydan okunup mecbur edilmedikçe hiç bir zaman harbetmezler».

Osmanlı müesseseleriyle teşkilâtını Avrupa'ya tanıtan İsveç sefiri (Mouradgea d'Ohsson) un **«Tableau général de l'Empire ottoman»** ismindeki yedi ciltlik eserinin 1791 tarihinde Paris'de neşrolunan dördüncü cildinin ikinci kısmının 467-469 uncu sahifelerinde de şu izâhâta tesâdüf edilir:

«Müslüman - Türkler yeminleriyle ahitlerine de son derece sâdıktırlar. Fakat Allâhın adını ağızlarından düşürmemek i'tiyâdına bakılırsa, sözlerine Cenâb-ı-Hakkı şâhid göstermeden hiç bir şey söylemek istemedikleri anlaşılır. O takdirde bir yemin tâbiri olan (Vallâhi) kelimesini kullanırlar. Bir şeyi te'yid için (Billâhi) kelimesini de ilâve ettikleri gibi, fâidelerine son bir kat'iyyet

mertebesi izâfe etmek üzere ekseriyyâ (Tallâhi) kelimesini de zammederler.

(Dinin hakkıyçün) diye Kelâm-ı-Kadîm'in kudsiyyetine, kendi canlarından, hayatlarından ve başlarından başka evlâtlarının ve dünyadâ en aziz bildikleri kimselerin de başlarına yemin etmek i'tiyâdındadırlar. Bir çokları da (Ceddim rûhiyçün) diye atalarının ruhlarına yemîn ederler: Gerek muâhedelerle ittifaknâmeleri tasdik ederken, gerek kanunlara riâyet etmiyenlerle âsâyişi ihlâl edenlere karşı Hatt-ı-Hümâyun neşrederken pâdişahların umumiyyetle kullandıkları yemin şekli işte budur.

Ricâ ve niyâz için de ayni yeminler kullanılır: Bir vezire, bir hâkime, bir zâbite veyâhut bir âmire mi mürâcaat ediliyor? En çok işte şu sözler sarfedilir:

— Başınız için!

— Evlâdınızın başı için!

vesâire. Hattâ Çuma selâmlıklarında tebaa tarafından takdim edilen arzıhallarda pâdişaha bile ayni şekilde hitâb edilir.

Sofular Allâhın ismini her vesile ile zikretmemeye ve bilhassa öfkelerine kapıldıkları zaman ağızlarına almamaya daha fazla i'ti'nâ ederler. Eğer kazârâ ağızlarından kaçıracak olurlarsa, Şerîatin tâyin ettiği kefâreti yerine getirip ya bir köle âzâd ederler veyâhut on fakire bir günlük yiyecek ve giyecek dağıtırlar. Yeminde hulf esâsı (Yenişehirli Abdullâh Efendi) nin (Behcet-ül-fetâvâ) sında bütün tafsilâtiyle izâh edilmiştir. Bu şeyh-ül-İslâmın verdiği hükümlere göre bir yeminde Allâhın adını bir kaç kere zikreden hânis, ayni nisbette kefâretle mükelleftir. Hattâ ilâveten İslâmın şartları, ibâdet, Kâbe, câmi vesâire gibi din ve imanla alâkadar şeylere âit yeminlere hulf eden hânisin tecdîd-i din ve tecdîd-i nikâh ile mükellef olduğuna da hükmetmiştir. Fazla olarak Şe-

rîat ahkâmiyle, pâdişahın irâdeleriyle, hâkimlerin hükümleriyle, kendi şahsına veyâhut bir ölünün hâtırasına karşı savrulmuş la'netle vesâire ile alâkadar yeminlerde hânisin tevbe ve istiğfâr vecîbelerinden başka hâkim tarafından şiddetli tevbih cezâsına da mahkûm edileceğinden bahsetmektedir».

(A. L. Castellan) ın **«Letters sur la Gréce, l'Hellespont et Constantinople»** ismindeki eserinin 1811 Paris tab'ının ikinci cildinin 237 inci sahifesinde de eski Türk mertliği şöyle alatılır:

«Türkler merdâne hislerin hepsine hayranlık gösterirler; hele soğuk-kanlılık ve hâzır-cevaplıkla tev'em bir cesâret ve hattâ cür'et gösterenlere karşı ellerinden gelen iyilikte kusur etmezler».

Bundan evvel de bir kaç kere bahsi geçen Türk düşmanlarından (Henri Mathieu) nun **«La Turquie et ses différents peuples»** ismindeki iki ciltlik eserinin 1857 Paris tab'ının ikinci cildinin 52-53 üncü sahifelerinde de Türkiyenin muâhedelere riâyet etmediği şeklinde bir iftirâ savrulduktan sonra Türkün ahdine vefâsı şöyle i'tirâf edilir:

«... Bununla beraber, Türklerde bir nâmus hazînesi bulunduğunu tastik etmemek de haksızlık olur: İş güç sâhibi doğruluğu faziletin temeli sayar ve verdiği sözü de mukaddes bilir».

Buraya kadar gözden geçirdiğimiz menbâlardaki mühim noktalar şöyle sıralanabilir:

1 — Eski Avrupalılar için Türk demek, sözüne inanılacak adam demektir.

2 — Hak ve hakikate âşık olan eski Türkün (Vallâhi) diye yemin etmesi, o hakikate Allâhı işhâd içindir.

3 — Eski Türkler, Hıristiyanlar gibi mütemâdiyen yalan yere yemin etmezler.

4 — Eski Türk, va'dine dindârâne bir sadâkatle sâdıktır.

5 — Türkiye devleti taahhütlerine sadâkatte âlîcenaplık derecesine varmıştır.

6 — Türkmenler mertlik timsâlleridir: Kendilerine meydan okunmadıkça hiç bir zaman taarruz etmezler.

7 — Yemininde hânis olanın cezâsı kefârettir: Mukaddesâta âit yeminlerde ise hânis tecdid-i din ve nikâh ile mükelleftir; ayrıca cezâ da verilir.

8 — Eski Türk mertliğe hayrandır: Soğuk-kanlılık ve açıksözlülükle cür'et ve cesâret gösterenlere bütün Türkler iyilik etmeyi vazife bilir.

9 — Eski Türk iş-adamlarının nazarında doğruluk faziletin menbaıdır: İşte bundan dolayı onlar verdikleri sözleri dâimâ mukaddes bilmişlerdir.

XV

ESKİ TÜRK RÛHUNUN ÜÇ UNSURU: KUVVET VE KUDRET, FEVKALÂDE ŞECÂAT VE ÜSTÜNLÜK ŞUÛRU

Eski Türk rûhunu tahlil edip başlıca unsurlarını meydana çıkarmak için asırlarca tedkiklerde bulunmuş olan bir çok Garp müelliflerinin üzerlerinde ittifak ettikleri noktalar, fevkalâde bir cesâret ve şecâatla sarsılmaz bir kuvvet ve kudret ve işte bunlardan dolayı bütün ırklarla milletlere karşı duyulan bir üstünlük şuûrudur. Bu neticelere varan müelliflerden bâzılarının ifâdelerini şimdi sırayla gözden geçireceğiz:

Şark seyâhatiyle meşhur (M. de Thevenot) nun **«Relation d'un voyage fait au Levant»** ismindeki seyâhatnâmesinin **1665 Paris** tab'ının 112 inci sahifesinde eski Türkün üstünlük şuûru pek tâbiî bir Hıristiyanlık hissiyle rûhî bir kusur gibi işte şöyle tasvir edilir:

«...Türklerin kusurlarına gelince, son derece azametli oldukları için kendilerini bütün milletlerden üstün tutarlar ve yeryüzünün en cesur insanları sayarlar; dünyayı kendileri için yaratılmış sanırlar: İşte bundan dolayı bütün diğer milletleri ve bilhasa kendi dinlerinde olmayan Hıristiyan ve Yahudi milletlerini toptan istihfâf ederler».

Bu müelifin dikkat etmediği nokta. Türk ırkının cihangirliğinde işte bu şuûrun âmil olmasıdır. Zâten bir çok müellifler eski Türkün bu çok haklı üstünlük şuûru-

na tahammül edemedikleri için, ağızlarına geleni söylemekte tereddüt etmemişlerdir; meselâ meşhur seyyah (Corneille Le Bruyn) in **«Voyages de Corneille Le Bruyn par la Moscovie, en Perse et aux İndes orientales»** isimindeki beş ciltlik seyâhatnâmesinin 1732 La Haye tab'ının birinci cildinin 446-448 inci sahifelerinde şu târizlere tesadüf edilir:

«... Ama şunu da söylemek lâzım gelir ki, Türkler mağrur oldukları için bütün diğer milletleri ve bilhassa Hıristiyanlarla Yahudiler gibi kendi dinlerine mensub olmayanları hor görürler ve hattâ Hıristiyanlardan umumiyyetle (Köpekler) ve (Gâvurlar) diye hakaretle bahsederler (Müellif bu noktada Yahudilerin o devirlerde Avrupa Hıristiyanlarından çekmedikleri kalmadığını her nedense hatırlamamıştır!) *Ayni zamanda kendilerini bütün yeryüzündeki insanların en cesurları sayarlar; eğer Türkler Kazâ ve Kadere karşı besledikleri bâtıl bir i'tikattan mütevellid olan vahşiyâne pervâsızlıklarıyla ölüme karşı umumiyyetle duydukları istihfâfı ve hattâ vebâden bile çekinmiyecek derecelerdeki pek-gözlülüklerini hakikî bir şecâat gibi göstermek istemezlerse, o zaman yiğitlikte kendileriyle boy ölçüşmeye kalkışacak bir çok milletlerle karşılaşabilirler (!). Şunu da ilâve edeyim ki, Türkler din düşmanlarıyla harbederken şehid oldukları takdirde Hazret-i Muhammed'in kendilerine va'detmiş olduğu cennetin bütün huzûzâtına derhal kavuşacaklarına inanılar.*

Bununla beraber, kendi üstünlükleri hakkındaki kanâatlerine rağmen Avrupalıların bir çok şeylerde kendilerinden daha üstün olduğunu da kabul ederler: Bilhassa Frenklerle en çok temâs ettikleri Istanbul'da Avrupalıların mehâretlerine belki bin defa kanâat getirmişlerdir.

Halkın en aşağı tabakasına gelince, o seviyyedekiler pek kaba adamlardır: Çok defa bunların bir çok küstahlıklarına katlanmaktan başka çâre yoktur; bunun başlıca sebebi, bizlerin mütemâdiyen Avrupa'dan yeni moda elbiselerle gelip durduğumuzu görmeleri ve kendilerinin de insan vekarına yakıştıramadıkları bu gibi yapmacıkları hiç bir lüzumu olmayan bir takım maymunca mukallitlikler sayarak bizde (Kuyruksuz maymunlar) demeleridir».

Meşhur İsveç sefiri (Mouradgea d'Ohsson) un «**Tableau général de l'Empire othoman**» ismindeki eserinin dördüncü cildinin 1791 Paris tab'ının birinci kısmının 328-329 uncu sahifelerinde mesele biraz daha bîtarafâne izâh edilmektedir:

«Kadınlar arasında olduğu gibi erkekler arasında ve bilhassa Müslümanlarla gayri-müslimler arasında da cemiyet hayatı yoktur: İctimâî nizâm itibariyle hâkim milleti bütün diğer unsurlardan ayıran perde Şerîatin eseri değildir. Din ahkâmı içinde gayri-müslim milletlerle her türlü samimî münâsebâta karşı ikrah telkin edebilecek fıkralara tesâdüf edilmesine mukabil, bu hissi tâdil edip o gibi münâsebetleri hiç bir suretle dine mugayir göstermiyen diğer bir takım esaslar da vardır. Asr-ı-Sâadetindeki Yahudiler ve müşriklerle görüşen ve hattâ ziyâretlerine giren Hazret-i Muhammed'in teşkil ettiği nümûne-i imtisâl ile Müslüman erkeklerin Hıristiyan ve Yahudi kadınlarla evlenmesini tecviz eden İslâm esası her halde muhâlif fikirleri muvaffakıyyetle cerhe kâfidir. Fakat o menfî telâkkiler halk efkârı üzerinde daha fazla müessir olmuş ve din taassubu da imparatorluğun hemen bütün sınıflarında bunların idâmesini te'min etmiştir. Hem Müslüman Türklerin kendi haklarındaki üstünlük telâkkisinin, hem dünyanın bütün diğer milletle-

rine karşı daha en küçük yaşlarından itibaren kendilerine telkin edilen istihfâf hissinin menbaı işte budur.

Osmanlı arâzisinde yerleşmiş Avrupalılar da bu meş'um fikirlerden yerli anâsır kadar müteessir olmaktadırlar. Ecnebîlerin hemen hiç Türkçe bilmemeleri, örf ve âdetlerinin memlekete kat'iyyen uymaması ve hattâ ecnebîlik sıfatları gerek bu bâtıl i'tikatları, gerek bütün yerlilerin ve bilhassa büyüklerin, vükelânın ve iş başındaki erkânın kendilerine karşı besledikleri çekingenlik hislerini ayrı ayrı takviye eden sebeplerdir».

(A. L. Castellan) ın **«Lettres sur la Grèce, l'Hellespont et Constantinople»** ismindeki eserinin 1811 Paris tab'ının ikinci cildinin 69 uncu sahifesinde de eski Türk üstünlük şuûrunun dil sâhasındaki bir tecellisi şöyle izâh edilir:

«Türkler Türkçeden başka bir dil kullandıkları takdirde vekar ve haysiyyetlerini ihlâl etmiş olacaklarına kaani'dirler. Her hangi bir Frenk Türkçe bilse bile, gene kendi dilinde konuşmaya ve bir tercüman vâsıtasıyla merâmını ifâdeye mecbur tutulmaktan vâreste kalamaz».

İngiliz müelliflerinden (Th. Thornton) un **«Etat actuel de la Turquie»** ismiyle Fransızcaya terceme edilmiş olan eserinin 1812 Paris tab'ının ikinci cildinin 309 uncu sahifesinde de mesele şöyle izâh edilmektedir:

«M. Eton hoş bir mukayese yaparak Türklerin Hıristiyanlara karşı umumî muâmelelerini Alman derebeylerinin tâbi'lerine karşı takındıkları tavırlarla karşılaştırmakta pek haksız değildir: Fakat, pek çok emsâli görüldüğü vechile memleketinin bâtıl i'tikatlarıyla müesseselerinin üstünde bir seviyeye yükselen Türkler, Gâvurlarla münâsebetlerinde tahakküm ihtirâslarından sıyrı-

larak muhâtaplarına karşı kendi dindaşlarına gösterdikleri müsâmahakârlığa aynen riâyet ederler».

(J. - R. Durdent) ın **«Beautés de I'histoire de Turquie»** ismindeki eserinin 1818 Paris tab'ının 468 inci sahifesinde de eski Türkün dünyayı yıldıran şecâat ve cesâreti şöyle anlatılır:

«Hıristiyanlar kendilerinden daha muntazam olmadıkça muharebelerde umumiyyetle onlardan daha üstün olan Türkler hiç kimsenin şüphe edemiyeceği şecâat ve cesâretlerini dâimâ göstermişler ve göstermektedirler. Bu şecâat onlara dinlerinin en mühim esaslarından birine göre bu fâni dünyadaki hâdisâtın ezelden takarrür etmiş değişmez mukadderât icâbâtından olduğuna imân etmelerinden gelmektedir».

(Amédée Jaubert) in **«Voyage en Arménie et en Perse»** ismindeki eserinin 1821 Paris tab'ının 319 uncu sahifesinde de İranlıların millî hisleri tamâmiyle yanlış olarak eski Türkün üstünlük şuûriyle işte şöyle karşılaştırılmaktadır:

«... Millî gurura gelince, bu his Acemlerde de, Türklerde de ayni derecede kuvvetlidir. Bir Türkle görüşseniz, Osmanlı azametiyle şevket ve kudretini göklere çıkarır. Dünyanın en güzel kısmını Müslüman - Türklere bahşetmek suretiyle Adâlet-i İlâhiyyenin tecelli ve tezâhür etmiş olduğunu söylemekte katiyyen kusur etmez. Aceme gelince, o da Şîrâz bahçelerinin güzellikleriyle bereketini, Yezd'in nefîs yemişlerini ve (Nısf-ı cihan) şeklinde tumturaklı ismiyle de bahsettiği Isfahân'ın âbidelerini medheder».

Bu fıkraya göre Acemlerdeki bir üstünlük şuûru değil, yemişleriyle bahçelerinin propagandasından ibarettir

Türk düşmanlarından (Charles Mac-Farlane) ın «**Constantinople et la Turquie**» ismiyle İngilizceden Fransızcaya terceme edilen eserinin 1829 Paris tab'ının ikinci cildinin 81-82 inci sahifelerinde Türk rûhunun şecâat ve celâdet unsuru şöyle izâh edilir:

(Bir tercüman vâsıtasıyla ihtiyar bir çubukçu ile görüşürken):

«Harpten ve Moskoflardan söz açtığımız zaman, ihtiyar Türk içini çekip başını salladı. Bundan evvel bahsettiğim ve seferin başında oldukça yaygın olduğunu söylediğim yeis ve fütûr onda da vardı. Fakat Istanbul'un sukutu hakkında tahminlere giriştiğimizi işidince gözleri parladı. elindeki çubuğu öyle bir şiddetle yere attı ki, lüle çubuktan ayrılıverdi!

— Hiç bir zaman öyle bir şey görülmiyecek inşallah! diye bağırdı ve sesini Türklerin umumiyyetle çıkarmadıkları bir perdeye yükseltti. Zavallı ihtiyarı muazzeb etmekten zevk alan tercümanın yavaşça sözüne devam ederek:

— Bakalım! Şimdi sözün kısası, eğer Moskoflar şehri zabtedecek olurlarsa ne yaparsınız?

— Allâhın birliğine yemin ederim ki, karımla çocuklarımın kalplerini kendi ellerimle yararım! Gâvurlar onlara el değdiremiyeceklerdir! Maâzallah!

— Peki, ondan sonra ne yaparsınız?

— Yatağanımla tabancalarımı alıp karşıma ne kadar Moskof çıkarsa hepsini öldürürüm; ondan sonra da Anadolu'ya geçerim.

— Öyle ama Moskofların da kılıçlarıyla tabancaları var; siz ihtiyarsınız, ömrünüzde harp yüzü görmediniz; siz onlardan tek bir kişi bile öldürmeden onlar sizi öldürürler.

— *Allah kerim! Eğer öyle olursa şehid olurum».*

İşte bundan dolayı müellif, İstanbul yangın yerine dönüp taş taş üstünde kalmadıkça Moskofların yâhut Avrupa devletlerinin hiç bir zaman şehre giremiyeceklerine hükmetmektedir.

(Dr. A. Brayer) nin **«Neuf années à Constantinople»** ismindeki kıymetli eserinin 1836 Paris tab'ının birinci cildinin 302-303 üncü sahifelerinde de şu kayde tesadüf edilir:

«Müslüman - Türkün sebat ve metânet kaabiliyyeti çok bârizdir. Din hissiyle mukadderâta imânın da takviye ettiği metânetinden dolayı hakikî mü'min hiç bir şeyden sarsılmaz bir adamdır.

... Müslüman - Türkler ibâdetlerinde, örf ve âdetlerinde umumiyyetle ne kadar sebâtkârdırlar! Üstün bir düşman karşısında mukavemete gayret ederken gösterdikleri metânet ne büyüktür! Kalelerini ne anûdâne müdâfaa ederler! Ecnebi sefirleri yalnız her hangi bir Reîsül-küttâb (= Hâriciye nâzırı) *efendiden değil, o nezâreti işgal eden bütün Reis Efendilerden en küçük bir imtiyaz koparabilmek için ne müdhiş bir mukavemetle başa çıkmak mecburiyetinde kalırlar!».*

Türk düşmanlarından (Henri Mathieu) nün **«La Turquie et ses différents peuples»** ismindeki eserinin 1857 Paris tab'ının ikinci cildinin 51 inci sahifesinde de eski Türkün üstünlük şuûru şu menfî şekilde izâh edilmektedir:

«Türklerin kendi üstünlükleri hakkındaki kanâatleri, siyasî vaziyetlerini ıslâh edecek müesseselerle ictimâî hayatlarına halâvet verecek san'atları istihfafla reddetmelerine sebeb olmaktadır. Avrupa'nın medenî milletle-

riyle kendi devletlerinin reâyâsına hep ayni istihkar nazarıyla bakarlar».

Bundan evvel de bahsi geçen İtalyan üdebâsından (Edmondo de Amicis) in **«Constantinople»** ismiyle Fransızcaya terceme edilen eserinin 1883 Paris tab'ının 424 üncü sahifesinde ayni mesele şöyle izâh edilir:

«... Türkün nazarında bizim ırkımız hafifmeşrep, bayağı, kendini beğenmiş, bozuk bir ırktır: Bu ırkın yegâne meziyyeti, Türkün istihfâf ettiği dünya işlerine münhasır mağrûrâne bir vukuftan ibarettir ve kendisi bizim bu bilgimizi ancak bizden aşağı kalmamak için istifâdeye mecbur olduğu zaman istihfâf etmemektedir. Türkün bizi hor görmesi işte bundandır. Benim fikrimce milletin hâlâ ekseriyyetini teşkil eden hakikî Türkler üzerinde biz Avrupalıların bıraktığımız belli-başlı te'sir işte budur: Bu hakikat inkâr edilebilir veyâhut inanılacak bir şey değilmiş gibi davranılabilir; fakat Türklerin içinde biraz yâhut bir çok zaman yaşamış olanların bunu hissetmemiş olmak ihtimâli yoktur. Bu istihfaf hissinin bir çok sebepleri vardır; bunların en mühimmi, kendileri için çok mânîdâr bir vaziyet hakkındaki mülâhazalarından mütevellittir: İşte o mülâhazalara göre nüfus nisbeti bakımından pek az olmalarına rağmen dört asrı mütecâviz bir zamandanberi din düşmanları olan Avrupa'nın büyük bir kısmına karşı mücâdele edip durdukları halde, başlarına gelirse gelsin ve ne düşerse düşsün hâlâ mevcûdiyyetlerini muhâfaza etmektedirler. Milletin cüz'î bir kısmı bu hâlin sebebini Avrupa devletlerinin ihtilâflarıyla kıskançlıklarında görmektedir; buna mukabil ekseriyetin nazarında yegâne sebep, kendi yüksekliklerivle bizim aşağılığımızdır. Müslüman bir Avrupa'nın Çanakkale'den Tuna'ya kadar bir Hıristiyan istilâsı zilletine uğ-

rayabilmek imkân ve ihtimâli hiç bir Türkün havsalasına sığabilecek bir vaziyet değildir. Netice itibariyle bizim medeniyet medhiyyemize karşı onlar da hâkimiyyet dâvâlarıyla mukabele ediyorlar demektir».

Ayni menbaın 424-425 inci sahifelerinde de eski Türk üstünlük şuûrunun bir nevi «Hukuk-ı İlâhiyye» mâhiyyetini almış olduğundan şöyle bahsedilir:

«Mağrur bir ırka mensub olan ve bu ırkî gururları hâkimiyyet i'tiyâdından kuvvet alan, iş için değil harb için yaratılmış fâtih bir ırkı mensubiyyetlerinin Allah nâmına te'yid edilip durmasına ötedenberi alışan ve hattâ mağlûplarını çalıştırarak yaşamaya bile alışmış olan Türkler, hâkimiyyetleri altına aldıkları milletlerin nasıl olup da hukuk müsâvâtına hak iddiâ edebileceklerini bir türlü anlayamazlar. Takdîr-i İlâhînin her şeyde hissedilen hâkimiyyetine körükörüne imân eden bu insanlara göre Avrupa'nın fethi bir İrâde-i İlâhiyyenin tahakkuku şeklinde olmuştur; bu dünya hâkimiyyetini onlara bir imtiyâz olarak tevcih eden Cenâb-ı Hak'dır; bunca düşman kuvvetlerine karşı o hâkimiyyeti hâlâ muhâfaza edebilmeleri kendi (Hukuk-ı İlâhiyye) lerinin kat'î bir delili ve ayni zamanda iman ettikleri dinin Hak dini olduğunu gösteren parlak bir müeyyidesidir. Bütün medeniyet hukuk ve müsâvât mülâhazaları işte bu hisse çarpınca kâmilen yıkılmaktadır».

Gene ayni menbaın 425 inci sahifesinde de bu mevzûa şöyle nihayet verilmektedir:

«Türklerin nazarında Garp medeniyeti muharebesiz, mücâdelesiz, yavaş yavaş, hâince kendilerini silâhlarından tecrîd edip (Reâyâ denilen) Hıristiyan tebaalarının seviyyesine indirecek ve hâkimiyyetlerinden mahrum

edecek bir düşman kuvvetten başka bir şey değildir. İşte bundan dolayı o medeniyeti lüzumsuzluğundan dolayı istihfâf etmekle kalmayıp âdetâ bir düşmanmış gibi korkmakta ve kuvvet kullanarak def'edemiyecekleri için, atâletlerinin yenilmez mukavemetiyle karşı koymaktadırlar».

Buraya kadar gözden geçirdiğimiz menbâlardaki başlıca noktalar şöyle sıralanabilir:

1 — Eski Türkün bütün dünyaya karşı duyduğu üstünlük şuûru Garp müelliflerinin güçlerine gittiği için umumiyyetle aleyhinde bulunmuşlardır.

2 — Bu müteassıp hıristiyan Garp müelliflerinin her nedense unutup o gibi mütalâalarında kaale bile almadıkları çok mühim bir nokta vardır: Avrupa devletler hukuku tarihinde Türk üstünlüğünün muâhedelerle beynelmilel bir esas olarak kabul ve tasdik edilmiş olduğu bir devir vardır; işte bu suretle eski Türkün ruhundaki üstünlük şuûru Garp devletleri tarafından resmen tasdik ve tatbik edilmiş siyasî bir düstur mâhiyyetini bile almıştır; dünya tarihinde bunun misli yoktur. Öyle bir milletin kendini bütün milletlerden üstün görmesi tabiî değil midir?

3 — Eski Türkler kendilerini yeryüzünün en cesur insanları bilirlerdi: Bu millî ve ırkî kanâata düşman müellifler bile hak vermişlerdir.

4 — Müslüman-Türk, üstünlüğü ile şecâatini Takdîr-i İlâhîden mütevellit bildiği için, onun bu şuûru bir nevi «Hukuk-ı İlâhiyye» düsturiyle izâh edilmiştir.

5 — Eski Türkler üstünlük şuurlarını çocuklarına daha küçük yaşlarından itibaren telkin etmeyi bir millî ve dinî terbiye esası hâline getirmişlerdir.

6 — Türk dili üstün ırkın dilidir: İşte bu telâkkilerinden dolayı eski Türkler Türkçe bilen Frenklerle görüşürken bile tercüman kullanmışlar ve onların üstün ırk diliyle konuşmalarına meydan vermemişlerdir.

7 — Bütün bu telâkkiler, taassuptan münezzeh olan eski Türkün büyük müsâmahakârlığını kat'iyyen ihlâl etmemiştir.

8 — Eski Türkün dünyayı hayrân eden şecâat ve cesâreti hem ırkî, hem dinî temellere dayanır.

9 — İhtiyar Türklerin bile rûhunda üstünlük şuûriyle şecâat ve cesâret heyecanları tesbit edilmiştir.

10 — Takdîr-i İlâhînin Türk ırkına dünyanın en güzel yerlerini tahsis etmesi işte bunlardan dolayıdır.

XVI

DİLENCİSİZ MEMLEKET : ESKİ TÜRKİYE

Bir taraftan eski izzet-i-nefs üstünlüğü ve bir taraftan da memleketin boydan boya bir hayrât ve hasenât sâhası hâline gelmiş olması eski Türkiye'yi dilencisiz bir ölke hâline getirmiştir. Bir çok Garp müellifleri bu şerefli vaziyeti hayretle tesbit etmişlerdir. Misâl olarak bir kaçını gözden geçirmekle iktifâ edeceğiz.

Meşhur Fransız seyyahı (Du Loir) ın «Les voyages du sieur Du Loir» ismiyle 1654 tarihinde Paris'de neşredilmiş olan kıymetli seyâhatnâmesinin 191 inci sahifesinde şu kayde tesâdüf edilir:

«Türkiye'de dilenci nâdir görülür: Fransa'da her kesi bunaltan tenbel dilencilerin orada kimseyi iz'âc etmesine imkân yoktur; fakirler, zenginlerin hayrât ve hasenâtına iştirâk etmiş olmak üzere yeni yol yapmakta, eski yolların tesviyesinde ve menâfi'-i-umumiyyeye âit binâların inşâât işlerinde meccânen çalışırlar».

Bu fıkrada dilencinin Türkiye'de nadir olmasından bahsedilmesi, o nâdirlerin Türk olmamalarıyla izâh edilebilir: Çünki bir çok Garp müellifleri Türk ırkından hiç bir dilenci mevcut olmadığında ittifak etmektedirler. Fukarâsının bile meccânen çalışarak hayrât ve hasenât işlerine iştirâk ettiği bir millet içinde hiç bir dilenciye tesâdüf edilememesi pek tabiîdir.

Gene meşhur Fransız seyyahlarından (A. de la Motraye) in «Voyages en Europe, Asie et Afrique» ismindeki

büyük seyâhatnâmesinin 1727 La Haye tab'ının birinci cildinin 263 üncü sahifesinde de şu izâhâta tesâdüf edilmektedir:

«Hayrât ve hasenât yalnız Kur'ân ile Türk imamları tarafından iyice telkin ve teşvik edilmiş olmakla kalmayıp halk tarafından da o kadar sadâkatle ve öyle bir el-birliği ile tatbik edilir ki, bütün Türkiye ile Tataristan'da (= Kırım'da) *dilencinin veyâhut dilenciliği meslek ittihâz etmiş fukarânın ne olduğu bile mâlûm değildir».*

(Comte de Marsigli) nin Türk askerî teşkilâtını Avrupa'ya tanıtan **«L'état militaire de l'Empire ottoman, ses progrés et sa décadence»** ismindeki büyük eserinin birinci cildinin 48 inci sahifesinde de şu kayde tesâdüf edilir:

«Türkler ya fıtrî kanâatkârlıklarından veyâhut ticaret sâhasındaki mehâretlerinden dolayı içlerinde hemen hiç bir dilenci ve sefile tesâdüf edilemiyecek bir hâle gelmişlerdir; hattâ her birinin koynunda her ihtimâle karşı dâimâ dolu bir kese vardır. İlk zamanlarda henüz hallerini anlamaya başlamadan evvel, bu hale hayret etmiştim. Fakat çok geçmeden anladım. Her hangi bir harpte veyâhut diğer bir vak'ada şehid düşmüş hiç bir Türk yoktur ki, koynunda bir muşamba parçasına sarılı ve mıkdârı mâlî vaziyetiyle mütenâsip bir kaç altın bulunmasın. Cimriliklerinden (!) dolayı sakladıkları bu paraya ancak öldükleri zaman el sürülebilir (Buna «Kefen parası» denilir, cimrilikle alâkası yoktur).

(Corneille Le Bruyn) ismindeki seyyahın **«Voyages de Corneille Le bruyn, par la Moscovie, en Perse et aux indes orientales»** ismindeki beş ciltlik seyâhatnâmesinin

1732 La Haye tab'ının birinci cildinin 357 inci sahifesinde de şu kayde tesâdüf edilmektedir:

«... Türklerin hayrât ve hasenâta çok düşkün olduklarını ve hattâ Hıristiyanlardan çok fazla hayrât vücuda getirdiklerini inkâra imkân yoktur: Türkiye'de pek az dilenciye tesâdüf edilmesinin başlıca sebeplerinden biri de işte budur».

(Comte de Bonneval) in bundan evvel de bahsi geçen **Anecdotes vénitiennes et turques ou nouveaux mémoires du comte de Bonneval»** ismindeki eserinin 1740 Francfort tab'ının birinci cildinin 212 inci sahifesinde de mesele şöyle anlatılır:

«Istanbul şehriyle civârında takrîben iki milyon nüfus olmak itibariyle Avrupa'nın en büyük şehirlerinden sayılması lâzımgelir. İşte bu fevkalâde nüfus kesâfetine rağmen tek bir dilenciye bile tesâdüf edilmez; yalnız darlık taslamak üzere sırf sadakayla geçinen Koykoycular vardır: Ama onların da itibarları yoktur».

Bu fıkrada bahsi geçen Koykoycular dilenci değil, derviştir. Bu nokta, Türk düşmanlarından (Guer) in **«Moeurs et usages des Turcs»** ismindeki eserinin 1746-1747 Paris tab'ının birinci cildinin 219 uncu sahifesindeki hâşiyede de şöyle tavzih edilmiştir:

«Istanbul'da hiç bir dilenci yoktur, yalnız fevkalâde bir sofuluk göstermek için sadakayla yaşayan Koykoycu dervişler vardır».

Buraya kadar gözden geçirdiğimiz Garp menbâlarının mevzûumuz itibariyle mühim noktaları şöyle sıralanabilir:

1 — Bir zamanlar nüfûsu iki milyona kadar çıkmış olan Istanbul'da ve umumiyyetle Türkiye ile Kırım'da hiç bir Türk dilenci yoktur ve hattâ dilenciliğin ne olduğu bile meçhuldür.

2 — Pek nâdir tesâdüf edilen dilencilerin başka milletlere mensub olduğu anlaşılmaktadır.

3 — Eski Türklerin fakirleri bile meccânen ve bedenen çalışmak suretiyle menâfi-i-umumiyyeye âit hayrât ve hasenât işlerine iştirâk edecek kadar ulviyyet göstermişlerdir.

4 — Eski Türkler öldükten sonra bile kimseye mühtâc olmamak için kefen paralarını dâimâ üzerlerinde taşımayı millî bir âdet hâline getirmişlerdir.

5 — Halktan sadaka toplayan ve onunla geçinen Koykoycular dilenci değillerdir: Bunlar muhtelif milletlere mensup bir takım dervişlerdir.

XVII

ESKİ TÜRKLERLE YENİ TÜRKLER ARASINDAKİ FARKLAR

Bu farklar bilhassa On-dokuzuncu asrın ortalarından itibaren meydana çıkıp göze batmıya başlamış ve bir çok Garp müelliflerinin nazar-ı-dikkatini celbetmiştir. Küçük bir fikir vermiş olmak için yalnız üç müellifin bu hususta ki mütâlâalarını kaydetmekle iktifâ ediyoruz.

Fransız müelliflerinden (Baptistin Poujoulat) nın **«Histoire de Constantinople»** ismindeki iki ciltlik Istanbul tarihinin 1853 Paris tab'ının ikinci cildinin 492 nci sahifesinde Davudpaşa'da tâlim gören yeni ordu askerlerinden bahsedilirken şöyle bir kayde tesâdüf edilir:

«Bunlarda kuvvetin, zabt-u-rabtın ve tâlim ile terbiyenin bütün zevâhiri mevcuttur: Muhteşem silâhları güneşin altında parlayıp duruyor. Ne Müslüman, ne Hıristiyan sayılmalarına imkân olmayan bir takım insanların icâd ediliverdiği Istanbul mektepleri de büyük masraflarla işleyip gidiyor. Ama yakından bakılmadığı takdirde insanın hoşuna gidebilecek olan bu levhanın derinliklerinde neler görülüyor?..».

(Henri Mathieu) nün **«La Turquie et ses différents peuples»** ismindeki iki ciltlik eserinin 1857 Paris tab'ının ikinci cildinin 49 uncu sahifesinde de vaziyet şöyle tasvir edilmektedir:

«... Şanlar ve savaşlar sarhoşu olan, yeryüzünde yal-

nız bir tek devlet mevcud olabileceğine ve o devletin de İslâm devleti olacağına imân ettiği için dünyayı fethe koşan müteşebbis ve faal ırka artık hiç bir yerde tesâdüf edilemez. Bugünkü Türkün bütün düşüncesi, çubuğunun kendisine verdiği hulyâlardan ibarettir; hareketsiz yaşamaktan başka hiç bir ihtirâsı yoktur. Faaliyet sâhası o kadar daralmıştır ki, insan onu görünce âdetâ yürümek için yaratılmamış sanır. Bağdaş kurarak geçirmekte olduğu nebâtî hayat bütün âzâsının biçimini bozup ağırlaştırmıştır; eski Türklerin muhteşem hâli artık ancak efsânelerde görülebilir».

Bundan evvel de bir kaç kere bahsi geçen İtalyan üdebâsından (Edmondo de Amicis) in **«Constantinople»** ismiyle Fransızcaya terceme edilen eserinin 1883 Paris tab'ının 425-426 ıncı sahifelerinde de şu tafsilâta tesadüf edilir:

«... Şu noktada hemen bütün dünya müttefiktir: Yeni Türk, eski Türkün değerinde değildir. Bizim kumaşlarımızı, her türlü refâh esbâbımızı, ayıplarımızla kötülüklerimizi, mânâsızlıklarımızı benimsemiştir; fakat hislerimizle fikirlerimizi henüz kabul etmiş olmadığı için, bu yarım-yamalak istihâle esnâsında eski Osmanlı-Türk seciyyesinin bütün iyi taraflarını kaybetmiştir. Eski Türkün Garp medeniyeti mahsulâtı olarak şimdilik gördüğü şeyler tenbel, kabiliyyetsiz, imansız, para düşkünü, Frenk mukallidi, her türlü millî an'anelerin düşmanı ve uşak ruhlu sürü sürü me'murlardan ve atalarının pabuçları olamıyacak küstah, hayâsız, ahlâksız bir nevi (Şık gençlik) gürûhundan ibarettir. Eski Türkün nazarında medenîleşmek demek, onlar gibi giyinip onlar gibi yaşamak demektir; işte bundan dolayı onun nazarında Frenkler gibi düşünmek, davranmak ve yaşamak demek, yal-

nız kendi Müslüman vicdanının değil, her nâmuslu insan vicdânının tel'in edeceği bütün hareketlerle âdetlerin hoş görmek demektir. Bu vaziyete göre eski Türk, (Medenîler) denilen yeni Türkleri her hangi bir salâh ve felâh yolunda diğer Müslümanlardan daha ileri gitmiş bir İslâm zümresi değil, bil-akis doğru yoldan sapmış, âdetâ dininden dönmüş ve milletine ihânet etmiş müstereddî bir cins telâkki ediyor demektir; yeniliklerden çekinmekte ve meş'um neticelerine her gün şâhid olduğu taraftan geldikleri için var kuvvetiyle red ve def'etmektedir. Avrupa'nın her teceddüd hareketi onun nazarında kendi seciyyesiyle menfaatlerine karşı bir tecâvuz demektir. Hükûmet inkılâpçı, millet muhafazakârdır; yeni fikir tohumları sert ve düz bir toprağa düşüp kuraklıktan mahvoluyor; devleti idare eden el kılıcı sıkıp sallıyor, fakat namlı kabzanın içine giriyor. İşte bundan dolayı elli senedir tecribe edilen ıslâhât hareketi henüz milletin cildine şöyle bir temastan ileri gidememiştir. İsimler değiştirilmiş, fakat müsemmâlar olduğu gibi kalmıştır. Yapılan cüz'î şey zorla yapılmış olduğu için, gâvurların günden güne artan cür'etkârlıklarını, devletin içine işliyen fenâlıkları ve milletin bütün felâketlerini halk işte o ehemmiyetsiz yeniliklere atfetmekte ve:

— Bizi asırlarca muzaffer edip hâkimiyyetimizi sağlayan müesseselerimizi neden değiştirelim? Bizim kılıç darbemize mukavemet edecek kadar kuvvet göstereme-miş müesseseleri neden kabul edelim?
demektedir».

Bu üç müellifin ifâdelerindeki mühim noktaları şöyle tavzih edip sıralayabiliriz:

1 — Tanzimâtın yetiştirdiği gençlik ne Müslüman, ne Hıristiyan sayılmasına imkân olmayan bir zümredir.

2 — Şanlar ve zaferler peşinde koşan ve bütün dünyayı fethedip tek bir devlet hâline getirmek istiyen eski Türklük kalmamış, onun o ulvî idealini temsil eden Kızılelma çürüyüp gitmiş, hareketsiz ve âtıl bir cem'iyyet yetişmiştir.

3 — Bu hareketsizlikle atâlet yeni Türkün bünyesini bile bozup değiştirdiği için, eski Türkün muhteşem manzarası artık efsânelere intikal etmiştir.

4 — Yeni Türk Garp mukallididir: Fakat bu taklit kıyâfete ve kötü âdetlere münhasırdır, ilim ve fikirle alâkadar değildir.

5 — Tanzimâtın vücuda getirdiği bu yarım-yamalak istihâle eski Türk seciyye ve ahlâkının bütün iyiliklerini ortadan kaldırmıştır.

6 — Yeni Türk işte bundan dolayı millî an'anelerin düşmanıdır.

7 — Tanzimât nesilleri **«Atalarının pabuçları olamayacak»** bir (züppe gençlik) hâlini almıştır.

8 — Eski Tükrlerden bu fecî, istihâleye şâhid olanlar, (Medenîler) denilen yeni Türkleri doğru yoldan sapmış müteredddî bir nesil saymışlardır.

9 — O zaman hükûmet inkılâpçı, fakat milletin ekseriyyeti muhâfazakâr olduğu için, Islâhât ismi altında yapılan ve şekliyyâta inhisar eden şeyler sathî bir mâhiyyette kalmış, inhitat fenâlıklarının isimleri değişmiş, fakat müsemmâları devâm edip gitmiştir.

MİLLET, DİN VE CEMÂAT İSİMLERİ

A

Acem/-ler, İran/-lılar — 10, 40, 75, 115, 142, 148, 174, 208.
Alman/-lar — 151, 153, 207.
Arap/-lar — 8, 11, 61, 75, 194.
Avrupalı/-lar — 29, 30, 35, 39, 43, 49, 50, 53, 82, 110, 113, 152, 157, 159, 167, 168, 178, 202, 205, 207 211. (Frenk/-ler maddesine de bakılmalıdır.)

B

Boşnak/-lar — 73.
Bulgar/-lar — 16, 23.

D

Devşirme/-ler (=Türk olmayan devşirme Devlet-adamları) — 20, 23, 29, 63, 64, 67, 76, 79, 98, 112. (Bk.: Yeniçeri/-ler).
Dönme/-ler, Mühtedî/-ler — 29, 63, 64, 67, 69, 76, 79.

E

Ermeni/-ler — 30, 72, 73, 79, 115, 175.
Fransız/-lar — 10, 13, 16, 18, 22, 33, 44, 48, 57, 86, 87, 91, 92, 97, 109, 111, 114, 118, 183, 192, 215, 219.
Frenk/-ler (Umûmiyyetle Avrupalılara eski Türklerin verdikleri isim: Avrupalı/-lar maddesine de bakınız — 16, 17, 21, 32, 49, 69, 104, 129, 151, 161, 162, 164, 167, 175, 205, 207, 214, 220.

G

Garp-Hıristiyanlığı — 195.
Garplı/-lar — 147, 167.
Gayri-Müslim/-ler — 28, 56, 81, 161, 206.
Gayri-Türk/-ler — 37, 112.

H

Hindû/-lar, Hintli/-ler — 9.

Hıristiyan/-lar (Eski Türkler bu mânâda «Gebr» kelimesinden muharref olan «Gâvur» tâbirini de kullanmışlardır) — 17, 20, 34, 35, 45, 57, 58, 68, 69, 72, 106, 108, 110, 111, 114, 117, 127, 128, 147, 149, 176, 203, 204, 205, 206, 208, 211, 212, 219, 221.

Hıristiyan-Avrupa — 152.

Hıristiyan-Garp — 114.

Hıristiyanlık — 24, 68, 110, 116, 180, 195, 204.

İngiliz/-ler — 17, 18, 20, 30, 45, 48, 77, 84, 138, 151, 153, 154, 157, 159, 172, 189, 207.

İranlı/-lar — Bk.: Acem/-ler.

İslâm, İslâmiyyet, Müslümanlık — 11, 12, 21, 28, 36, 38, 40, 44, 53, 60, 65, 67, 69, 70, 71, 76, 78, 80, 86, 87, 98, 99, 106, 110, 111, 117, 126, 132, 138, 141, 142, 148, 161, 176, 178, 201, 206, 219, 221.

İtalyan/-lar — 33, 52, 108, 109, 154, 165, 211, 220.

K

Katolik mezhebi, Katolik — 21.

Koykoycu/-lar (Bir derviş zümresi) — 217.

L

Lâtin/-ler — 14, 97, 115.

M

Macar/-lar — 20.

Mühtedî/-ler — Bk.: Dönme/-ler.

Müslüman/-lar — 11, 22, 27, 28, 29, 36, 38, 47, 49, 57, 61, 65, 68, 69, 75, 78, 84, 94, 98, 99, 102, 103, 106, 110, 112, 117, 122, 128, 132, 133, 134, 137, 138, 148, 156, 160, 161, 162, 175, 176, 188, 206, 211, 219, 221.

Müslümanlık — Bk.: İslâm.

Müslüman-Türk/-ler — 19, 21, 27, 39, 40, 43, 47, 49, 50, 66, 76, 83, 92, 99, 102, 106, 110, 111, 112, 121, 151, 156, 160, 162, 163, 175, 186, 191, 199, 200, 206, 208, 210. (Bk.: Türk/-ler).

O

Osmanlı/-lar, Osmanlı-Türkleri — 11, 14, 16, 27, 29, 36, 39, 44, 61, 76, 82, 83, 85, 88, 94, 100, 125, 148, 153, 157, 159, 170, 171, 186, 199, 200, 207, 208, 220. (Bk.: Müslüman-Türk/-ler ve Türk/-ler).

Overniyalı/-lar (Fransa'da) — 33.

P

Parisli/-ler — 163.

R

Romalı/-lar (Eski-Romalılar) — 70.

Rum/-lar — 13, 14, 16, 23, 26, 30, 56, 72, 73, 79, 97, 105, 115, 175. (Bk.: Sisamlı/-lar).

Rus/-lar, Moskof/-lar — 100, 209.

S

Sisamlı/-lar (Sisam Rumları) — 32. (Bk.: Rum/-lar)

Süryânî/-ler (Hıristiyan cemâati) — 8, 12.

Ş

Şarklı/-lar — 111, 153.

T

Türk/-ler — 7-17, 19-60, 63-74, 76-101, 107-134, 136-143, 144-161, 163-171, 173, 174, 177-200, 202-222. (Bk.: Osmanlı/-lar, Türkmen/-ler ve Müslüman-Türk/-ler).

Tüklük — 44, 48, 222.

Türkmen/-ler — 18, 23, 73, 203. (Bk.: Türk/-ler. Osmanlı/-lar ve Müslüman-Türk/-ler).

Y

Yahudi/-ler — 30, 57, 69, 72, 73, 79, 117, 128, 149, 175, 204-206.

Ya'kuubî/-ler (Hıristiyan cemâatlerinden) — 8.
Yunan, Yunanlı/-lar (Eski ve hakîkî Yunanlılar) 8, 70, 192.
Yeniçeri/-ler — 20, 105. (Bk.: Devşirme/-ler ve Dönme/-ler).

DEVLET VE YER İSİMLERİ

A

Afrika — 7, 10, 106.
Almanya imparatorluğu — 199.
Amsterdam — 136, 148, 168.
Anadolu — 13, 39, 73, 79, 83, 112, 190, 194, 200, 209,
Antakya — 8.
Asya — 7, 8, 10.
Avrupa — 7, 8, 10, 18, 19, 21, 24, 25, 43, 49, 50, 53, 54, 65, 78, 79, 81, 89, 95, 96, 109, 111, 125, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 157, 161, 163, 166, 167, 177, 193, 198, 199, 200, 205, 210, 211, 212, 213, 216, 221. (Bk.: Garp).
Avusturya — 16.

B

Bâb-ı-Âli — 15, 21, 105.
Belgrad köyü (Istanbul civârında) 105, 123.
Berlin — 161.
Beyoğlu — 20, 29, 105, 185.
Bizans — 11.
Boğaz, Boğaziçi — 194.
Boğdan (=Rumanya'da Moldavya) — 44, 130, 170, 186.
Bosna — 73.
Buhârâ — 9.
Bulak (Mısır'da) — 9.

Ç

Çanakkale — 211.

Çeşme — 31.
Çin — 10, 11.

D

Davudpaşa (Istanbul'da kışla) — 219.
Dublin (İrlânda'nın merkezi) — 161.

E

Edimburg = Edinburgh (İskoçya'nın merkezi) — 161.
Edirne — 130, 183.
Endelüs — 200.
Eyüp — 36.

F

Francfort (Prusya'da) — 16, 129, 185, 199, 217.
Fransa — 10, 55, 65, 123, 168, 199, 215.
Frenk-mahallesi (İzmir'de) — 21.

G

Galata — 20, 33, 185.
Garp — 7, 8, 11, 12, 13, 21, 23, 24, 36, 41, 42, 51, 53, 54, 66, 68, 82, 87, 88, 90, 96, 97, 110, 112, 146, 165, 168, 179, 180, 195, 198, 204, 213, 215, 217, 219, 220, 222. (Bk.: Avrupa).

H

Holânda — 161, 184.

İ

İngiltere — 14, 72, 91, 119, 147.
İran — 9, 11, 16, 39, 174. (Bk.: Acem/-ler).
İspanya — 161, 200.
İsveç — 27, 46, 206.
İtalya — 34, 161.
İzmir — 21, 31, 32.

İ

Isfahan — 208.

Istanbul — 13, 14, 16-22, 27, 29, 34, 52, 54, 60, 72, 91, 100, 101, 119, 120, 122, 123, 125, 126, 130, 137, 144, 147, 154, 168, 181, 182, 190, 199, 217.

K

Kâ'be — 201.
Kahire — 128, 150.
Kırım (Eski Garp menbâlarında Tataristan ismiyle de bahsedilir) — 124, 216, 218.
Kudüs — 129.

L

La Haye — 14, 25, 43, 59, 82, 110, 124, 125, 127, 152, 153, 169, 183, 184, 198, 205, 216, 217.
Londra — 14, 20, 72, 91, 161.

M

Macaristan — 125, 153.
Mağnisa — 85.
Marsilya — 151.
Mekke — 94.
Mısır — 156, 158.

O

Okyanusya — 10.
Orta-Asya — 70.
Osmanlı imparatorluğu, Osmanlı devleti, Türk imparatorluğu — 13, 17, 90, 119, 137, 152, 193, 207. (Bk.: Türkiye).

P

Paris — 7, 8, 13, 17, 18, 20, 22, 27, 30, 31, 34, 36, 40, 42, 44, 45, 48, 51, 52, 55, 57, 68, 70, 77, 84, 85, 86, 87, 90, 91, 93, 97, 101, 102, 107, 108, 109, 111, 114, 115, 117, 119, 121, 123, 131, 137, 138, 140, 141, 146, 147, 148, 155, 157, 159, 160, 164, 165, 168, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177,

182, 187, 188, 189, 191, 192, 200, 202, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 215, 217, 219, 220.
Prut (Baltacı'nın şanlı zaferiyle meşhur nehir) — 14.

R

Reşt (İran'da) — 10.
Roma (Eski-Roma) — 149.
Rumeli — 194.

S

Semerkand — 9.
Sofya — 126.
Sûriye — 200.
Süleymâniyye (Istanbul'un en muhteşem câmii) — 121.

Ş

Şam — 145.
Şark — 7, 8, 12, 22, 42, 65, 69, 75, 88, 95, 107, 114, 140, 141, 149, 161, 178.
Şimâlî-Sûdan — 106.

T

Tataristan — Bk.: Kırım.
Tophâne meydanı ve işkelesi — 19, 29.
Trakya — 158.
Tuna — 211.
Türk imparatorluğu — Bk.: Osmanlı imparatorluğu.
Türkiye — 11, 14, 15, 16, 17, 23, 25, 39, 44, 55, 57, 70, 93, 107, 110, 111, 130, 141, 148, 170, 181, 186, 190, 193, 215. (Bk.: Osmanlı İmparatorluğu.)

Ü

Üsküdar — 164.

V

Venedik cumhûriyyeti — 199.
Viyana — 161.

Y

Yakın-Şark — 115. (Bk.: Şark).

Yeni-câmi (Istanbul'da) — 121.
Yezd (İran'da) — 208.

ŞAHIS İSİMLERİ

A

Abdullâh Efendi (Yenişehirli-, Üçüncü Ahmed devri Şeyhül-İslâmlarından: Behcet-ül-Fetâvâ müellifi) — 201.
Abdülmecid (Sultan Mecid) — 85.
Ahmet (Birinci Sultan -) — 190.
Ahmet (Üçüncü Sultan -) — 16, 139.
Ali «Hazret-i —» (Hulefây-ı-Râşidîn'in dördüncüsü) — 61.
Atıyye-Sultan (İkinci Mahmud'un kızı ve Tophâne müşiri Dâmâd-Fethi Ahmed Paşa'nın haremi) — 51.
Avcı-Sultan Mehmet — Bk.: Mehmet (Dördüncü, Avcı-Sultan —).

B

Baltacı-Mehmet Paşa (Prut zaferinin şanlı kahramanı— 14.
Bâyezîd (İkinci Sultan -) — 130.
Birinci Ahmed — Bk.: Ahmed (Birinci Sultan -).
Birinci Selim — Bk.: Selim (Birinci, Yavuz Sultan -).
Bonnac (Marquis de -) «On-sekizinci asırda Fransa'nın Istanbul sefirlerinden» — 199.
Bucalı-Mustafa (Çeşme ile İzmir arasında altın postacılığı yapan ve nâmûsiyle Garp menba'larına akseden şerefli Türk) — 31.

C

Cezâyirli-Hasan Paşa — Bk.: Hasan Paşa (Kapdan-ı-der yâ Cezâyirli -).
Clot Bey (Mısır'da bir Fransız doktoru) — 94.

D

Dördüncü Mehmet — Bk.: Mehmet (Dördüncü, Avcı-Sultan —).

E

Eton (M. -) «Eski İngiliz müelliflerinden» — 207.

F

Fethi Ahmed Paşa «Dâmâd-» (Tophâne müşiri, İkinci Mahmud'un kızlarından Atıyye-Sultan'ın kocası: Türk müzeciliğinin müessisidir) — 51.

H

Hasan Paşa (Kapdan-ı deryâ Cezâyirli—) — 155.

İ

İbrâhim Paşa (Mısır vâlisi Mehmed Ali'nin oğlu) — 94.
İkinci Bâyezid — Bk.: Bâyezid (İkinci Sultan -).
İkinci Mahmud — Bk.: Mahmud (İkinci Sultan -).
İkinci Mustafa — Bk.: Mustafa (İkinci Sultan -).
İmâm-ı Şâfiî (Şâfiî mezhebi müessisi) — 61.

K

Kanûnî Sultan Süleyman — Bk.: Süleyman (Kanûni Sultan -).

M

Mahmud (İkinci Sultan -) — 32.
Marquis de Bonnac — Bk.: Bonnac (Marquis de -).
Mecid (Sultan -) — Bk.: Abdülmecid (Sultan Mecid).
Mehmet (Dördüncü, Avcı-Sultan-) — 147, 183, 186, 196.
Mehmed Ali Paşa (İsyâniyle meşhur Mısır vâlisi) — 94.
Mehmet Paşa (Baltacı -) — Bk.: Baltacı-Mehmet Paşa.
Morlach (Meşhur Fransız şâiri Lamartine'in Istanbul seyâhetinde kendisine rehberlik eden bir frenk) — 112.
MUHAMMED «HAZRET-İ-» (Ulu Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri) — 59, 60, 62, 69, 71, 155, 188, 205, 206.

Murad (Üçüncü Sultan -) — 75.
Mustafa (İkinci Sultan -) — 186, 196.

N

Nasuh Paşa (Birinci Ahmed devri Sadr-ı-a'zamlarından) — 190.

Ö

Ömer «Hazret-i-» (Hulefây-ı-Râşidîn'in ikincisi) — 61, 156

R

Rif'at Paşa (Sultan Mecid devri Hâriciyye nâzırlarından) III.
Rızâ Paşa (Cihan Ser-askeri) — 85.

S

Selim (Birinci - Yavuz Sultan -) — 130.
Selim (Üçüncü Sultan -) — 32.
Sultan Mecid — Bk.: Abdülmecid (Sultan Mecid).
Süleyman (Kanûnî Sultan -) — 125.

T

Torelli (On-sekizinci asırda Kahire'de bir konsolos) — 128.

Ü

Üçüncü Ahmed — Bk.: Ahmed (Üçüncü Sultan -).
Üçüncü Murad — Bk.: Murad (Üçüncü Sultan -).
Üçüncü Selim — Bk.: Selim (Üçüncü Sultan -).

Y

Yavuz Sultan Selim — Bk.: Selim (Birinci -, Yavuz Sultan -).
Yenişehirli-Abdullah Efendi — Bk.: Abdullah Efendi (Yenişehirli -).

BİBLİYOGRAFYA

A

Amicis (Edmondo de -) — Constantinople «İtalyancadan Fransızcaya Mme. J. Colomb tercemesi» Paris, 1883 — 34, 36, 52, 108, 165, 177, 211, 220.

Anecdotes vénitiennes et turques ou nouveaux mémoires du Comte de Bonneval — Bk.: Bonneval (Comte de -).

Anonim — Bk.: Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum.

Anonim — Bk.: Voyage en Krimée, suivi de la Relation de l'Ambassade envoyée de Pétersbourg à Constantinople.

B

Baptistin Poujoulat — Bk.: Poujoulat (Baptistin -).

Beautés de l'histoire de Turquie — Bk.: Durdent (J.-R.-)

Beauvoisins (Joseph-Eugène -) — Notice sur la Cour du Grand-Seigneur, Paris, 1809 — 138, 170.

Behcet-ül-Fetâvâ — Bk.: Abdullâh Efendi (Yenişehirli-), «Şahıs isimleri cedvelindedir».

Bonneval (Comte de -) — Anecdotes vénitiennes et turques ou nouveaux mémoires du Comte de Bonneval, Francfort, 1740 — 16, 129, 185, 199, 217.

Brayer (Dr. A. -) — Neuf années à Constantinople «İki cilt», Paris, 1836 — 18, 40, 49, 66, 87, 92, 101, 160, 191, 210.

Bréhier (Prof. Louis -) — Histoire anonyme de la première Croisade, Lâtince «Gesta Francorum et

aliorum Hierosolimitanorum» ismindeki eserin Fransızca tercemesi, Paris, 1924 — 7.

Briot — Bk.: Ricaut.

Bürhân-ı kaatı' (Acemceden Türkçeye kaamûs) — İstanbul, 1302 — 10.

C

Cantimir (Demetrius -) «Boğdan voyvodası» — Histoire de l'Empire othoman, «M. de Jonquière'in Fransızca tercemesi», Paris 1743 — 44, 90, 130, 170, 186.

Castellan (A. L. -) — Lettres sur la Grèce, l'Hellespont et Constantinople, Paris, 1811 — 17, 29, 39, 48, 63, 92, 171, 189, 202, 207.

Chabot (Antakya Ya'kuubî patriki Süryânî-Mîkâîl'in meşhur vakaayi'nâmesini «Chronique» ismiyle Fransızcaya terceme edip Süryânî metniyle berâber neşreden müsteşrık) Cilt 3, Paris, 195 — 8, 12.

Chronique de Michel le Syrien — Bk.: Chabot.

Colomb (Mme. J. -) — Bk: Amicis (Edmondo de -).

Constantinople — Bk.: Amicis (Edmondo de -).

Constantinople — Bk.: Gautier (Théophile -).

Constantinople et la Turquie — Bk.: Mac-Farlane (Charles -).

Constantinople, Smyrne et Athènes — Bk.: Eudel (Paul-)

Craven (Lady -) — Voyage de Milady Craven à Constantinople, par la Crimée «İngilizceden Fransızcaya terceme», Paris 1789 — 45, 46, 154, 187.

Daily-News (İngiliz gazetesi) — 20, 24.

D

De la Croix (Sieur -) — Mémoires, «İki cilt», Paris, 1684 — 123, 168.

Delamarre (L. H. -) — Bk.: Voyage en Krimée, suivi de

la Relation de l'Ambassade envoyée de Pétersbourg à Constantinople.
D'Herbelot (Meşhur müsterık) — 9.
Dîvân-ı Hâfız — Bk.: Hâfız-ı Şîrâzî.
D'Ohson (Mouradgea -) — Tableau général de l'Empire othoman, «Yedi cilt», Paris, 1788-1824 — 27, 29, 38, 46, 61, 74, 82, 98, 111, 137, 155, 158, 159, 188, 200, 206.
Du Loir — Les voyages du sieur Du Loir, Paris, 1654 — 13, 55, 56, 70, 97, 115, 146, 180, 215.
Duperron (Anquetil -) — La législation orientale, Amsterdam, 1778 — 136.
Durdent (J. - R. -) — Beautés de l'histoire de Turquie, Paris, 1818 — 64, 140, 159, 173, 208.

E

Ebu-İshak il-Gazzî (Arap şâirlerinden) — 8.
El-Câhız (Fazâil-ül-Etrâk müellifi) — 8.
Eléments de la langue turque — Bk.: Viguier.
El-Kâmil fi-t-Târîh — Bk.: İbn-ül-Esîr.
Etat militaire de l'Empire ottoman — Bk.: Marsigli (Comte de -).
Eudel (Paul -) — Constantinople, Smyrne et Athènes — Paris, 1885 — 20.

F

Ferahnâme — Bk.: Nevâlî (Akhisarlı Nasuh -).

G

Gautier (Théophile -) — Constantinople — Paris, 1910 — 87.
Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum (Anonim bir müeelifin Lâtince Ehl-i-salip târihi) — 7. — Bk.: Bréhier (Prof. Louis -).
Grelot — Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople, Paris, 1680 — 10, 57, 109, 121, 148.

Guer (Eski Fransız avukatlarından) — Moeurs et usages des Turcs, Paris, 1747, «İki cilt» — 17, 44, 59, 70, 91, 131, 187, 199, 217.

H

Hâfız-ı Şîrâzî (Meşhur İran şâiri) — Dîvân-ı Hâfız, Bulak, 1256 — 9, 10.

Histoire anonyme de la première Croisade — Bk.: Bréhier (Prof. Louis -).

Histoire de Constantinople — Bk.: Poujoulat (Baptistin -).

Histoire de l'Empire othoman — Bk.: Cantimir (Demetrius -).

Histoire de l'état présent de l'Empire ottoman — Bk.: Ricaut.

Historiens arabes — Bk.: Sauvaget.

İ

İbn-ül-Esîr — El-Kâmil fi-t-Târîh, yâhut Târîh-ül-Kâmil, «On iki cilt», Mısır, 1303 — 8.

İncîl — 107.

J

Jaubert (Amédée -) — Voyage en Armenie et en Perse, Paris, 1821 — 39, 65, 84, 101, 174, 208.

Jehannot (Père -) — Voyage de Constantinople pour le rachat des captifs, Paris, 1732 — 182.

Jonquière (M. de -) — Bk.: Cantimir (Demetrius -).

J.-R. Durdent — Bk.: Durdent (J.-R. —).

Kur'ân-ı-Kerîm/Kelâm-ı-Kadîm — 11, 18, 22, 24, 27, 36, 49, 61, 71, 72, 73, 74, 98, 99, 102, 103, 105, 107, 112, 124, 131, 132, 133, 160, 163, 171, 174, 175, 176, 201, 215.

L

La législation orientale — Bk.: Duperron (Anquetil -).

Lamartine (Meşhur Fransız şâiri) — Voyage en Orient, «İki cilt», Paris, 1896-1897 — 36, 111, 119.
La Turquie actuelle — Bk.: Ubicini (A. -).
La Turquie et ses différents peuples — Bk.: Mathieu (Henri -).
Layard (Fransız müelliflerinden) — 107.
Le Bruyn (Corneille -) — Voyages de Corneille Le Bruyn, par la Moscovie, en Perse et aux İndes orientales, La Haye, 1732 — 59, 127, 152, 183, 198, 205, 216.
Les Quatrains de Khèyam — Bk.: Nicolas (J. B. -).
Les voyages du Seigneur de Villamont — Bk.: Villamont.
Les voyages du sieur Du Loir — Bk.: Du Loir.
Lettre, contenant quelques observations relatives aux Mémoires qui ont paru sous le nom de M. le Baron de Tott — Bk.: Peyssonnel (M. de -).
Lettres sur la Gréce, l'Hellespont et Constantinople — Bk.: Castellan (A. L. -).

M

Mac-Farlane (Charles -) — Constantinople et la Turquie «İngilizceden Fransızcaya terceme: İki cilt», Paris, 1829 — 18, 31, 48, 85, 159, 209.
Marsigli (Comte de -) — L'état militaire de l'Empire Ottoman, La Haye, 1732 — 43, 82, 125, 153, 169, 183, 216.
Mathieu (Henri -) — La Turquie et ses différents peuples, Paris, 1857, «İki cilt» — 22, 34, 86, 164. 176, 191, 202, 210, 219.
Mémoires — Bk.: De la Croix.
Mémoires sur les Turcs et les Tartares — Bk.: Tott (Baron de -).
Moeurs et usages des Turcs — Bk.: Guer.
Montesquieu (Meşhur Fransız müelliflerinden) — 136.

Motraye (A. de la -) — Voyages en Europe, Asie et Afrique, «İki cilt», La Haye, 1727 — 14, 25, 110, 124, 215.

N

Neuf années à Constantinople — Bk.: Brayer (Dr. A. -).

Nevâlî (Akhisarlı Nasuh -) — Ferahnâme yâhut Ahlâk-ı Nevâlî, yazma — 76.

Nicolas (J. B. -) — Les Quatrains de Khèyam, Paris 1876 — 9, 10.

Notice sur la Cour du Grand-Seigneur — Bk.: Beauvoisins (Joseph-Eugéne).

Nouvelle relation de l'intérieur du serrail du Grand-Seigneur — Bk.: Tavernier (J. B. -).

O

Observations sur la religion, les loix, le gouvernement et les moeurs des Turcs — Bk.: Porter (Sir James -).

Ovide (Meşhur Lâtin şâirlerinden) — 14.

Ö

Ömer Hayyâm (Meşhur şâir) — 10.

P

Peyssonnel (M. de -) — Lettre, contenant quelques observations relatives aux Mémoires qui ont paru sous le nom de M. le Baron de Tott, Amsterdam, 1785 — 136.

Porter (Sir James -) «İngiltere'nin Istanbul sefirlerinden» — Observations sur la religion, les loix le gouvernement et les moeurs des Turcs, Londra, 1769 «İki cilt» — 14, 17, 72, 91.

Poupoulat (Baptistin -) — Histoire de Constantinople «İki cilt», Paris, 1853 — 219.

R

Relation d'un voyage fait au Levant — Bk.: Thevenot (M. de -).

Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople — Bk.: Grelot.

Ricaut — Histoire de l'état présent de l'Empire ottoman, «Briot'nun İngilizceden Fransızcaya tercemesi», Paris, 1670 — 119, 147.

S

Sauvaget — Historiens arabes, Paris, 1946 — 8.

Süryânî-Mîkâîl-Michel le Syrien (Vakaayi-nâmesiyle meşhur Antakya Ya'kuubî patriki) — 8. Bk.: Chabot.

T

Tableau Général de l'Empire othoman — Bk.: D'Ohsson (Mouradgea -).

Tavernier (J. B. -) — Nouvelle relation de l'intérieur du serrail du Grand-Seigneur, Amsterdam, 1678 — 148, 168.

Théophile Gautier — Bk.: Gautier (Théophile -).

Thevenot (M. de -) — Relation d'un voyage fait au Levant, Paris, 1665 — 68, 117, 146, 204.

Thornton (Th. -) — Etat actuel de la Turquie, Paris, 1812 «İngilizceden Fransızcaya terceme: İki cilt» — 30, 77, 84, 138, 157, 159, 172, 189, 207.

Tott (Baron de -) — Mémoires sur les Turcs et les Tartares, Paris, 1785 — 78, 111, 136, 139, 191, 200.

Ubicini (A. -) — La Turquie actuelle, Paris, 1855 — 20, 21, 30, 33, 51, 85, 86, 88, 93, 107, 140.

Viguier — Eléments de la langue turque, Istanbul, 1787 — 50.

Villamont — Les voyages du Seigneur de Villamont, Paris, 1595 — 42, 55, 114.

Voyage de Constantinople pour le rachat des captifs — Bk.: Jehannot (Père -).

Voyage de Milady Craven à Constantinople, par la Crimée — Bk.: Craven (Lady -).

Voyage en Arménie et en perse — Bk.: Jaubert (Amédée -).

Voyage en Krimée, suivi de la Relation de l'Ambassade envoyée de Pétersbourg à Constantinople (Anonim bir Rus müellifinin L. H. Delamarre tarafından Almancadan Fransızcaya terceme edilen eseri), Paris, 1802 — 100.

Voyage en Orient — Bk.: Lamartine.

Voyages de Corneille Le Bruyn, par la Moscovie, en Perse et aux İndes orientales — Bk.: Le Bruyn (Corneille -).

Voyages en Europe, Asie et Afrique — Bk.: Motraye (A. de la -).

FASILLAR FİHRİSTİ

Mukaddime — Eski Türkün en muhteşem cephesi: 7.
I — Zâbıta vukuâtı olmayan memleket: 13.
II — Eşsiz doğruluk ve nâmus: 25.
III — Edeb, hayâ ve tevâzu': 38.
IV — Dünyânın en kibar, en nazik ve en terbiyeli milleti: 42
V — Eski Türklerin bilmedikleri fenâlıklar: 55.
VI — Eski Türk seciyye ve ahlâkının ulviyyeti: 68.
VII — Ağır-başlılık, ciddiyet ve vekâr: 82.
VIII — Âile terbiyesinin esasları: Böyüklere hürmet ve itâat, küçüklere şefkat ve muhabbet: 90.
IX — İyilik, insâniyyet, merhamet ve taassupsuzluk: 97
X — Eski Türklerin bütün insanlığa şâmil hayrât ve hasenâtı: 114.
XI — Eski Türk temizliği ile kanâatkârlığı ve bunların sıhhî netîceleri: 146
XII — Mukadderâta îmanla tevekkülden mütevellit şecâat ve istikbâl endîşesizliği: 168
XIII — Hayvanlarla ağaçlara karşı eski Türk şefkat ve merhameti ve bundan dolayı avcılığın menfur sayılması: 180.
XIV — Eski Türkün mertliği, sözünde sebâtı ve ahdinde vefâsı: 198.
XV — Eski Türk rûhunun üç unsuru: Kuvvet ve kudret. fevkalâde şecâat ve üstünlük şuûru: 204.

XVI — Dilencisiz memleket: Eski Türkiye: 215.
XVII — Eski Türklerle yeni Türkler arasındaki farklar: 219.
XVIII — Millet, din ve cemâat isimleri: 223.
XIX — Devlet ve yer isimleri: 226.
XX — Şahıs isimleri: 230.
XXI — Bibliyografya: 233.
XXII — Fasıllar fihristi: 241.
XXIII — Tavzîh: 243.

TAVZÎH

Bu eserde Garp menba'larına istinâden seciyye ve ahlâkı tedkîk edilen eski Türkler, bilhassa On-altıncı asırdan On-dokuzuncu asrın ortalarına kadar devam eden nesillere mensûb olanlardır: Son fasıldaki mukayesede esas ittihâz edilen «Yeni Türkler» de Tanzimât nesilleridir.

İsmail Hami DANİŞMEND

İSTANBUL KİTABEVİ YAYINLARI

TARİH DİZİSİ:

- Sadr-ı-a'zâm Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususî Vesikalara Göre: **31 MART VAK'ASI** /İsmail Hâmi Dânişmend

  Bu eserde şimdiye kadar yayınlanmamış belgeler yer almakta, yakın tarihimizin birçok yönleri ve bilhassa «31 Mart Vak'ası»nın iç yüzü açıklanmaktadır.

- **TÜRKLÜK MESELELERİ**/İsmail Hâmi Danişmend
  Türk ırk ve milliyeti hakkındaki bu araştırma, tamamen dokümanter mahiyette bir eser olup, yerli ve yabancı kaynaklar gözden geçirilerek hazırlanmıştır.

- Garb Menba'larına Göre: **ESKİ TÜRK SECİYYE VE AHLÂKI**/İsmail Hâmi Dânişmend
  Yabancı kaynaklara dayanarak meydana getirilen bu eserde, Türk Seciyye ve Ahlâkı örnekleriyle anlatılmaktadır.

- **İKTİDAR KOLTUĞUNDAN İDAM SEHPASINA**/ Sadi Borak
  Bu eserde yakın tarihimizdeki siyasi cinayet ve idamlar sözkonusu olmaktadır

● **ATATÜRK DİZİSİ:**

Kemalist Modelde Fert ve Devlet ilişkileri/Prof. Dr. Orhan Türkdoğan

Kemalist sistemde fert, devlet kavramları birbiriyle uyumlu şekilde bütünleştikleri takdirde toplumsal yaşamın varlığından söz edilebileceği, aksi takdirde toplumun, ya kapitalizmin veya komünizmin sömürür alanı içine girmekten kendisini kurtaramıyacağı anlatılmaktadır.

FELSEFE DİZİSİ:

● **TARİHİ MADDECİLİĞE REDDİYE**/Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken

Yazar, felsefi ve sosyolojik açıdan tarihi materyalizmi eleştirmede, konu ile ilgili bilim adamlarının da görüşlerini yansıtmaktadır.

M. Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün yayınladığı (Türk Kültürü) aylık derginin 36., 37. ve 38. sayılarında Marksizmin İlmi Tenkidi, başlıklı seri olarak yayınlanan üç makalesinde eseri tanıtıyor ve diyorki, «önce felsefi bir meslek olarak başladığı halde, sonra iktisadi ve ictimaî bir nazariye şeklini alan, daha sonra da muayyen bir şekliyle mütecâviz, istilâcı emeller elinde bir propaganda aleti haline gelen materyalizm «Hasılı maddecilik kendisine diyalektik, ilmî determinist ilah... Sıfatlarını taktığı zamandanberi mevcut cemiyetleri yıkmak veya baskıya almak suretiyle bir azınlığın tahakkümünü teminden başka bir şey düşünmeyen mütenakız ve çapraşık doktrinler mozaykı olmuştur.» Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Tebliğle Dergisiyle tavsiye edilmiştir.

SİYASET DİZİSİ:

● **YENİ SINIF**/Milovan Djilas/Çeviren: Sedat Umran

Bu kitap hapishanede yazılmış ve yazarının hapisle cezalandırılmasına sebebiyet vermiş olup komünist devletlerin yeni ortaya çıkan efendiler zümresinin, politik memurlarının ince tabakasıyle Djilas'ın açık, objektif, tutkulu, dürüst bir hesaplaşmasıdır. «Bu eser şimdiye kadar yazılmış olanlar arasında en acımasız olan komünist aleyhtarı bir belgedir.» LİFE, bu hükme varıyor.

DİNİ DİZİ:

● **FUSÛS ÜL-HİKEM/MUHYİDDİN-İ Arabi**/Çeviren: Mehmed Nuri Gencosman

Şeyh Ekber'in tasavvuf hakkında çok önemli eseri. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Şark-İslâm dizisinde yayınlanmıştır.

● **BİNBİR HADİS**/Mehmed Arif

1001 adet hadis-i şeriflerin Türkçe açıklamaları yanında, eski yazı Arapçaları da mevcut olup, bu değerli eser bir bakıma yakın tarihimize de ışık tutmaktadır.

ŞİİR DİZİSİ:

● **NAMIK KEMAL'İN ŞİİRLERİ**/Ali Ertem

Namık Kemal'in bütün şiirlerini içermektedir.

DÜNYA EDEBİYATINDAN ÇEVİRİLER DİZİSİ:

● **FAUST**/Yohann Wolfgang Goethe/Çeviren: Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak

Goethe'nin Faust efsanesinden esinlenerek hazırladığı en güçlü eseri. İki bölümden oluşan bu

dramda Goethe, kişisel anılarını efsanenin anlattıklarıyla bağdaştırır. Birinci bölümde, hayat tutkular gerçeği içinde yansıtılır. İkinci bölümde ise, seksenine yaklaşmış, hemen hemen bütün tecrübeleri geçirmiş ve artık biçim üzerinde tam bir egemenlik kurmuş olan şair, eserinde insanlık ülküsüne yer verir. Goethe, Faust aracılığıyla insanlığın sorunlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Milli Eğitim Bakanlığınca tavsiye edilmiştir.

● **DON KİŞOT**/Cervantes/Çeviren: Şemsettin S. Kocamemi

Dünya edebiyatının en ünlü eserlerindendir. Okuduğu şövalyelik romanlarının etkisi altında kalan bir İspanyol asilzadesinin hainleri cezalandırmak, haksızlıkları ortadan kaldırmak amacıyle şövalyeliğe özenmesi ve hayret dolu serüvenler serisi... Bu arada Don Kişot'u hem destekliyen ve hemde frenliyen bir tip, Sanşo Panza. İspanyol düşüncesinin başlıca iki tipi: Birincisi erişilmez hayallerle maceradan maceraya koşan idealist bir tip, ikincisi ise gerçekçi, fakat daha çok şansa bel bağlıyan bir tip. Milli Eğitim Bakanlığınca tavsiye edilmiştir.

● **GÖNÜL YAKINLIKLARI**/Yohann Wolfgang von Goethe/Çeviren: Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak
18. Yüzyılın romantik dekoru içinde geçen iki aşk, duygunun yerine ahlâkın galebesi... Milli Eğitim Bakanlığınca tavsiye edilmiştir.

● **GERÇEK**/Emile Zola/Çeviren: İlhami Uzel
Zola'nın en olgun çağında kaleme aldığı bu eser, yazarın sosyal kanısını belirtmek bakımından

önemlidir. Zola, bilim yoluyla gerçeğe varılabileceğini, parasız öğretimle bir toplumun kalkınabileceğini savunmakta, temelsiz inançlara, toplumu sömüren kiliseye karşı savaşmaktadır.

● **TANRILAR SUSADILAR**/anatole France/Çevirenler: Cemal Güner - Doç. Dr. Talât Tuncer

Yazarın Les Dieu ont soif (Tanrılar Susadılar) adlı bu romanı Fransız Devrimini bir roman uslûbiyle anlatmaktadır. 1789 Fransız Devriminin, 31 Mayıs 1793'te Girodin'lerin düşüşüyle 27 Temmuz 1794'te Robespierre'in düşüşü arasında geçen terör dönemini kapsamaktadır. Birinci hamur kağıda basılmıştır.

YABANCI DİL ÖĞRETEN KİTAPLAR:

● **HERKES İÇİN PRATİK İNGİLİZCE METOD**/İbrahim N. Özgür

Bu metod, İngilizceyi hiç bilmeyenlerin yararlanması amacıyla hazırlanmış, her derse yeteri kadar gramer bahsi, egsersizler eklenmiştir. Kitabın sonunda düzensiz fiillerin tam listesi ve kitapta geçen kelimeleri içeren telâffuzlu bir lûgatçe mevcuttur.

● **TÜRKÇE AÇIKLAMALI İNGİLİZCE CÜMLE KURMA TEKNİĞİ**/İbrahim N. Özgür

Bu kitap İngilizceyi doğru konuşmak ve yazmak isteyenlere pratik esaslar vermektedir. Milli Eğitim Bakanlığının 9/1/1950 tarih ve 572 sayılı tebliğler Dergisi'nde 2691 tamim numarasıyla ilgililere tavsiye edilmiştir.

● **İNGİLİZCE TÂBİRLER/ENGLISH IDIOMS/İbrahim N. Özgür.**

Bu kitaptan sekiz binden fazla deyimi cümle içinde kullanılış şekilleriyle birlikte öğrenmek mümkündür. Ayrıca, çeşitli alanlardaki ıstılahlar, her zaman yanlış kullanılan deyimlerle, yabancı dillerden alınmış kelime ve tâbirlerin listeleri, İngilizce deyimlerin Türkçe karşılıkları da vardır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Tebliğler Dergisiyle ilgili tavsiye edilmiştir.

● **KONUŞULAN FRANSIZCA/Asaf Hâlet Çelebi**

Konuşulmakta olan Fransızcanın bütün deyim ve atasözlerini içine alan bu eser, konuşma ve çevirideki güçlüklerinizi çözümleyecektir.
Milli Eğitim Bakanlığının Tebliğler Dergisiyle ilgililere duyurulmuştur.

● **PRATİK FRANSIZCA KONUŞMA KLAVUZU/** (Français tel qu'on le parle) İzzet Hâmit Ün

Gündelik konuşmalarda fazla kullanılan kelime, deyim ve cümleler tercih edilerek okul ve üniversite öğrencileriyle, Fransızcayı öğrenmek isteyenlerin yararlanması amacıyla hazırlanmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından liselerin birinci, ikinci ve üçüncü sınıfları için yardımcı kitap kabul edilmiştir.

● **ALMANCA DİLBİLGİSİ**/Nurullah Tilgen

Almanca gramerin bütün konularını içeren bu kitap bol örnek ve egzersizleri ihtiva etmekte olup, gerek okul ve üniversite öğrencilerinin ve gerek Almancayı hakkıyle öğrenmek isteyenler için hazırlanmıştır.

YARDIMCI ORTAOKUL KİTAPLARI:

● **ÇÖZÜMLÜ MATEMATİK ALIŞTIRMA ve PROBLEMLERİ Ortaokul 1**/Kemal Zülfü Taneri

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yardımcı kitap kabul edilen bu eserde beş yüzden fazla alıştırma ve problemi içermektedir.

● **ÇÖZÜMLÜ MATEMATİK ALIŞTIRMA ve PROBLEMLERİ Ortaokul II**/Kemal Zülfü Taneri

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yardımcı kitap kabul edilmiş olup beş yüzden fazla alıştırma ve problemi içermektedir.

● **ÇÖZÜMLÜ MATEMATİK ALIŞTIRMA ve PROBLEMLERİ Ortaokul III**/Kemal Zülfü Taneri
Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yardımcı kitap kabul edilmiş olup beş yüzden fazla alıştırma ve problemi içermektedir.

● **ÇÖZÜMLÜ FİZİK PROBLEMLERİ Ortaokul II-III**/Doç. Dr. Talât Tuncer

Ortaokullar ve diğer dengi okulların ders programlarına uygun olarak hazırlanmıştır.

YARDIMCI LİSE KİTAPLARI:

- **ÇÖZÜMLÜ TRİGONOMETRİ PROBLEMLERİ**/Th. Caronnet/Çeviren: Dr. Fahrettin Akbulut
Milli Eğitim Bakanlığı tarafından lise III Fen kolu için yardımcı kitap kabul edilmiştir.

- **ÇÖZÜLMÜŞ CEBİR PROBLEMLERİ**/Mehmet Arslantürk

- **ÇÖZÜLMÜŞ GEOMETRİ PROBLEMLERİ**/Mehmet Arslantürk

Yukarıda yazılı Arslantürk'ün her iki eseri öğrencileri Devlet lise bitirme imtihanları ile yabancı ülkeler ve İst. Teknik Üniversite müsabakalarına hazırlamak amacıyla hazırlanmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından her iki kitap lise III Fen kolu için yardımcı kitap kabul edilmiştir.

- **GEOMETRİK ÇİZİM PROBLEMLERİNİ ÇÖZMEK İÇİN METOT VE TEORİLER**/Julius Petersen/ Doç. Dr. Talât Tuncer

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından liseler için yardımcı kitap kabul edilmiştir.

- **ÇÖZÜMLÜ KİMYA PROBLEMLERİ**/Kenan Okan
Liselerin birinci, ikinci ve üçüncü sınıfları için yardımcı kitap kabul edilmiştir.

● **ÇÖZÜMLÜ FİZİK PROBLEMLERİ** Lise II/Doç. Dr. Talât Tuncer

Optik, manyetizma, elektrostatik, elektrik akımı, ve elektro-manyetizma konusu hakkında problemleri içermektedir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yardımcı kitap kabul edilmiştir.

● **ÇÖZÜMLÜ FİZİK PROBLEMLERİ** Lise III/Doç. Dr. Talât Tuncer
Mekanik, akustik, optik, elektrik, modern fizik konusu hakkında problemleri içermektedir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yardımcı kitap kabul edilmiştir.

Kitaplarımızın genel satış ve dağıtım yeri:

İSTANBUL KİTABEVİ:

Beyazıt, Sahaflar Çarşısı No: 5 İstanbul, Beyazıt **P.K. 5 İstanbul, Tel : 22 81 44**

NOT : Yayınlarımız bütün kitapçılarda bulunur. Ödemeli gönderilir. Sipariş mektuplarına 100 liralık pul eklenmelidir. Kitapçılara ve okullara indirim yapılır.